

εἶχε γραφῆ ἐπὶ στήλης ἰδιαίτερως, ἰδρυμένης κάτω ὥστε νὰ ἀναγινώσκειται. Ἐπειτα ἐδιδάχθημεν ἐκ τῆς πλάνης του καὶ τῆς παραπομπῆς εἰς τὸ χωρίον τοῦ Ἀθηναίου, ὅτι εἰς τρεῖς περιπτώσεις ἀναφέρονται ἀσπίδες ἀναθηματικά, τοποθετημέναι κατὰ τὴν κορυφὴν τοῦ αἵτου: 1) ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ αἵτου τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς μὲ τὴν κυρτὴν ἐπιφάνειαν πρὸς τὰ ἔξω ὑπὸ τὴν ἐπίχρυσον Νίκην ὡς ἀκρωτήριον, 2) ἐπὶ τοῦ θησαυροῦ τῶν Μεγαρέων (Παυσ. VI, 19, 13 . . . καὶ ἀσπίς ὑπὲρ τοῦ αἵτου . . .) καὶ 3) ἐπὶ τοῦ μνημονευθέντος Ἀθηναίου τῆς Ὀρτυγίας.

Ἐν τέλει προτιμῶμεν ἀντὶ ἄλλης ἀνακεφαλαιώσεως νὰ ἐξάρωμεν ὀλίγα καίρια σημεῖα ἐκ τῆς γενομένης ἐρεῦνης. Ἐκ τῶν πολυτίμων μικρῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1908 ἐδιδάχθημεν τὸν ἀληθινὸν τύπον τοῦ ἀρχαίου πηλίνου ἀκρωτηρίου μὲ τὸ ὀργανικῶς ἐκφυόμενον καὶ ἀνάγλυπτον εὐμέγεθες πλαίσιον. Τὸ προβάλλον τοῦτο στεφάνωμα τοῦ κυρίως μετώπου πρέπει νὰ ἀποδοθῆ καὶ εἰς τὸ ἐσφαλμένως συμπληρωθὲν ἀκρωτήριον τοῦ Ἡραίου καὶ νὰ θεωρηθῆ μόνιμον στοιχεῖον τοῦ τύπου μέχρι τέλους. Ἡ τεχνικὴ τελειότης τῆς ὅλης κεραμώσεως εἶναι διὰ πάσας τὰς ἐποχὰς ἀνυπέρβλητος. Ἀλλὰ τὸ ὑπέροχον καλλιτεχνικὸν κατόρθωμα εἶναι ἡ διακόσμησις τοῦ ἀκρωτηρίου μὲ τὴν ἐκλογὴν τῶν ἐκφραστικωτέρων μέσων, τὴν τοποθέτησιν εἰς τὰς οἰκείας θέσεις καὶ τὴν ἀπλὴν σύνταξιν τῶν εἰς συγκεντρικοὺς ἐπαλλήλους ῥόδακας. Μετὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ ἐνδόξου τούτου ἔργου τῆς λακωνικῆς κεραμοουργίας κατὰ τὸ τέλος τοῦ 7^{ου} αἰῶνος ἀκολουθοῦν δύο ἰδιαίτερος σημαντικὰ συμπεράσματα. Ὅτι πρέπει νὰ ἀναθεωρήσωμεν ἢ ἔχομεν ταπεινὴν ἰδέαν περὶ τῶν ἐξαφανισθέντων παλαιότερων ξυλίνων ναῶν καὶ ὅτι μερικὰς θολὰς ἐντυπώσεις ἡμῶν ἐκ τῶν μικροτεχνημάτων καλὸν εἶναι νὰ διασαφηνίζωμεν μὲ τὰ ἔργα τῆς μεγάλης διακοσμητικῆς τέχνης, τῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

Ἀθῆναι - Θεσσαλονίκη 1934.

Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΝ Τῆ ΑΝΩ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΙ

Δ'. Ο ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΠΟΜΠΗΪΟΥ ΚΑΙ ΚΑΙΣΑΡΟΣ (48 Π.Χ.)¹

(ΓΝ. ΔΟΜΙΤΙΟΣ ΚΑΛΒΙΝΟΣ ΚΑΙ Κ. ΚΑΙΚ. ΜΕΤΕΛΛΟΣ ΣΚΙΠΙΩΝ)

ΥΠΟ ΑΝΤ. Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΥ

Τὰ εὐρεθέντα ερείπια καὶ λοιπὰ εὐρήματα ἔχουσι μὲν πάντοτε ἀξίαν διὰ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἀντιστοιχῶν χρόνων ἐν Μακεδονίᾳ, ἀφ' οὗ μάλιστα εἶνε ἐκ τῶν πρώτων ἀνακαλυπτομένων, ἀλλ' ὑπάρχει βεβαία ἐλπίς, ὅτι καὶ ἀλλαχοῦ πολλαχοῦ θὰ εὐρεθῶσιν ὅμοια καὶ θὰ δοθῆ οὕτω πολλάκις εὐκαιρία πρὸς μελέτην αὐτῶν καθ' ἕκαστα. Δὲν θὰ ἀμελήσωμεν δὲ τὸ ἔργον τοῦτο οὐδ' ἡμεῖς.

¹ Τὰ τρία προηγούμενα μέρη τῆς πραγματείας ταύτης ἐδημοσιεύθησαν ἐν ΑΕ 1932 σ. 48-133. Περὶ βλ. Ἑλληνικά Ζ σ. 37.

Ἐξαιρέτως ἐνδιαφέρον ὅμως φαίνεται μοι ἐν τῷ παρόντι τὸ γεγονός, ὅτι καὶ αἱ κῶμαι τῆς Μαγούλας - Ἐρατύρας (ΑΕ 1932, 114 ἐξ.) καὶ ἡ πόλις τῆς Φλωρίνης (αὐτ. 48 ἐξ.) ἔπαθον πυρπόλησιν καὶ δὲν ἀνεκτίσθησαν. Τοῦτο δὲ ἄγει εἰς σπουδαῖα ἱστορικὰ πορίσματα.

Ὁ χρόνος, καθ' ὃν ἔπαθον τοῦτο ἀμφοτέρω οὔτοι οἱ συνοικισμοί, φαίνεται καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως ὁ αὐτὸς διὰ τὴν ἄκραν ὁμοιότητα τῶν εὐρημάτων. Τὸ δηνάριον δὲ τῆς Μαγούλας (ὄρα Ἄρχ. Δελτ. 1930 - 1 παράρτ. σελ. 31 ἀριθ. 7, εἰκ. 1 πρὸ βλ. δὲ καὶ ΑΕ 1932, 119 ἐξ.) ἐντοπίζει χρονικῶς τὸ συμβάν ἐντὸς τοῦ πρώτου αἰῶνος πρὸ Χριστοῦ. Ὁ Λ. Οὐαλέριος Φλάκκος, ὁ κόψας αὐτό, ἀπέθανε φονευθεὶς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 85 π. Χ., ἀλλὰ τὰ δηνάρια αὐτοῦ ἠδύνατο νὰ κυκλοφορῶνται καθ' ἅπαντα τὸν αἰῶνα τοῦτον, εἰ καὶ τοῦτο θὰ συνέβαιεν ἐν μεῖζονι βαθμῷ εἰς τοὺς ἐγγυτέρους αὐτῷ χρόνους. Πεντήκοντα ἔτη εἶνε ἡ φυσικωτέρα χρονικὴ ἔκτασις ζωῆς καὶ κυκλοφορίας, ἣν δυνάμεθα νὰ χαρίσωμεν εἰς τὸ δηνάριον τοῦτο. Ἐπομένως εὐρισκόμεθα οὕτω ἐντὸς τοῦ πρώτου ἡμίσεος ἢ καὶ τι πλέον τοῦ α' αἰ. π. Χ.

Ἄλλ' ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἡ ἰσχὺς τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους ἠγγυᾶτο πᾶσαν ἀσφάλειαν εἰς τὰς ὑπάρχουσας χώρας. Τίς ἠδύνατο ἐντὸς αὐτῶν νὰ ταράξῃ τὴν ἡσυχίαν τῶν λαῶν καὶ νὰ λεηλατήσῃ καὶ καύσῃ πόλεις ἢ κώμας; Καὶ ἂν τοιοῦτόν τι γεγονός συνέβαινε, ἦτο δυνατόν νὰ παρέλθῃ τοῦτο ἀμνημόνευτον καὶ ἄγνωστον εἰς τὴν τότε ἱστορίαν, ὅτε καὶ Ἕλληνες ἀλλὰ πρὸ παντὸς Ρωμαῖοι συγγραφεῖς καὶ πολιτικοὶ ἔδρων, ἡ δὲ Ρωμαϊκὴ δημοκρατία εἶχεν ἀνοικτὰ ἐν τῇ Συγκλήτῳ τὰ ζητήματα πάντα, ἅτε συνδεόμενα πρὸς δρῶντα ἐν τῇ πολιτείᾳ πρόσωπα; Δὲν πιστεύω λοιπόν, ὅτι Ἰλλυριοὶ ἢ ἄλλοι ξένοι ἐπέδραμον εἰς τὴν Ἄνω Μακεδονίαν καὶ ἐπήνεγκον καταστροφὰς (πρὸ βλ. Παππαδάκιν Ἀθηνᾶ 1913, 475).

Οὔτε δὲ ἐπαναστάσις τις ἐγένετο τῶν ἐντοπίων, ὥστε νὰ ἐπέλθωσι συγκρούσεις πρὸς τοὺς Ρωμαίους καὶ νὰ καταλήξωσιν εἰς καταστροφὰς τοιαύτας. Μετὰ τὴν ἐπαναστάσιν τοῦ Ψευδοφιλίππου Ἀνδρίσκου (148 π.Χ.) ἡ Μακεδονία ἐγένετο ἐπαρχία ῥωμαϊκὴ (Niese, Gesch. der griech. und maked. Staaten III 332, 336. Βερτολίνη - Λάμπρου, Ρωμ. Ἰστ. I, 352) καὶ ἠνέχθη τὴν τύχην της. Διὰ τοῦτο δὲ ταύτης «τὰ περὶ Λύγκον καὶ Πελαγονίαν καὶ Ὀρεστιάδα¹ καὶ Ἐλίμειαν τὴν ἄνω Μακεδονίαν ἐκάλου, οἱ δ' ὕστερον καὶ ἐλευθέραν» (Στράβ. 7, 326). Ἐὰν δώσωμεν τὴν προσήκουσαν σημασίαν εἰς τὸν λεκτικὸν τρόπον «τὰ περὶ» καὶ εἰς τὴν γεωγραφίαν, θὰ περιλάβωμεν εἰς τὴν «ἐλευθέραν» ταύτην Ἄνω Μακεδονίαν καὶ τὴν περιοχὴν τῆς Ἐορδίας, ὥστε ἔχομεν ὑπὸ τὴν ἐννοίαν τῆς ἐλευθερίας ταύτης ὁλόκληρον τὴν δυτικὴν Μακεδονίαν². Τίνες εἶνε «οἱ ὕστερον» καλοῦντες αὐτὴν «ἐλευθέραν» καὶ πότε ἔζησαν,

1 Αὕτη ἦτο ἐλευθέρη ἀπὸ τοῦ 196 π.Χ. Πολύβ. 18, 47, 6: «Ὀρέστας... διὰ τὸ προσχωρῆσαι σφίσι κατὰ πόλεμον αὐτόνομους ἀφίεσαν» = Λιβ. 33, 34, 6: «quod primi ab rege defecissent, suae leges reditae», πρὸ βλ. Caes. bel. civ. III, 34. Cic. de har. resp. 35. Plin. 4, 35. Ἄππιαν. ἐμφ. 2, 88. Πλούτ. Καῖσ. 48. Drumann - Gröbe, Gesch. Roms II, 451. Henzey, Mission archéol. 310 ἐξ. Mommsen - Marquardt γαλ. ἐκδ. τόμος 9 σ. 208 πρὸ βλ. 230. Παππαδάκις, Ἀθηνᾶ 1913, 469. Dessau, Gesch. der röm. Kaiserzeit 364. Beloch Griech. Gesch.² III, I 473.

2 Οὕτω θὰ ἐννοῆ τὴν «ἄνω Μακεδονίαν» (ὁ Θουκ. 2,99 λέγει τὴν ἀντίθετον «κάτω Μακεδονίαν») καὶ ὁ Ἡρόδοτος, 8,137 «ἐξ Ἀργεος ἔφυγον ἐς Ἰλλυριοὺς τῶν Τημένου ἀπο-

γόνων τρεῖς ἀδελφοί, Γαυάνης τε καὶ Ἀέροπος καὶ Περδίκης, ἐκ δὲ Ἰλλυριῶν ὑπερβαλόντες ἐς τὴν ἄνω Μακεδονίαν ἀπίκοντο ἐς Λεβαίην πόλιν». Περὶ τῆς πόλεως ταύτης ἐπιθυμῶ νὰ κάμω εὐρύτερον γνωστὴν γνώμην τινά, ἣν πολλὰκις ἤκουσα λεγομένην ἐν τῇ δυτικῇ Μακεδονίᾳ· ὅτι δηλ. τὸ ὄνομα Λεβαίη ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ Λεμπίνι ἢ Λιαμπίνι, ὄνομα παραποτάμου τοῦ Ἀλιάκμονος ἐρχομένου πρὸς αὐτὸν δυσμόθεν καὶ ἐκτεινομένου πρὸς βορρᾶν τοῦ Λιαμιστιοῦ (νῦν Νεάπολις Ἀνασελίτισης ἢ ἐπαρχίας Βοΐου). Ὁ παραπόταμος οὗτος, ὅταν βρέχη, γίνεται λίαν ὀρμητικὸς καὶ ἀδιάβατος, ὡς ὁ παρὰ τὴν Λεβαίην ἀναφερόμενος ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου. Τὴν γνώμην ταύτην διετύπωσε συντόμως ἐν τῷ Λευκώματι τῆς βορείου Ἑλλάδος 1930 σ. 27 ὁ καθηγητὴς Κ. Ἀγγελῆς.

Εικ. 1. Χάρτης της παρά τὸν Ἀλιάκμονα δυτικῆς Μακεδονίας (Σέρβια, Κοζάνη, Σιάτιστα, Βλάτσι, Τσοτύλι, Γρεβενά). Δεικνύει δηλ. μέρος τῆς Ὀρεστίδος, τῆς Ἑλιμείας καὶ τῆς Ἑορδίας.

δεικνύει ὁ Καῖσαρ de bello civili III, 34 «Macedoniam... ea parte, quae libera appellabatur» κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ, ἦτοι κατὰ τὸν α' πρὸ Χριστοῦ αἰ., ὅστις ἀπασχολεῖ ἡμᾶς ἐνταῦθα¹. Ἐπειδὴ δ' ἀκριβῶς ἦτο εἰρηνικὴ ἐπαρχία καὶ δὲν εἶχεν ἀνάγκην στρατιωτικῆς ἐπιτηρήσεως, ὑπήχθη τῷ 27 π.Χ. ἐπὶ Αὐγούστου εἰς τὰς provincias consulares². Ποίαν καὶ πόσιν ἐλευθερίαν εἶχον ὑπὸ τοὺς Ρωμαίους οἱ «ἐλεύθεροι» οὗτοι Μακεδόνες, ἠρεύνησε βραχέως διὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς κυρίως χρόνους ὁ Παππαδάκις ἔ.ἄ. 469 ἔξ. Κατὰ τὸν πρῶτον π. Χ. αἰῶνα μανθάνομεν παρὰ τοῦ Καίσαρος ἔ.ἄ. τόδε: «cujus provinciae (δηλ. τῆς Μακεδονίας) ab ea parte, quae libera appellabatur, Menedemus, princeps earum regionum, missus legatus omnium suorum excellens studium profitebatur». Ὁ Καῖσαρ ἦτο κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 48 π.Χ. παρὰ τὸ Δυρράχιον, ὅτε ὁ Μενέδημος, «ἡγεμὼν τούτων τῶν χωρῶν, σταλεῖς πρεσβευτῆς πρὸς τὸν Καίσαρα, ὑπισχνεῖτο ἐξαίρετον τὴν εὐνοίαν πάντων τῶν ἑαυτοῦ». Δὲν λέγεται διὰ τούτων σαφῶς, ἂν ὁ Μενέδημος ἦτο εἰς τῶν ἡγεμόνων ἢ ὁ μόνος ἡγεμὼν τῶν χωρῶν τούτων. Διὰ τὴν σιαλῆ πρεσβευτῆς, πρέπει νὰ μὴ ἦτο κύριος πασῶν τῶν χωρῶν τῆς δυτικῆς Μακεδονίας, ἢ νὰ ἦτο μὲν τοιοῦτος, ἀλλὰ νὰ μὴ εἶχεν ἀπόλυτα δικαιώματα. Ὀνομάζει ὅμως πάντας τοὺς δυτικούς Μακεδόνας «suos» εἴτε ὡς ἐντολοδότας αὐτοῦ εἴτε ὡς ὑπηκόους. Ἡ ἀληθὴς λοιπὸν σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὰς χώρας καὶ πρὸς τοὺς κατοίκους αὐτῆς δὲν διευκρινίζεται διὰ τῶν λόγων τοῦ Καίσαρος, ἀλλ' ἀπαιτεῖ ἄλλα στοιχεῖα ἀποδείξεως

Τόσιν ἔχοντες γνῶσιν τῆς πολιτικῆς καταστάσεως, ἀναζητοῦμεν τὸν λόγον τῆς συγχρόνου καταστροφῆς τῶν δύο Μακεδονικῶν κωμῶν καὶ τῆς πόλεως τῆς Φλωρίνης, γενομένης καθ' ὃν χρόνον ἐρράγη ἡ *rax romana*. Οὕτω δὲ ἀγόμεθα εἰς τὸν ἐντεῦθεν τοῦ Ἀδρίου πόλεμον μεταξὺ Πομπηίου καὶ Καίσαρος, οὗ τὰς κυρίας γραμμὰς θὰ ἐπαναλάβωμεν ἐνταῦθα (πρβλ. Drumann - Groebe, *Gesch. Roms* II 395, 433, 450 ἔξ. III 380 ἔξ. 426 ἔξ. 432 ἔξ. 741 ἔξ.).

ΠΩΣ ΕΚΘΕΤΕΙ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ Ο ΚΑΙΣΑΡ

(Πρβλ. τὸν χάρτην εἰκ. 1).

Ὁ Πομπηῖος τῇ 4 Μαρτίου (κατὰ τὸ προῖουλιανὸν ἡμερολόγιον) τοῦ 49 π.Χ. πέμπει τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ του ἐκ Βρενδησίου εἰς τὴν ἀπέναντι ἠπειρωτικὴν ἀκτὴν, τῇ δὲ 17 Μαρτίου ἀπέρχεται ἐκεῖσε καὶ αὐτὸς μετὰ 200 συγκλητικῶν καὶ πολλῶν ὑπατικῶν καὶ τοῦ λοιποῦ στρατοῦ, διαφεύγων τὴν πολιορκίαν τοῦ Καίσαρος. Ἐλθὼν ἐντεῦθεν τοῦ Ἀδρίου, στερεοῖ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ ἔν τε τῇ Ἰλλυρίᾳ, τῇ Μακεδονίᾳ καὶ τῇ ἄλλῃ Ἑλλάδι, ἐνθα μεγάλως ἐτιμᾶτο διὰ τὴν προτέραν αὐτοῦ δρᾶσιν ἐν Ἀνατολῇ. Ἐγκαταστήσας τὴν Σύγκλη-

¹ Ἄλλ' ἐν τῷ Ἡμερολογ. τῆς βορείου Ἑλλάδος ἐν Κοζάνῃ 1932 σ. 142 ἔξ. ἐπανερχόμενος εἰς τὸ ζήτημα, διδάσκει διδαχθεῖς, ὅτι παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ παραποτάμου τούτου μεταξὺ Τσοτυλίου καὶ τοῦ χωρίου Λῶπες ἢ Λόπεσι, 20' πρὸς Β τοῦ Τσοτυλίου καὶ 20' πρὸς Ν τοῦ ποταμοῦ κεῖται θέσις καλουμένη Λεβίνια (τά), εἰς τὴν ὁποίαν καὶ νομίσματα εὐρίσκονται καὶ ὄστρακα καὶ πλαγγόνες καὶ ἔρειπια τειχῶν. Φρονεῖ λοιπόν, ὅτι ἐκεῖ δύναται νὰ εἶνε ἡ θέσις τῆς παλαιᾶς Λεβαίης. Προσθέτει δέ, ὅτι «πλησίον τῶν Λεβινίων καὶ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγοῦσης πρὸς τὸ Χορηβὸν ὑπάρχει ἡ θέσις

Μπουφάρι, εἰς ἣν εὐρίσκονται ἀρχαιολογικὰ ἀντικείμενα καὶ σφύζονται λείψανα ἀρχαίου τειχοῦ». Πρβλ. νῦν ΠΑΕ 1933, σ. 65, 67 καὶ πλείω ἐν Πρακτ. 1934.

² Πρβλ. Λίβ. 42, 38 καὶ Henze, *De civitatibus liberis*, Berlin 1892.

³ Στράβ. 17,840. Mommsen - Marquardt ἔ.ἄ. τομ. 9 566 ἔξ. Mommsen *Gesammelte Schr.* τόμ. 6, σ. 61 καὶ Liebenam, *Forch. z. Verwaltungsgesch. des römisch. Kaiserreiches* 1888, 262.

τον ἐν Θεσσαλονίκη ὡς ἐν πρωτεύουσῃ τοῦ ἔξω τῆς Ἰταλίας δημοκρατικοῦ κράτους του¹, παρεσκευάζετο πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Ἰταλίας. Πρὸς τοῦτο κατεσκευάσε μέγαν στόλον καὶ συνέλεξε παντοδαπὸν στρατόν, ὅστις διεχίμασεν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Ἰλλυρίᾳ ἀπὸ Θεσσαλονίκης μέχρι Δυρραχίου. Φαίνεται, ὅτι τὸ πλεῖστον πεζὸν στράτευμα ἐγυμνάζετο ἐν Βεροίᾳ, ἔνθα διεχίμασε καὶ αὐτὸς ὁ Πομπήϊος². Παρήγγειλε δὲ καὶ τῷ πενθερῷ Κ. Καικιλίῳ Μετέλλῳ Σκιπίωνι, ἵνα σπεύσῃ ἐξ Ἀσίας (Καῖσ. de bello civ. 3, 33).

Ἐν τῷ ταῦτα ἔπραττεν ὁ Πομπήϊος, ὁ Καῖσαρ διευθετήσας τὸ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ κράτος του καὶ προλαμβάνων τὸν Πομπήϊον ἐπιβιβάζεται ἐν Βρεντησίῳ τῇ 4 Ἰανουαρίου τοῦ 48 (ἦτοι κατὰ τὸ ἰουλιανὸν ἡμερολόγιον τῇ 6 Νοεμβρίου τοῦ 49) μετὰ μέρους μόνον τοῦ στρατοῦ του δι' ἔλλειψιν πλοίων καὶ τῇ ὑστεραίᾳ 5 Ἰαν. (= 7 Νοεμβρ.) ἀποβιβάζεται εἰς τὰς Ἡπειρωτικὰς ἀκτὰς. Καταλαβὼν δὲ τὸν Ὠρικὸν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Αὐλῶνος καὶ τὴν Ἀπολλωνίαν, δέχεται τὴν ὑποταγὴν πασῶν τῶν πόλεων τῆς Ἡπείρου³ καὶ σπεύδει νὰ καταλάβῃ καὶ τὸ Δυρράχιον, τὴν κυριωτάτην βᾶσιν τῆς δυνάμεως τοῦ Πομπήϊου ἐν τῷ Ἀδριατικῷ πελάγει. Ὁ Πομπήϊος εὐρισκόμενος ἐν πορείᾳ περὶ τὴν Κανδαουίαν καὶ μὴ δυνηθεὶς μήτε διὰ τοῦ στόλου μήτε διὰ τοῦ στρατοῦ νὰ ἀποκωλύσῃ τὴν αἰφνιδίαν διαπεραίωσιν τοῦ Καίσαρος, ἀμιλλᾶται πρὸς αὐτὸν τώρα διὰ τῆς ταχύτητος νυχθημερὸν καὶ κατορθώνει νὰ σώσῃ τὸ Δυρράχιον, κλείων τὴν πρὸς αὐτὸ Ἐγνατίαν ὁδόν. Ἐκατέρωθεν τοῦ Ἄψου (Σεμενί) ποταμοῦ εἰς τὸ Κιοῦκτισι τῆς σήμερον ἀντιπαρατάσσονται οἱ δύο στρατοὶ καὶ ἄρχεται σειρὰ μαχῶν, ἧτις δὲν θά μας ἀπασχολήσῃ ἐνταῦθα.

Ὁ ὑπόλοιπος στρατὸς τοῦ Καίσαρος, μὴ δυνηθεὶς νὰ διαπεραιωθῇ ἐκ Βρεντησίου ἀμέσως μετὰ τὸν Καῖσαρα, ἐπιζητεῖ εὐκαιρίαν, ἵνα, διαλανθάνων τὸν στόλον τοῦ Πομπήϊου, ἐνωθῇ μετὰ τοῦ Καίσαρος. Ἀρχηγὸς αὐτοῦ ἦτο ὁ Μ. Ἀντώνιος. Ὁ χειμῶν τοῦ 48 προχωρεῖ, ἀλλ' ἢ διαπεραίωσις καθυστερεῖ. Multi jam menses erant (= transierant) et hiems praecipitaverat, neque Brundisio naves legionisque ad Caesarem veniebant, λέγει ὁ Καῖσαρ ἔ.ἄ. 25, ἦτοι εἶχον παρέλθει ἀπὸ τῆς διαπεραιώσεως τοῦ Καίσαρος (6 Νοεμβρίου 49 π. Χρ.) πολλοὶ μῆνες καὶ ὁ χειμῶν εἶχε κλίνει πρὸς τὸ τέλος του, ἦτο σχεδὸν εἰς τὸ τέλος, ὡς μεταφράζει ὁ Köchly καὶ ἄλλοι. Ὁ Καῖσαρ, ἔχων ἀνάγκην τῶν ἐπικουριῶν τούτων, γράφει αὐστηρότερον πρὸς τὸν Ἀντώνιον, ὅστις ἐπιτυχῶν οὖριον ἄνεμον διαπεραιοῦται ἐν μιᾷ νυκτὶ εἰς τὸ Νυμφαῖον (Ἄγ. Ἰωάννην τῆς Μεδοῦσης) τῆς Ἰλλυρίας καὶ ἐκκλίνει τὴν μετὰ τοῦ Πομπήϊου συνάντησιν, ἐνοῦται μετὰ τοῦ Καίσαρος. Ἐπειδὴ κατὰ τὸν Gröbe ἔ.ἄ. III 741 ὡς τέλος τοῦ χειμῶνος ἐλογίζετο ἡ 7 ἢ 8 Φεβρουαρίου⁴, ὁ δὲ Ἀντώνιος ἐξετέλεσε τὴν διαταγὴν τοῦ Καίσαρος (ἔ.ἄ. 25. 26 «nacti idoneum ventum ne occasionem navigandi dimitterent») καὶ διεβίβασεν ἐν διαλείμματι δυσμενῶν καιρικῶν ὄρων τὸν στρατόν, τὸ γεγονός τοῦτο πρέπει νὰ ἐτελέσθη κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ ἔαρος, ἢ «πρὶν ἀρχίσῃ τὸ ἔαρ»⁵, ἢ δὲ συνάντησις Ἀντωνίου καὶ Καίσαρος θὰ ἐπετεύχθη κατὰ τὰ μέσα Φεβρουαρίου.

1 Δίων. Κάσ. 41, 18. 43. Ἀππιαν. ἐμφυλ. 2, 37. 50. 52.

2 Καῖσ. de bello civili 3, 3. 4. 5. Vell. II, 51, 1. Δίων. Κάσ. 41, 44. Πλουτ. Πομπ. 64. Ἀππιαν. ἐμφ. 2, 52.

3 Καῖσ. ἔ.ἄ. 12. Πρβλ. Πλουτ. Καῖσ. 37, 2: «... εἶχετο τῆς στρατείας (Καῖσαρ). Καὶ τὰς μὲν ἄλλας δυνάμεις καθ' ὁδὸν ἐπειγόμενος παρήλθεν, ἵππεῖς δ' ἔχων λογάδας ἑξακοσίους καὶ πέντε τάγματα, χειμῶνος ἐν τροπαῖς ὄντος, ἱσταμένου

Ἰανουαρίου μηνός, (οὗτος δ' ἂν εἴη Ποσειδεῶν Ἀθηναίος) ἀφῆκεν εἰς τὸ πέλαγος, καὶ διαβαλὼν τὸν Ἰόνιον Ὠρικὸν καὶ Ἀπολλωνίαν αἰρεῖ».

4 Πλίν. 2, 122. 18, 239: Id. Febr. Varro de re rust. I, 28: VII Id. Febr.

5 Veith, Schlachtenatlas σ. 91 ἔξ.

Εἶνε πιθανόν, ὅτι ἡ στενοχωρία, εἰς ἣν εἶχε περιαγάγει τὸν Πομπήϊον ὁ Καῖσαρ ἤδη πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Ἀντωνίου (Καῖσ. 28, 3), εἶχεν ἐνθαρρύνει τοὺς «ἐλευθερομακεδόνες» νὰ πέμψωσι τὸν ἡγεμόνα Μενέδημον ζητοῦντες φρουρὰς παρὰ τοῦ Καίσαρος, γνωστοῦ βεβαίως ὄντος, ὅτι ἐπέκειτο ἡ ἐξ Ἀσίας ἀφίξις τοῦ Σκιπίωνος. Πιθανῶς μάλιστα ὀπισθεν τοῦ διαβήματος τῶν Μακεδόνων κρύπτονται καὶ ἐνέργειαι τοῦ Καίσαρος πρὸς ἀπόσπασιν μὲν αὐτῶν ἀπὸ τοῦ Πομπηίου ἐνίσχυσιν δ' ἑαυτοῦ¹.

Ἐχων ἤδη ὁ Καῖσαρ ἐπάρκειαν στρατοῦ ἀποστέλλει τὸν Κ. Καλβίσιον Σαβῖνον εἰς Αἰτωλίαν διὰ τῆς Ἡπείρου, ἣν κατεῖχεν ἀπὸ τῆς καταλήψεως τοῦ Ὀρικοῦ καὶ τῆς Ἀπολλωνίας, τὸν Λ. Κάσιον Λογγῖνον εἰς Θεσσαλίαν πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς σιτοφόρου ταύτης χώρας καὶ τὸν Γν. Δομίτιον Καλβῖνον μετὰ δύο λεγεῶνων καὶ 500 ἰππέων εἰς τὴν (δυτικὴν) Μακεδονίαν (Καῖσ. ἔ. ἄ. 34, 35).

Μόλις ἔφθασεν ὁ Δομίτιος (Καῖσ. ἔ. ἄ. 36) καὶ ἐν ᾧ συνέρρεον συχνοὶ πρεσβευταὶ πρὸς αὐτὸν παρὰ τῶν διαφόρων Μακεδονικῶν «πολιτειῶν», ἠγγέλθη, ὅτι ἀφίκετο καὶ ὁ Σκιπίων ἐξ Ἀσίας καὶ ὅτι, χωρὶς νὰ σταθῇ οὐδαμοῦ τῆς ἄλλης Μακεδονίας, ἔσπευδε ῥαγδαίως πρὸς συνάντησιν τοῦ Δομιτίου, ἀφ' οὗ δὲν εἶχε προλάβει νὰ ἐμποδίση τὴν κἀθοδον αὐτοῦ.

Εἶνε προφανές, ὅτι εἰς τὸν στρατὸν τοῦ Δομιτίου θὰ ἠριθμοῦντο καὶ τὰ στρατεύματα τῶν ἐλευθερομακεδόνων, ἴσως ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Μενεδήμου, χωρὶς, νομίζω, τοῦτο νὰ ἐμποδίξῃ βραδύτερον τὴν μεταστροφὴν τινῶν ἐξ αὐτῶν πρὸς τὸν Σκιπίωνα ἀναλόγως τῶν φάσεων τοῦ πολέμου. Ἀλλὰ μόνον περὶ τοῦ πρώτου ἔχομεν ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Καίσαρος τεκμήρια.

Ἀδιαφοροῦντες πρὸς τὴν ὁδόν, δι' ἧς ἐπορεύθη ὁ Καλβίσιος, πιστεύομεν, ὅτι ἡ πορεία τοῦ Κασίου ἐγένετο διὰ τοῦ στενοῦ τῶν Γόμφων, ἵνα οὕτω διελαύνων οὗτος τὴν Ἡπειρον ἐνισχύσῃ καὶ ἐν αὐτῇ τὴν δύναμιν τοῦ Καίσαρος. Ἡ πορεία τοῦ Δομιτίου προφανῶς ἐγένετο διὰ τῆς Ἐγνατίας, ὥστε νὰ διελάσῃ ἅπασαν τὴν ἐλευθέρην Μακεδονίαν, ἧς τὰ βόρεια ἀπετέλει ἡ Πελαγονία καὶ ἡ Λυγκηστίς. Ἐντεῦθεν κατέληξεν εἰς τὰς νοτίας, τὰς παραποταμίους τοῦ Ἀλιάκμονος χώρας, ἔνθα εὗρισκει αὐτὸν ὁ Σκιπίων.

Οὗτος, παρὰ τὴν μεγαλοποιὸν φήμην, ἣτις εἶχε προτρέξει αὐτοῦ, ἀντὶ νὰ προσβάλῃ τὸν Δομίτιον, ὡς πάντες ἀνέμενον, ἐπίσχει τὴν ὁρμὴν αὐτοῦ εἰς ἀπόσταςιν 20 χιλ. βημάτων (29 1/2 χιλιομέτρων) ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ Δομιτίου, καὶ διαβὰς τὸν Ἀλιάκμονα καταλείπει αὐτόθι ὑπὸ τὴν προστασίαν καὶ τοῦ ποταμοῦ παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τὸν Μ. Φαβώνιον μετὰ τῶν σκευοφόρων, διατάσσων νὰ ὀχυρωθῇ οὗτος ἐν στρατοπέδῳ, καὶ ἀπερχόμενος αὐτὸς τάχιστα (διὰ τῆς ὁδοῦ Γρεβενῶν - Καλαμπάκας βεβαίως) εἰς Θεσσαλίαν, ἵνα συντρίψῃ μόνωμόνον τὸν Κάσιον. Οὗτος, διὰ τῆς ὑποστηρίξεως τοῦ εὐγενοῦς Πετραίου² προσεταιρισθεὶς ὀλόκληρον τὴν Θεσσαλίαν (πλὴν τῆς Λαρίσης), ἀφ' οὗ εἶχεν ὀχυρώσει καὶ τὰ Τέμπη, ἐκφεύγει τὸν Σκιπίωνα πρὸς Ἀμπρακίαν διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ Γόμφων, δι' ἧς εἶχεν ἔλθει ὁ δὲ

¹ Ὁ Μενέδημος καὶ ὁ Θεσσαλὸς Πετραῖος ἐγένοντο ξένοι τοῦ Καίσαρος καὶ ἔλαβον τὴν civitatem romanam, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Cic. Philip. 13,33 καλῶν αὐτούς, ὡς καὶ πάντας κατὰ τὴν συνήθειάν του τοὺς μισητοὺς αὐτῷ Ἕλληνας nequissimos Graeculos. Μανθάνομεν δὲ προσέτι παρὰ τοῦ Κικέρωνος, ὅτι ἀμφότεροι οἱ ἄνδρες ὕστερον ἀπεκεφαλίσθησαν (securi percussos), ἴσως ὑπὸ τοῦ Βρούτου γενομένου κυρίου

τῆς Μακεδονίας τῷ 44 π. Χ. μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καίσαρος, πρὸς ὃν θὰ εἶχον μείνει πιστοί. (Πρβλ. Cic. ad fam. XV, 2. 2. 4, 4. 19, 2 καὶ Münzer ἐν Pauly - Wissowa RE ἄρθ. Menedemus).

² Πρῶγόνος του θὰ ἦτο ὁ Πετραῖος Dittenberger, Sylloge³ 543 πρβλ. Πολύβ. 4.24,8 κ.ά. ΑΕ 1913, 44 ἐξ.

Σκιπίων ἀδυνατεῖ νὰ συναντήσῃ καὶ νὰ καταδιώξῃ αὐτόν, ἐπειδὴ ἀνεκλήθη ἐπειγόντως ὑπὸ τοῦ Φαβωνίου, λέγοντος, ὅτι ὁ Δομίτιος ἐπέρχεται καὶ ὅτι αὐτὸς εἶνε ἀνίκανος νὰ κρατήσῃ τὴν θέσιν, εἰς ἣν ἐτάχθη.

Οὕτω ὁ Σκιπίων ἐπανέρχεται διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ βαδίζων νυχθημερόν καὶ φθάνει εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Φαβωνίου, ἐν ᾧ ἐτέρωθεν ἐφαίνετο ὁ κονιορτὸς τοῦ ἐπερχομένου στρατοῦ τοῦ Δομιτίου (Καῖσ. ἔ.ἄ. 36).

Μετὰ διήμερον ἀνάπαυσιν ἐν τῷ μονίμῳ στρατοπέδῳ τοῦ Φαβωνίου ὁ Σκιπίων διέρχεται τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ περὶ βαθεῖαν πρωΐαν διὰ πόρου τὸν ποταμὸν Ἀλιάκμονα, ὅστις ἐχώριζεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Δομιτίου καί, ἰδρύσας κατὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην στρατόπεδον, παρατάσσει τῇ ἐπομένῃ (τετάρτῃ ἡμέρᾳ ἀπὸ τῆς ἀφίξεως) τὸν στρατὸν εἰς τὸ μέτωπον αὐτοῦ. Ὑπὸ τὸ στρατόπεδον ἐμπρὸς ἦτο χεῖμαρρος ἔχων ἀποτόμους καὶ δυσβάτους ὄχθας, ἐν ᾧ ὀπισθεν ἦτο ὁ Ἀλιάκμων. Μεταξὺ τούτου τοῦ στρατοπέδου καὶ τοῦ τοῦ Δομιτίου ἦτο ἀπόστασις 6 χιλ. βημάτων (σχεδὸν 9 χιλιόμετρα). Τὸ μεταίχμιον τοῦτο διελαύνει ὁ Δομίτιος καὶ παρατάσσεται ὑπὸ τὸ στρατόπεδον τοῦ Σκιπίωνος. Ἄλλ' οὗτος δὲν ἀντεπεξέρχεται, ὁ δὲ Δομίτιος διστάζει νὰ προσβάλλῃ τὸ στρατόπεδον ἔνεκα κυρίως τῶν δυσκόλων ὄχθων τοῦ παρεμβαλλομένου χεῖμαρρου. Τὴν δὲ νύκτα μεταγνοῦς ὁ Σκιπίων ἐπανέρχεται πάλιν εἰς τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Ἀλιάκμονος, ὅθεν εἶχεν ἔλθει, καὶ στρατοπεδεύει παρ' αὐτὴν ἐπὶ φύσει ὑψηλοῦ τόπου.

Διαλιπὼν ἡμέρας τινάς, πέμπει νύκτωρ διὰ τοῦ ποταμοῦ ἵππεις, ἵνα ἐνεδρεύσωσιν ἐκεῖ, ἔνθα ἦτο γνωστὸν ἐκ τῶν προηγουμένων ἡμερῶν, ὅτι μετέβαινον οἱ ἵππεις τοῦ Δομιτίου πρὸς βοσκὴν τῶν ἵππων. Ἀληθῶς οἱ ἵππεις τοῦ Δομιτίου μετέβησαν πρὸς τοῦτο καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην καὶ εἶχον λύσει τὰς τάξεις, πιθανῶς δὲ καὶ εἶχον καταβῆ ἀπὸ τῶν ἵππων, ὅτε ἐνεφανίσθησαν οἱ ἐνεδρεύοντες. Ἀμέσως τότε οἱ τοῦ Δομιτίου μετὰ τὴν πρώτην ταραχὴν ἐπανεῦρον ἕκαστος τὴν τάξιν του καὶ ἀντεπιτεθέντες ἐφόνευσαν 80 καὶ ἀπολέσαντες δύο μόνους ἄνδρας ἐπανῆλθον εἰς τὸ στρατόπεδον (Καῖσ. ἔ.ἄ. 37).

Μετὰ ταῦτα ὁ Δομίτιος, ὑποκριθεὶς ὅτι εἶχεν ἔλλειψιν τῶν ἐπιτηδείων, διαλύει φανερὰ καὶ θορυβωδῶς τὸ στρατόπεδον καὶ ἀποχωρήσας 3 χιλ. βήματα (περίπου 4 1/2 χιλιόμετρα) κρύπτει ὀλόκληρον τὸν στρατὸν του ἐν προσφόρῳ τόπῳ· ὁ δὲ Σκιπίων, ἕτοιμος νὰ καταδιώξῃ τὸν Δομίτιον, πέμπει τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ ἱππικοῦ, ἵνα ἀναγνωρίσῃ τὴν πορείαν τοῦ Δομιτίου καὶ διατηρῇ τὴν ἐπαφὴν μετ' αὐτοῦ. Τούτων τῶν ἱπέων αἱ πρῶται ἴλαι εἰσῆλθον ἀμερίμνωσ εἰς τὰς ἐνέδρας τοῦ Δομιτίου, μέχρις ὅτου ἐκ τῶν χρεμετισμῶν τῶν ἵππων του ὑπώπτευσαν τὸ πρᾶγμα καὶ ἀνεστράφησαν πρὸς τοὺς ὀπισθεν, οἵτινες ἐπέσχον τὴν ἑαυτῶν πρόοδον βλέποντες τοὺς πρώτους ὑποχωροῦντας. Τότε οἱ τοῦ Δομιτίου ἐξῆλθον ἐκ τῶν ἐνεδρῶν καὶ ἀποκόψαντες δύο ἴλας ἀπὸ τῶν λοιπῶν κατέστρεψαν σχεδὸν αὐτὰς διὰ τοῦ φόνου καὶ τῆς αἰχμαλωσίας (Καῖσ. ἔ.ἄ. 38).

Μετὰ τὰς ἀσημάντους ταύτας συγκρούσεις, αἵτινες ἐγένοντο κατὰ τὸν πρῶτον χρόνον τῆς ἀφίξεως τοῦ τε Δομιτίου καὶ τοῦ Σκιπίωνος εἰς τὴν Μακεδονίαν, ἴσως κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Φεβρουαρίου καὶ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ Μαρτίου, ὁ Καῖσαρ οὐδὲν ἄλλο πολεμικὸν γεγονός ἐν τῇ δυτικῇ Μακεδονίᾳ ἀναγράφει. Τὸ 49 καὶ τὸ 50 κεφάλαιον ἔχουσι χάσματά τινα, τὸ δὲ 57 ἀφηγεῖται τὴν ματαίαν ἀπόπειραν τοῦ Καίσαρος νὰ ἐπιτύχῃ εἰρήνην

ἢ τὴν ἀπὸ τοῦ Πομπηίου ἀπόσπασιν τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ διατρίβοντος ἀκόμη Σκιπίωνος, πρὸς ὃν ἔπεμψε τὸν ἀμφοτέροις οἰκεῖον Α. Κλωδίον διὰ τῆς ὁδοῦ Πισοδερίου ἢ διὰ τῆς Ἐγνατίας, ἀφ' οὗ ἦτο κύριος τῆς δυτικῆς Μακεδονίας. Αἱ προτάσεις του ἀπορρίπτονται ἀλαζονικῶς ὑπὸ τε τοῦ Σκιπίωνος καὶ τοῦ Φαβωνίου. Ἐν τῷ κεφαλαίῳ 79 ὁμοῦς λέγει, ὅτι ὁ Δομίτιος ἐπὶ πλείστας (comprures) ἡμέρας μετὰ τὰς εἰρημένους συγκρούσεις ἀντεκάρητο ἐστρατοπεδευμένος παρὰ τὸ στρατόπεδον τοῦ Σκιπίωνος, μέχρις οὗ ἔνεκα ἐλλείψεως τροφίμων καὶ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ Καίσαρος ἀπεχώρησε πρὸς τὴν Ἡράκλειαν τῆς Λυγκηστίδος προτιθέμενος προφανῶς νὰ ἔλθῃ εἰς ἐλαφὴν τινα μετὰ τοῦ Καίσαρος, ἀφ' οὗ δὲν κατωρθοῦτο τελευταῖον δι' οὐδεμιᾶς ὁδοῦ νὰ φθάσωσιν οὔτε οἱ πεμπόμενοι ὑπὸ τοῦ Καίσαρος πρὸς τὸν Δομίτιον ἀγγελιοφόροι ἢ ταχυδρομοὶ οὔτε οἱ ὑπὸ τοῦ Δομιτίου πρὸς τὸν Καίσαρα, ἐπειδὴ ἢ πρὸς τὸν Καίσαρα πίστις τῶν παρεμβαλλομένων χωρῶν καὶ πόλεων εἶχε ταραχθῆ ὑπὸ τῶν πανταχόσε διαπεμφθεισῶν ἐπιστολῶν τοῦ Πομπηίου καὶ τῆς φήμης, ὅτι ὁ Καίσαρ εἶχε πάθει σχεδὸν ὄλοσχερῆ καταστροφὴν, ὡς ὑπερεπήροντο τὰ γεγονότα (Ἄππιαν. ἐμφ. 2,61).

Πόσαι ἡμέραι εἶνε περίπου αἱ ἀνωτέρω διὰ τοῦ comprures δηλωθεῖσαι, καὶ ὑπὸ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Κλωδίου ἀπαιτούμεναι, θὰ φανῆ κυρίως ἐκ τῶν κατωτέρω.

Ὁ Καίσαρ μετὰ τὴν εἰς Μακεδονίαν ἐκπομπὴν τοῦ Δομιτίου ἐπιχειρεῖ ματαίως νὰ καταλάβῃ τὸ Δυρράχιον καὶ ἐν μέσῳ στερήσειν ἀποφασίζε νὰ ἀποκλείσῃ τὸν Πομπηῖον ἀπὸ ξηρᾶς, ὡθῶν αὐτὸν πρὸς τὴν παραλίαν. Ὁ Πομπηῖος στερηθεὶς οὕτω ποσίμου ὕδατος καὶ χορτονομῆς ἀναγκάζεται καὶ δίδει τακτικὴν μάχην ἀνεπιτυχῶς, ἀλλ' ἐπαναλαμβάνει τὴν ἀποπειραν καὶ διασπᾷ τὸν ἀποκλεισμόν, ἀναγκάζων τὸν ἠττηθέντα Καίσαρα νὰ φύγῃ ἢ, ὡς αὐτὸς λέγει, νὰ σκεφθῆ δῆθεν ἀλλαγὴν τρόπου καὶ τόπου τοῦ πολέμου, ἀπομακρυνόμενος δηλ. τῆς θαλάσσης, ὥστε ὁ Πομπηῖος ἀπομακρυνόμενος ὡσαύτως ἀπὸ τοῦ στόλου «ἐς ὁμοίαν ἀπορίας», νὰ μάχεται ἀπὸ τοῦ ἴσου πρὸς τὸν Καίσαρα (πρβλ. Πλουτ. Πομπ. 66. Καῖσ. 39).

Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ἔπρεπε νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς διασώσεως τῶν τε δυνάμεων τοῦ Δομιτίου, ὧν τὴν τύχην ἠγνόει, καὶ τῆς Ἀπολλωνίας καὶ τοῦ Ὀρικοῦ, ἃς ἤθελε νὰ κρατήσῃ πρὸς ἀντιπερισπασμὸν τοῦ Πομπηίου. Ἡ βραχυτάτη ὁδὸς πρὸς τὸν Δομίτιον καὶ τὸν Ἀλιάκμονα ἦτο ἢ διὰ Κανδαβίας (Ἐγνατίας) καὶ ἢ διὰ Φλωρίνης. Ἄλλ' ἂν ἐβάδιζεν οὕτω, τότε ὁ Πομπηῖος θὰ ἠδύνατο νὰ προσβάλλῃ τὸν Ὀρικὸν καὶ τὴν Ἀπολλωνίαν. Συνέλαβε λοιπὸν τὸ τολμηρὸν σχέδιον, περὶ οὗ ἐπέστειλε καὶ πρὸς τὸν Δομίτιον, νὰ ἐμπιστευθῆ εἰς τὴν ἀκατάσχετον ταχύτητα καὶ οὕτω νὰ μεριμνήσῃ περὶ ἀμφοτέρων στραφείς δὲ πρὸς νότον, ἐνισχύει τὴν Ἀπολλωνίαν, ἔνθα ἀποθέτει καὶ τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τοὺς τραυματίας, καί, χωρὶς νὰ παραμείνῃ ἐκεῖ μακρὸν χρόνον, προχωρεῖ πρὸς Ν παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ἀφου μέχρι τῶν πηγῶν αὐτοῦ κατὰ τὸν λαιμὸν τοῦ Ζυγοῦ τοῦ Μετσόβου (τοῦ Λάκμου, Στράβ. 316), ἐτέρωθεν τοῦ ὁποῦ πηγάζει ὁ Πηνειός, καὶ διὰ τῆς διαβάσεως ταύτης φθάνει εἰς Αἰγίνιον (Καλαμπάκαν), ἔνθα συναντᾶται μετὰ τοῦ Δομιτίου.

Πῶς εὐρέθη ἐκεῖ ὁ Δομίτιος, ὃν κατελείπομεν ἀνωτέρω βαδίζοντα πρὸς βορρᾶν, πρὸς τὴν Ἡράκλειαν;

Ὁ Δομίτιος, ἀγνοῶν τὴν ἦταν τοῦ Καίσαρος καὶ τὴν φυγὴν αὐτοῦ πρὸς Ν διὰ τῆς Ἡπείρου, εἶχε πορευθῆ εἰς τὴν Ἡράκλειαν, ἔνθα αἱ προφυλακαὶ αὐτοῦ συνηντήθησαν (ὑπὲρ τὴν Ἡράκλειαν προφανῶς) πρὸς τὰς τοῦ Πομπηίου, ὅστις καταδιώξας ἐπὶ 4 ἡμέρας τὸν

Καίσαρα καὶ ἀπολέσας τὰ ἕγη αὐτοῦ, ἐσκέφθη νὰ ἀναστρέψῃ καὶ βαδίζων διὰ τῆς Κανδαβίας νὰ προσβάλλῃ τὸν Δομίτιον μεμονωμένον. Εἰς τὰς προφυλακὰς τοῦ Πομπηίου ἦσαν καὶ Γαλάται τινές, αὐτόμολοι ἐκ τοῦ στρατοῦ τοῦ Καίσαρος καὶ ἐν Γαλατία συμπολεμισταί ποτε τῶν τοῦ Δομιτίου παλαιμάχων· οὗτοι δὲ εἴτε ἐξ οἰκειότητος εἴτε ἐξ ἀλαζονείας ἀφηγήθησαν πρὸς τοὺς τοῦ Δομιτίου τὰ παρὰ τὸ Δυρράχιον γενόμενα καὶ τὴν πορείαν τοῦ Καίσαρος, ὑπερεξάρανες μάλιστα αὐτά. Τὴν αὐτὴν ὑπερβολὴν εἶχε μεταχειρισθῆ καὶ ὁ Πομπήϊος διὰ τῶν πρὸς τὰς πόλεις καὶ τὰς ἐπαρχίας ἐπιστολῶν του. Προσέθεσαν δὲ καὶ ὅτι μετὰ 4 ὥρας φθάνει ὁ Πομπήϊος. Οὕτω ὁ Δομίτιος, μαθὼν τὰ γενόμενα καὶ ἐννοήσας τὸ σχέδιον τοῦ Καίσαρος, ἀναστρέφει ταχέως καὶ διελάσας τὴν δυτικὴν Μακεδονίαν ἐπορεύθη διὰ Γρεβενῶν εἰς Καλαμπάκαν (Αἰγίνιον), ἔνθα συνήνητσε τὸν Καίσαρα (πρβλ. καὶ Leake, North. Greece I, 423, IV 477).

Εἰς πόσον χρόνον ἐγένοντο αἱ μάχαι καὶ αἱ κινήσεις αὗται τῶν στρατῶν τῶν δύο μεγάλων ἀντιπάλων, εἶνε ἔργον στρατιωτικοῦ ἀνδρὸς νὰ κρίνῃ. Ἐγένετο δὲ ἤδη τοῦτο κυρίως ὑπὸ τοῦ Stoffel, Histoire de Jules César, guerre civile 1887 καὶ μετ' αὐτὸν καὶ κατ' αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Gröbe ἐν Drumann - Gröbe, Geschichte Roms III 741 ἐξ. Κατὰ τοῦτον, ἀφ' οὗ ἡ διαπεραιώσις τοῦ Ἀντωνίου (ἄνω σελ. 28) πρὸς τὸν Καίσαρα ἐγένετο λήγοντος τοῦ χειμῶνος ἢ ἀρχομένου τοῦ ἔαρος τοῦ 48 π. Χ., ἢ συνάντησις τῶν δύο στρατῶν ἐγένετο περὶ τὰ μέσα τοῦ Φεβρουαρίου, ὁ δὲ ἀποκλεισμός τοῦ Πομπηίου θὰ ἐγένετο κατὰ τὸ τελευταῖον τρίτον τοῦ αὐτοῦ μηνός, ὅτε δηλ. ἐπέκειτο ὁ χρόνος, καθ' ὃν φύεται τὸ χόρτον καὶ τὰ σπαρτὰ αὐξάνονται, ὥστε νὰ κόπτονται ὡς πρασίνη τροφή τῶν ζώων· τὸ ἵπικόν δὲ τοῦ Πομπηίου ἠθέλην ὁ Καίσαρ νὰ καταστήσῃ ἄχρηστον (Καῖσ. ἔ.ἄ. III 43). Ἡ ἀπόκλεισις τοῦ Πομπηίου διήρκεσε περίπου 82 ἡμέρας ἤτοι ἀπὸ 20 ἰουλιανοῦ Φεβρουαρίου μέχρι 15 ἰουλιανοῦ Μαΐου.

Αἱ πορεῖαι κατηνάλωσαν ἡμέρας ὑπολογιζομένας ἐπὶ τῇ βάσει μεγάλης ταχύτητος, ἦν μαρτυρεῖ καὶ ὁ Καίσαρ (79) καὶ ὁ Ἀππιανὸς (ἐμφυλ. II, 64 «Καίσαρ ἐπτὰ συντόνως ἡμέρας ὀδεύσας ἐστρατοπέδευσε περὶ Φάρσαλον», ὁ δὲ Stoffel II, 237 ἀναφέρει εἰς τὴν ἀπὸ Ἀπολλωνίας μέχρις Αἰγινίου πορείαν, περὶ τὰ 270 χιλιόμετρα). Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τούτους ὁ Καίσαρ μετὰ τὴν ἦταν αὐτοῦ τῇ 15 ἰουλιανοῦ Μαΐου παρὰ τὸ ἐπὶ τοῦ Γενούσου ποταμοῦ Ἀσπαράγιον, ἔνθα ἦτο τότε τὸ στρατοπέδόν του, τρέπεται πρὸς τὴν Ἀπολλωνίαν, ἔνθα φθάνει τῇ 18, ἐν ᾧ ὁ Πομπήϊος εἶχε παύσει τὴν δίωξιν καὶ εἶχε τραπῆ πρὸς τὴν Κανδαβίαν καὶ τὴν Ἡράκλειαν. Ἐξ Ἀπολλωνίας ἀναχωρήσας ἴσως ὁ Καίσαρ τῇ 20 ἢ 21, ἔρχεται εἰς Αἰγίνιον τῇ 27, καὶ τῇ 29 προσβάλλει τοὺς Γόμφους καὶ καταλαμβάνει δ' αὐτούς, τῇ δ' ἐσπέρα τὴν Μητροπόλιν καὶ πορεύεται τῇ 31 πρὸς Φάρσαλον, ἔνθα φθάνει τῇ 1 Ἰουνίου, ἵνα συνάψῃ ἔπειτα τῇ 7 Ἰουνίου τὴν μάχην τῆς Φαρσάλου.

Ὁ Πομπήϊος στραφεὶς τῇ 21 πρὸς τὴν Μακεδονίαν καὶ βαδίσας 3 ἡμέρας διὰ Κανδαβίας (35 + 40 + 35 χλμ.) καὶ προχωρήσας εἰς τὴν Λυγκησιτίδα, στρατοπεδεύει τῇ 24 Μαΐου (ἰουλιανοῦ) ἐν Ἡρακλείᾳ, τῇ δὲ 25 πορεύεται πρὸς Λάρισαν, ἔνθα φθάνει τῇ 31 Μαΐου καὶ ἐνοῦται μετὰ τοῦ Σκιπίωνος (Καῖσ. III, 82). Ἀμφότεροι οἱ ἀντίπαλοι συναντῶνται ἔπειτα τῇ 7 Ἰουνίου ἐν Φαρσάλῳ, διανύσαντες ὁ μὲν Καίσαρ εἰς 24 ἡμέρας 374 χιλιόμετρα, ὁ δὲ Πομπήϊος εἰς 26 ἡμέρας 450 χλμ. Ὁ Stoffel ὑπολογίζει, ὅτι ἀμφότεροι οἱ στρατοὶ διήνουν 30 - 40 χιλιόμετρα καθ' ἡμέραν.

Ἄλλ' ὁ Δομίτιος ἦτο ἐν Ἡρακλείᾳ τέσσαρας τοῦλάχιστον ὥρας, πρὶν φθάσῃ ἐκεῖ ὁ ἐκ Κανδαβίας ἐρχόμενος Πομπήϊος. Φυγὼν λοιπὸν τῇ 24 Μαΐου ἠδύνατο νὰ φθάσῃ διὰ τοῦ Ἀλιάκμονος καὶ τῶν Γρεβενῶν εἰς Αἰγίνιον ἐντὸς 3 ἢ 4 ἡμερῶν, ὥστε νὰ συναντηθῇ ἐκεῖ τῇ 27 ἢ 28 μετὰ τοῦ Καίσαρος.

Πόσας ἡμέρας ἄραγε πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Πομπηίου εἶχε φθάσει εἰς Ἡράκλειαν ὁ Δομίτιος; Πρὸς ἀπάντησιν τοῦ ἐρωτήματος τούτου δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν, ὅτι, ὡς συχνὰ ἐπαναλαμβάνει ὁ Καῖσαρ (78.79,4 καὶ 5), ὁ Δομίτιος ἠγνόει τὴν παρὰ τὸ Ἄσπαράγιον κατάστασιν. Ἄν ἄλλως εἶχον τὰ πράγματα, ἔπρεπε νὰ δημιουργήσῃ ἀντιπερισπασμὸν τινα πρὸς τὸν Πομπηϊόν. Τὸ νὰ μὴ πράξῃ τοῦτο, σημαίνει, ὅτι, ἀρτίως ἐλθὼν, δὲν ἔσχεν οὔτε τὸν χρόνον οὔτε τὸν καιρὸν νὰ μάθῃ τὰ συμβαίνοντα. Διὰ τοῦτο τὴν συνάντησιν τοῦ Πομπηίου καὶ τοῦ Δομιτίου καλεῖ ὁ Καῖσαρ περιπέτειάν τινα ex improviso καὶ ἦτο ὄντως τοιαύτη δι' ἀμφοτέρους. Ὡστε ὁ Δομίτιος θὰ εἶχε φθάσει εἰς Ἡράκλειαν ἴσως τὴν 23 Μαΐου, ὅτε ἀκόμη αἱ περιπεμφθεῖσαι ἐπιστολαὶ τοῦ Πομπηίου, γραφεῖσαι καθ' ὄν χρόνον ἀνέκοψε τὴν πρὸς Ἀπολλωνίαν ἀκατάσχετον δίωξιν τοῦ Καίσαρος — τότε δὲ ἔγραψε καὶ οὗτος πρὸς τὸν Δομίτιον — δὲν εἶχον φθάσει εἰς Ἡράκλειαν, ἀφ' οὗ αὐτὸς ὁ Πομπηϊὸς διέτρεχε καθ' ἑκάστην ἡμέραν 35 περίπου χιλιόμετρα. Ἡ εἰδησις τῆς ἥττης καὶ τῆς φυγῆς τοῦ Καίσαρος ἔφθασεν εἰς τὸν Δομίτιον συγχρόνως μὲ τὸν Πομπηϊόν, ἐπειδὴ παρὰ τῶν προδρόμων τούτου μανθάνει αὐτὴν ὁ Δομίτιος.

Τεθéntος οὕτω, ὅτι ὁ Δομίτιος εἶχε φθάσει εἰς Ἡράκλειαν τῇ 23 Μαΐου, καὶ ὅτι, διὰ νὰ φθάσῃ, ἐχρειάσθη 2 1/2 ἡμέρας, γίνεται δῆλον, ὅτι μέχρι τῆς 21 ἦτο ἀντεστρατοπεδευμένος παρὰ τὸ στρατόπεδον τοῦ Σκιπίωνος ἐπὶ τῷ Ἀλιάκμονι. Ἐντὸς τῆς χρονικῆς ταύτης ἀκτίνος πρέπει νὰ νοηθῶσιν αἱ complures ἡμέραι τῆς ἀντιστρατοπεδείας ταύτης. Ἴσως ἡ τελευταία σύγκρουσις τοῦ Δομιτίου καὶ τοῦ Σκιπίωνος καὶ ἡ ὀριστικὴ ἥττα καὶ πρὸς βορρᾶν ἀπώθησις τοῦ πρώτου ἐγένετο τῇ 21 Μαΐου. Περὶ τοιοῦτου τινὸς γεγονότος ὅμως οὐδὲ λέξιν λέγει ὁ Καῖσαρ¹.

ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΗΣ ΕΚΘΕΣΕΩΣ ΤΟΥ ΚΑΙΣΑΡΟΣ

Ἡ ἀνωτέρω περιγραφὴ τῶν πολεμικῶν γεγονότων τῆς δυτικῆς Μακεδονίας ἐγένετο κατὰ τὸν Καῖσαρα, ὅστις ἐστηρίχθη βεβαίως εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ ἀντιστρατήγου τοῦ Δομιτίου. Αὐτὸς ὁ Καῖσαρ δὲν ἐγνώρισε τὴν χώραν. Φαίνεται δέ, ὅτι καὶ συνέτεμε τὰ ἐκτεθέντα ὑπὸ τοῦ Δομιτίου, παραλιπὼν πᾶν γεωγραφικὸν ὄνομα πλὴν τοῦ Ἀλιάκμονος καὶ περιορισθεὶς μόνον εἰς δῆλωσιν τοποθεσιῶν τινῶν (rivus difficilibus ripis, editus natura locus 37, locus idoneus et occultus 38). Ἐκράτησε δηλ. ἐκ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Δομιτίου μόνον ὅτι ἦτο στρατηγικῶς ἀναγκαῖον πρὸς περιγραφὴν τῶν μαχῶν. Ἄλλὰ καὶ περὶ τούτων πιστεύω, ὅτι παρῆκε ἡμῖν ἐλλιπεῖς εἰδήσεις, ἀμνημονῶν ἐκουσίως ἀτυχημάτων τοῦ Δομιτίου, ἵνα θεραπεύσῃ τὴν φιλοτιμίαν τοῦ πιστοῦ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην φίλου, ὅστις καὶ ἐν Φαρσάλῳ καὶ ἔπειτα ὑπῆρξε πολύτιμος συνεργάτης του.

Ἀληθῶς ὁ Δίων ὁ Κάσιος 41,51 λέγει: «ἐν γὰρ τῷ αὐτῷ τούτῳ χρόνῳ τὸ Δυρράχιον

¹ Πρβλ. Glöde, Caesars Glaubwürdigkeit. Diss. Kiel 1871.

έπολιορκεῖτο, Λούκιος τε Κάσσιος Λογγίνος καὶ Γναῖος Δομίτιος Καλουῖνος ἔς τε τὴν Μακεδονίαν καὶ εἰς τὴν Θεσσαλίαν ὑπ' αὐτοῦ πεμφθέντες (δηλ. ἐπολιορκοῦντο!). Λογγίνος μὲν ἐνταῦθα ὑπὸ τε τοῦ Σκιπίωνος καὶ ὑπὸ Σαδάλου Θρακὸς ἰσχυρῶς ἐσφάλη· Καλουῖνος δὲ τῆς μὲν Μακεδονίας ὑπὸ τοῦ Φαύστου ἀπέωσθη. Λοκρῶν δὲ δὴ καὶ Αἰτωλῶν προσχωρησάντων οἱ, ἔς τε τὴν Θεσσαλίαν μετ' αὐτῶν ἐσέβαλε καὶ τὸν Σκιπίωνα μάχαις τῇ μὲν λογισθεῖς τῇ δ' ἀντενεδρεύσας ἐνήδρευσε». Ἐν τοῖς λόγοις τούτοις δὲν δυνάμεθα νὰ ἀδιαφορήσωμεν οὔτε πρὸς τὰ περὶ ἥττης τοῦ Κασσίου ἐν Θεσσαλίᾳ ἱστορούμενα, ἀφ' οὗ παρὰ τοὺς λόγους τοῦ Καίσαρος βεβαιοῦνται ἀντίθετα ὑπὸ τοῦ ἀδιαφόρου ἤτοι ἀμερολήπτου Δίωνος, οὔτε πρὸς τὰ περὶ τοῦ Καλβίνου λεγόμενα, ἅτινα δεικνύουσιν, ὅτι οὗτος δὲν ὑπῆρξε παρὰ τὸν Ἀλιάκμονα πάντοτε νικητὴς οὐδ' ἔφυγεν ἐκεῖθεν ὡς τοιοῦτος, καθὼς παριστάνει ὁ Καῖσαρ. Τὸν Καλβίνον δ' ἐννοεῖ διὰ τοῦ Καλβισίου καὶ ὁ Ἀππιανὸς ἐμφ. 2,60 λέγων: «τοῦ δ' αὐτοῦ χειμῶνος (48 π. Χ.) ἄλλην στρατιὰν ἐκ Συρίας ἤγε Πομπητῶ ὁ κηδεστὴς καὶ αὐτῷ Γάιος Καλούσιος περὶ Μακεδονίαν συμβαλὼν ἠσοῦτο, καὶ τέλος ἐν αὐτοῦ κατεκόπη χωρὶς ὀκτακοσίων ἀνδρῶν». Οἱ ἄποροι λόγοι τοῦ Δίωνος περὶ εἰσβολῆς τοῦ Δομιτίου εἰς Θεσσαλίαν εὐρίσκουσι τὴν ἐρμηνεῖαν αὐτῶν ἐν τῇ βεβαιώσει τοῦ Καίσαρος (36), ὅτι τότε ὁ Ἀλιάκμων Macedonia a Thessalia dividebat καὶ ἐπομένως ἢ πρὸς Δ τοῦ Ἀλιάκμονος Μακεδονία ἐλογίζετο ὡς Θεσσαλία. Ὡστε δὲν εἶνε μεμονωμένη ἡ περὶ τούτου μαρτυρία τοῦ Καίσαρος, ὡς δέχεται ὁ Grote ἔ. ἄ. II 451. Τὸ ὀρθὸν εὐρίσκεται παρὰ Swoboda, Staatsaltert. 238, ἐκ δὲ τῶν μαρτυριῶν τοῦ Καίσαρος καὶ τοῦ Δίωνος μανθάνομεν τὰ ἀκριβῆ τότε ὄρια Θεσσαλίας (Περραιβίας) καὶ Μακεδονίας, ἅτινα ἦσαν ὁ Ἀλιάκμων ἀπὸ τοῦ σημείου τοῦλάχιστον, καθ' ὃ ἦσαν τὰ στρατόπεδα καὶ ὅπερ θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Ἐν χρόνοις, καθ' οὓς δὲν ὑπῆρχεν ἐπιμέλεια τῶν δημοσίων ὁδῶν, αἱ δὲ ὄρειναι διαβάσεις ἦσαν εὐκολώτεραι τῶν πεδινῶν ἐλῶν ἢ κονιωδῶν ἀτραπῶν, ἀδιαβάτων ἐν χειμῶνι ἢ βροχῇ, φυσικώτερα τῶν βατῶν ὁρέων σύνορα ἦσαν οἱ ποταμοί¹.

Κατὰ ταῦτα πλὴν τῶν δύο ἱππομαχιῶν, αἵτινες κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Καίσαρος ἐγένοντο παρὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Ἀλιάκμονος, καὶ καθ' ἃς ὁ Δομίτιος δύο μόνον στρατιώτας ἀπώλεσε – οὐδένα δ' ἄλλον κατὰ τὸν Καῖσαρα! – ἐγένοντο καὶ ἄλλαι μάχαι πέραν τοῦ ποταμοῦ τούτου, καθ' ἃς ἠτύχησεν ὁ Δομίτιος. Τὴν περὶ τούτων μαρτυρίαν τῶν δύο ἐλλήνων ἱστορικῶν, οἵτινες ὡς ἀξιωματοῦχοι τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἠδύναντο νὰ γνωρίζωσι καὶ ἄλλας ἱστορικὰς πηγὰς, ἔγραφον δὲ ἔξω πάσης ἐπιδράσεως ἀπὸ τοῦ πρὸ μακροῦ χρόνου τεθνεῶτος Καίσαρος, ἐνισχύει καὶ τὸ κράνος τὸ εὑρέθην παρὰ τὴν Νεάπολιν (Λιαψίστι) τῆς ἐπαρχίας Βοῖου (Ἀνασελίτης) καὶ ἀγγελθὲν μοι τῇ 13.V.'31. (ΑΕ 1932 σ. 132). Τὸ κράνος εἶνε ὅμοιον πρὸς τὸ τῆς Ἐρατύρας (αὐτ. σ. 131) καὶ πρὸς τὰ τῆς Τρεμπένιστας (ΑΕ 1927 - 8, σ. 94 εἰκ. 52,53). Μετ' αὐτοῦ εὑρέθη καὶ ἡ χαλκῆ ἀσπίς (εἰκ. 92 ἐν ΑΕ 1932 σ. 132). Τῶν δύο τούτων ἀντικειμένων ἡ ἀξιόλογος σημασία εἶνε, ὅτι δηλοῦσι τὴν θέσιν τῆς Θεσσαλίας

¹ Φαίνεται ὁμως, ὅτι διοικητικὴ μόνον ὑπῆρξεν ἡ διακρίσις τῶν ἐκατέρωθεν τοῦ Ἀλιάκμονος ὀχθῶν, ἐν ᾧ γενικῶς γεωγραφικῶς ἀμφότεραι αὐταὶ ἐλογίζοντο ὡς Μακεδονία, τῆς Θεσσαλίας ἐκτεινομένης ἐκπαλαί πρὸς Ν τῶν Καμβουνίων καὶ τοῦ Ὀλύμπου. Πρβλ. τὴν ὁροθεσίαν Annual of the Br. School at Athens 1910-11 σ. 193 ἔξ. Geyer, Makedonien

κλ. σ. 96, 125· πρβλ. καὶ τὸ σύμφυγμα Στραβ. 7,329,12 καὶ τὰ λεγόμενα περὶ Διοκλητιανουπόλεως κατωτέρω σ. 46 καὶ ἐν Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher 1932, 55 ἔξ. Τῆς Dissertation τοῦ Breslau: Renata von Scheliha, Die Wassergränze im Altertum 1931 δὲν γνωρίζω τὸ περιεχόμενον.

ἦτοι τῆς πέραν τοῦ Ἀλιάκμονος Μακεδονίας, ἐνθα ἐγένετο ἡ ἀντενέδρα τοῦ Δομιτίου.

Φαίνεται λοιπόν, ὅτι ἐκ τῶν ἀντικαθημένων ἐκατέρωθεν τοῦ ποταμοῦ στρατηγῶν δὲν διεπέρα αὐτὸν μόνος ὁ Σκιπίων, ἀλλὰ καὶ ὁ Δομίτιος· ὥστε ἐν τινι τοιαύτῃ ἐπιχειρήσει πέραν τοῦ Ἀλιάκμονος ἦτοι κατὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην αὐτοῦ ἠτύχησεν οὗτος ἀτυχίαν σιωπωμένην μὲν ὑπὸ τοῦ Καίσαρος ἀλλὰ προδιδομένην ὑπὸ τοῦ Δίωνα καὶ τοῦ εὐρήματος τῆς Νεαπόλεως.

Ἄλλ' εἶνε αὕτη ἡ μόνη ἀτυχία τοῦ Δομιτίου; Ὅλη ἡ ἔκθεσις τοῦ Καίσαρος δεικνύει αὐτὸν οἶονεὶ διηνεκῶς προκαλοῦντα τὸν Σκιπίωνα καὶ ὅμως συνάπτοντα παρὰ ταῦτα δύο μόνας ἵππομαχίας μεταξύ, φυσικά, τμημάτων μόνον τῶν στρατῶν. Ἡ ἐκατέρωθεν τοῦ Ἀλιάκμονος χώρα δὲν εἶνε ἐλώδης ὡς ἡ παρὰ τὸν κάτω Γενοῦσον (Γένεσιν) καὶ τὸν Ἄψον, ὥστε νὰ ἐμποδίξῃ χειμερινὰς συναντήσεις, ὁ δὲ Ἀλιάκμων αὐτός, εἰ καὶ παρὰ τὰ στρατόπεδα τοῦλάχιστον δὲν εἶχε γέφυραν (Καῖσ. 37,1 καὶ 5), δὲν ἦτο ὅμως ἀδιάβατος, ὡς αὐτὸς ὁ Καῖσαρ (ἔ.ἀ.) μαρτυρεῖ, πολλῶ δ' ἦττον οἱ εἰς αὐτὸν χυνόμενοι χεῖμαρροι, τοῦλάχιστον ὁσάκις δὲν ἔβρεχε. Διατὶ ἐδῶ δὲν γίνονται μάχαι καὶ στρατιωτικαὶ κινήσεις, ἔστω καὶ ἐν μικροτέρῃ ἀναλογία ὡς πρὸς τὰς παρὰ τὴν δυσχείμερον Ἰλλυρίαν; Ἐπειτα πρὸς τίνα σκοπὸν ἐστάλησαν ὁ Δομίτιος καὶ ὁ Κάσιος εἰς Θεσσαλίαν καὶ Μακεδονίαν; Ἄν σκοπὸς ἦτο ἡ παρακώλυσις τῆς ἐνώσεως τοῦ Σκιπίωνος καὶ τοῦ Πομπηίου, θὰ ἤρκει μόνος ὁ Δομίτιος, ὡς ὄντως ἤρκεσε. Ἡ πρόσθετος ἀποστολὴ τοῦ Κασίου ὅμως καὶ τοῦ Καλβισίου δεικνύει, ὅτι ὄχι μόνον τοὺς λαοὺς ἤθελε νὰ ἀποσπάσῃ ὁ Καῖσαρ ἀπὸ τοῦ Πομπηίου, ἀλλὰ καὶ τὰς χώρας νὰ κατέχη πρὸς ἐφοδιασμόν του. Βεβαίως δὲ ἐκ Θεσσαλίας κυρίως καὶ Μακεδονίας εἶχεν ὅσα εἶχεν ἐφόδια, ἀφ' οὗ ἡ μὲν πτωχὴ Ἡπειρος ἠδυνάτει νὰ θρέψῃ αὐτόν, ἡ δὲ θάλασσα ἦτο κλειστὴ ὑπὸ τοῦ στόλου τοῦ Πομπηίου.

Ὅταν δὲ βλέπωμεν, ὅτι ὁ Κάσιος, καίπερ δῆθεν μὴ ἠττηθεὶς ὑπὸ τοῦ Σκιπίωνος, ἐξαφανίζεται ἐντελῶς ἐκ τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ θεάτρου τοῦ πολέμου, καὶ οὔτε περὶ Θεσσαλίας μεριμνᾷ, οὔτε τὸν Σκιπίωνα ἐνοχλεῖ, οὔτε τὸν Δομίτιον βοηθεῖ, δικαιούμεθα νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὴν ἱστορίαν τοῦ Καίσαρος καὶ ὡς πρὸς τὸν Κάσιον Λογγῖνον καὶ νὰ πιστεύσωμεν μᾶλλον εἰς τὸν Δίωνα Κάσσ. 41,51 λέγοντα: «Λογγῖνος μὲν ἐνταῦθα ὑπὸ τε τοῦ Σκιπίωνος καὶ ὑπὸ Σαδάλου Θρακὸς ἰσχυρῶς ἐσφάλη». Ἐκεῖνο τὸ «ἰσχυρῶς» καὶ ἡ λεπτομέρεια περὶ Σαδάλου εἶνε ἐπίσης τεκμήρια ἀληθοῦς ἱστορίας¹.

Ἐὰν δὲ ἡ πρὸς νότον τῶν Καμβουνίων Θεσσαλία ἀπώλειτο ἐξ ἀδυναμίας τοῦ Κασίου, πῶς ὁ Δομίτιος, ὃν θέλει ἡ ὑπὸ τοῦ Καίσαρος γραφεῖσα ἱστορία κύριον τοῦ πεδίου τῶν μαχῶν ἐν Μακεδονίᾳ, ἐγκαταλείπει αὐτὴν εἰς χεῖρας τοῦ Σκιπίωνος καὶ ματαιώνει τὸν σκοπὸν τῆς ἀποστολῆς του, χωρὶς νὰ ἔχη νικηθῆ, ἂν πιστεύσωμεν τὸν Καῖσαρα; Δὲν εἶχε λέγει ὁ Καῖσαρ (38), τρόφιμα. Ἀλλὰ πῶς ὁ περικεχαρακωμένος καὶ μὴ τολμῶν νὰ ἀντιμετώπισῃ τὸν Δομίτιον Σκιπίων εἶχε, ὁ δὲ Δομίτιος, κινούμενος, κατὰ τὸν Καῖσαρα, ἐλευθέρως, δὲν εἶχε; Καὶ ποῦ μετέβαινε διὰ νὰ εὕρῃ τρόφιμα; Ἡ πρὸς βορρᾶν χώρα ἔκειτο ὀπισθεν τοῦ στρατοπέδου του, ὥστε, ἂν αὕτη εἶχε τροφάς, θὰ ἠδύνατο ὁ Δομίτιος νὰ ἔχη αὐτὰς καὶ ἐν τῷ στρατοπέδῳ του, ὅθεν θὰ ἠδύνατο νὰ συγκρατῆ καὶ περαιτέρω τὸν Σκιπίωνα. Ἐὰν ἐτρέπετο πρὸς τὴν Θεσσαλίαν, θὰ ἐπετύγγανε, νομίζω, πλείονας σκοπούς: θὰ κατεῖχε τὴν πολύτιμον

¹ Περὶ Σαδάλου ὄρα καὶ BCH, LV, 1931 43 ἐξ. Ὁ Σαδά-
λας II ἦτο βασιλεὺς τῶν Ὀδρουσῶν Θρακῶν, διάδοχος τοῦ

Βερεβίστα Dittenberger, Sylloge³ 672. Πρβλ. Parvan,
Getica κατὰ τὴν βιβλιοκρισίαν ἐν Istros I 1934, 167.

ταύτην διὰ τὸν πόλεμον χώραν, θὰ εἶχε τροφίμα καὶ θὰ προσήλκυεν ἀναμφιβόλως ἐκεῖσε τὸν Σκιπίωνα, ὥστε νὰ ἐπιτύχη ἐκεῖ τακτικὴν μάχην, ὡς ἐπεθύμει, καθὰ λέγει ὁ Καῖσαρ. Ὅτι δὲ τοιαύτην πορείαν θὰ ἠκολούθει ὁ Σκιπίων, διότι τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις, ἀπέδειξαν τὰ πράγματα: ὁ Σκιπίων νικήσας καὶ ἐξώσας ἐκ τῆς χώρας τοῦ Ἀλιάκμονος τὸν Δομίτιον, δὲν καταδιώκει αὐτὸν σύροντα τὰ λείψανα τοῦ στρατοῦ του πρὸς βορρᾶν (ἐν ᾧ ἡ ἀγγελία τῆς ἡττης τοῦ Καίσαρος δὲν εἶχε φθάσει ἀκόμη, ἀλλ' ὕστερον, ἐντὸς τὸ πολὺ τριῶν ἡμερῶν, *discessu exercituum ab Dyrhachio cognito*), ἀλλ' ἀφίνει αὐτὸν βορρᾶν εἰς τοὺς ὄνυχας τῶν λεγεῶνων τοῦ Πομπηίου, *ut ipsa fortuna illum obicere Pompeio videretur* (Καῖσ. 79), αὐτὸς δὲ τρέπεται ταχέως (πάντως πρὸ τῆς 25 Μαΐου) πρὸς τὴν Θεσσαλίαν, ἐπειδὴ, ὅτε τῆ 25 ἢ 26 τοῦ Μαΐου κατήρχετο ὁ Δομίτιος ἐξ Ἡρακλείας διὰ τοῦ Ἀλιάκμονος πρὸς τὸ Αἰγίνιον, ὁ Σκιπίων δὲν ἦτο πλέον ἐκεῖ. Δὲν πιστεύω δέ, ὅτι ὁ Σκιπίων ἐπορεύθη εἰς τὴν Θεσσαλίαν διὰ νὰ ἐμποδίση τὴν εἰς αὐτὴν εἴσοδον τοῦ Καίσαρος ὡς μαθὼν ἐν τῷ μεταξὺ τὴν ἡττάν του (Καῖσ. 80), διότι τότε δὲν ἔπρεπε νὰ μεταβῆ εἰς Λάρισσαν ἀλλ' εἰς τὰ στενὰ τῆς βορειοδυτικῆς Θεσσαλίας. Ὁ Σκιπίων μετέβη εἰς Θεσσαλίαν, ἐπειδὴ κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ εἰσβολὴν, καθ' ἣν ἐξέωσεν ἐκεῖθεν τὸν Κάσσιον, δὲν εἶχεν ἐμπεδώσει πανταχοῦ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ κῦρος τοῦ Πομπηίου, ὃν θὰ ἀνέμενε νῦν ἐκεῖ, καὶ ὅστις δὰ διὰ τοῦτο περιέπεμψε μετὰ τὴν ἡτταν τοῦ Καίσαρος τὰς ὑπερεπαιρούσας τὰ γεγονότα ἐπιστολάς. Ἀλλὰ καὶ ἂν δεχθῶμεν, ὅτι ἀληθῶς ὁ Δομίτιος ἐστερεῖτο τροφίμων καὶ ὅτι, ἂν αὐτὸς τοῦτο ἔπασχε, ταῦτὸν θὰ ὑπέφερε καὶ ὁ Σκιπίων, πάλιν πρὸς τὴν Θεσσαλίαν ἔπρεπε διὰ τὸν λόγον τοῦτον νὰ τραπῆ καὶ νὰ μὴ ἀφήσῃ τὴν ἀπόλαυσιν τοῦ σιτοβολῶνος τούτου εἰς τὸν Σκιπίωνα ὑπὸ τὴν πρόφασιν ὅτι δῆθεν ἐν Ἡρακλείᾳ θὰ παρεκώλυε τὴν συνάντησιν τοῦ Σκιπίωνος καὶ τοῦ Πομπηίου, ὡς πιστεύουσιν οἱ νεώτεροι, ἐν ᾧ ἀληθῶς ἐτίθετο μεταξὺ σφύρας καὶ ἄκμονος. Γνωρίζω δέ, ὅτι οὐδὲν ἐφόδιον ἔπεμπε αὐτὸς πρὸς τὸν Καῖσαρα μετὰ τὴν ἀπώλειαν μάλιστα τῆς Θεσσαλίας, διατὶ μετέβαινε πρὸς βορρᾶν, ἀφ' οὗ ἐνούμενος μὲν μετὰ τοῦ Καίσαρος ἔμελλε νὰ συμπεῖνᾳ (Καῖσ. 37-39. Ἀππιαν. ἐμφ. Β. 61-66 ἐξ.), μένων δ' ἐν Ἡρακλείᾳ ἢ καὶ προχωρῶν διέτρεχε τὸν κίνδυνον νὰ προσβληθῆ ἢ ὑπὸ τοῦ Πομπηίου, ὃν δὲν ἐτόλμα νὰ ἀντιμετωπίσῃ, ὡς ἀπεδείχθη ἔπειτα, ἢ ὑπὸ τμήματος τοῦ στρατοῦ τοῦ Πομπηίου ἀφ' ἐνὸς καὶ ὑπὸ τοῦ Σκιπίωνος ἀφ' ἑτέρου, οὗτινος τὴν κατεύθυνσιν ἀπὸ τοῦ Ἀλιάκμονος δὲν ἠδύνατο νὰ προεικάσῃ. Ἀλλὰ καὶ ἡ προσφυγὴ τοῦ Καίσαρος πρὸς τὸν Σκιπίωνα διὰ τοῦ Κλωδίου, ἵνα ἐπιτύχη εἰρήνην, καὶ ἡ ἀλαζονικὴ ἀπόρριψις τῶν προτάσεων αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Σκιπίωνος καὶ τοῦ Φαβωνίου δηλοῖ, ὅτι ὁ Σκιπίων δὲν ἦτο παίγνιον εἰς χεῖρας τοῦ Δομίτιου, ἀλλὰ τοῦναντίον.

Νομίζω λοιπόν, ὅτι ἡ ἱστορία, ἣν ἔδωκεν ἡμῖν ὡς ἱστορικὸς ὁ Καῖσαρ περὶ τοῦ ἐν τῇ Δυτικῇ Μακεδονίᾳ πολέμου εἶνε ἐλλιπὴς καὶ ἀναλήθης, ἢ δὲ ὠραία εἰκὼν τῆς δράσεως τοῦ ἀντιστρατήγου του ἱστορικῶς ἀδικαιολόγητος: διότι ὁ Δομίτιος ἀποτυχὼν καὶ ἡττηθεὶς, ὡς μαρτυροῦσιν ὁ τε Δίων καὶ ὁ Ἀππιανὸς καὶ τὸ εὔρημα τῆς Νεαπόλεως, ἔφυγε πρὸς βορρᾶν. Ἡ φυγὴ του ἦτο ἀπόνοια ὑπὸ τὴν λελογισμένην ᾤθησιν τοῦ Σκιπίωνος. Ὅστε ἡ ἀποτυχία τοῦ Καίσαρος ἦτο πολλαπλῆ: καὶ αὐτὸς ἡττήθη καὶ ὁ Κάσσιος καὶ ὁ Δομίτιος. Ἀπέτυχε δὲ καὶ ὁ Φούφιος σταλεὶς νὰ καταλάβῃ τὴν Πελοπόννησον (Καῖσ. 56). Αἱ ἀποτυχίαι δὲ αὗται ἐξαίρουσιν ἔτι μᾶλλον τὸ ἀδάμαστον φρόνημα τοῦ Καίσαρος ὡς στρατηγοῦ, ὅστις

τρεῖς ἐβδομάδας μετὰ τὴν ἐν Ἀσπαραγίῳ ἡττιάν του ἀπεζημιώθη ὀλοσχερῶς διὰ τῆς ἐν Φαρσάλῳ νίκης τῆ 7 ἰουλιανοῦ Ἰουνίου, γενόμενος ἀπόλυτος κύριος τοῦ μεγάλου Ρωμαϊκοῦ κράτους.

Θὰ τολμήσω νὰ ἀμφισβητήσω καὶ ἄλλο τι σημεῖον τῆς ἱστορίας τοῦ Καίσαρος. Ἐν κεφ. 79 λέγει, ὅτι οἱ πρόσκοποι τοῦ Πομπηίου Γαλάται Ἀλλόβρογες συναντηθέντες πρὸς τοὺς τοῦ Δομίτιου ἀφηγήθησαν αὐτοῖς τὰ τῆς ἡττης καὶ τῆς φυγῆς τοῦ Καίσαρος καὶ οὕτως ἐγένοντο αἵτιοι, ὥστε ὁ Δομίτιος, γινώσκων τὴν κατεύθυνσιν τούτου, νὰ σπεύσῃ καὶ σφζόμενος νὰ συναντηθῇ μετ' αὐτοῦ εἰς Αἰγίνιον. Τοιαύτη φιλικὴ κατὰ τὸν Καίσαρα συνδιάλεξις μεταξὺ ἀντιπάλων προφυλακῶν δέν μοι φαίνεται πιθανή. Ἀνέμενον συμπλοκὴν, φόνους καὶ αἰχμαλωσίας. Ἄλλως θὰ ἦτο δυνατὸν ὁ Πομπηῖος νὰ θανατώσῃ ἐκείνους, οἵτινες δι' ἀκριτομυθίων ἔσφζον ἐκ τῆς ἀρπάγης αὐτοῦ τὸν καταζητούμενον καὶ τὸν ὁποῖον *ipsa fortuna obiiiciebat Pompeio*. Διὰ τοῦτο πιστεύω, ὅτι οἱ τοῦ Πομπηίου πρόσκοποι, συμφώνως πρὸς τὸν νοῦν τῶν μνημονευθεισῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ ἀφηγήθησαν τὰ πράγματα πρὸς τοὺς ἐγγωρίους κατοίκους, οὔτοι δὲ εἰς τὸν Δομίτιον, ἐπειδὴ ἦσαν φίλοι αὐτοῦ, ἅτε ἀνήκοντες εἰς τὴν «ἐλευθέραν Μακεδονίαν», ἡτις διὰ τοῦ Μενεδήμου προῦκάλεσε τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο τὴν τιμωρίαν, ἣν διέφυγον οἱ πρόσκοποι τοῦ Πομπηίου (ἀντίθετόν τι ἀγνοοῦμεν), θὰ ἦτο εὐλογον νὰ ἐπισύρωσιν οἱ ἐντόπιοι καταδόται, ἀφ' οὗ τὴν ἀνακοίνωσιν τῶν γενομένων θὰ ἔκαμνον ὄχι ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Πομπηίου, ὡς οἱ πρόσκοποι τούτου, ἀλλ' ὡς προδοσίαν πρὸς σωτηρίαν τοῦ Δομίτιου, ἡτις καὶ ἐπετεύχθη οὕτω. Εἶνε λοιπὸν οὕτω δυνατὸν ὁ Πομπηῖος νὰ ἔκαυσε τὴν Ἡράκλειαν. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ γνῶσις ἐκείνη τῆς ἡττης τοῦ Καίσαρος ἠδύνατο νὰ τρομοκρατήσῃ τοὺς ἐντοπίους καὶ μειώσῃ τὴν ἀφοσίωσιν αὐτῶν καὶ μεταβάλλῃ τὸ φρόνημά των εἰς εὐνοίαν πρὸς τὸν ἐπερχόμενον Πομπηῖον, εἶνε ἐπίσης δυνατὸν, πρὸ τοιαύτης τινὸς καταστάσεως ὁ Δομίτιος νὰ ἔκαυσε τὴν Ἡράκλειαν, ἵνα μὴ καταλίπῃ καταφύγιον εἰς τὸν ἀντίπαλον. Τοιαύτη δὲ τακτικὴ ἦτο συνήθης εἰς τὴν πολεμικὴν τέχνην ἄλλων τε (πρβλ. π.χ. Πλουτ. Φλαμιν. 5) καὶ τοῦ Καίσαρος καὶ εἶχεν ἐφαρμοσθῆ ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐκ Δυρραχίου ἀποχώρησίν του, ὡς διηγεῖται ὁ Δίων 41,51: «πάντα μὲν τὰ ὄκοδομημένα κατέστρεψε, πάντα δὲ τὰ παραβεβλημένα προσδιέφθειρε· καὶ μετὰ τοῦτο ἐξαίφνης ἄρας εἰς Θεσσαλίαν ὤρμησεν». Τὴν λεπτομέρειαν μάλιστα ταύτην ἴσως εἶχε μάθει παρὰ τῶν προσκόπων τοῦ Πομπηίου ὁ Δομίτιος, ἂν εἶχεν ἀνάγκην προσφάτου διδάγματος, ἵνα ἐφαρμόσῃ καὶ αὐτὸς αὐτὴν καίωσιν τὴν Ἡράκλειαν πρὸ τῆς πρὸς νότον παλινδρομήσεώς του.

ΠΟΥ ΕΓΕΝΟΝΤΟ ΑΙ ΜΑΧΑΙ ΤΟΥ ΔΟΜΙΤΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΚΙΠΙΩΝΟΣ:
ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΟΥ ΚΑΙΣΑΡΟΣ

Ἐλέχθη ἀνωτέρω (σελ. 33), ὅτι ὁ Καίσαρ πλὴν τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀλιάκμονος οὐδὲν ἄλλο γεωγραφικὸν ὄνομα, οὐδὲν τοπωνύμιον ἀναγράφει ὥστε ὑπῆρξε μέχρι τοῦδε δύσκολον νὰ καθορισθῇ ἀκριβέστερόν πως ὁ τόπος τῶν συγκρούσεων τοῦ Δομίτιου καὶ τοῦ Σκιπίωνος. Ἄλλὰ καὶ γενικαί περὶ τούτου τοῦ ζητήματος γνῶμαι ἐξηγέθησαν μόνον δύο ἢ τρεῖς.

Η ΓΝΩΜΗ ΤΟΥ HEUZEY. Η ΚΑΙΣΑΡΕΙΑ, Η ΚΑΛΙΑΝΗ, ΤΟ ΧΤΕΝΙ

Ἄνθρωπος ὁρμώμενος ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ πρὸς νότον τῆς Κοζάνης καὶ ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Ἀλιάκμονος κειμένου χωρίου Καισαρεία, παρ' ᾧ ὑπάρχει ἀρχαῖον κάστρον, ἐδέχθη² αὐτὸ ὡς ἐξαρτώμενον ἐκ τῆς Αἰάνης (ἦν τοποθετεῖ ἐν μὲν τῷ κειμένῳ εἰς τὴν Κάλιανην, 5 χλμ. πρὸς δυσμᾶς, ἐν δὲ τῷ πίνακι σ. 95—εἰκ. 2—εἰς τὸ Κτένι, 10 χλμ. μακρὰν) καὶ ὡς στρατόπεδον τοῦ Δομιτίου κατὰ τὴν διάβασιν τῶν αὐτόθι ὄρεων, ἅτινα, ὡς πιστεύει, «séparent le pays des Éliméens de celui des Orestes», ἐν ᾧ τὸ στρατόπεδον τοῦ Σκιπίωνος ἦτο ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων τῆς ἀπέναντι ὄχθης εἰς ἀπόστασιν ὠρῶν τινων ἀπὸ τῆς στενωποῦ τῶν «Βολουστένων» (Πόρτες, Σαραντάπορος=Εὐρωπος=Τιταρήσιος Ὅμηρ. Στράβ. 329, 14.15) ἢ ὀρθότερον Βάλλας στενῶν,³ «δι' ὧν ἠδυνήθη ἀπροσδοκῆτως νὰ εἰσβάλλῃ εἰς τὴν Θεσσαλίαν κατὰ τοῦ Κασίου». Ὁ χεῖμαρρος τῆς Βάνιτζας (ἢ Μπάνιτσα ἐκ τοῦ Μπάνιτσα,

1 Οὗτος γνωρίζας τὴν Μακεδονίαν καὶ ἐκδούς τὸ βιβλίον *Le mont Olympe et l'Acarnanie* 1860 ἐκρίθη ἱκανός, ἵνα ἐντολῇ τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως περιοδεύσῃ τῷ 1861 λεπτομερέστερον τὴν Μακεδονίαν μετὰ τοῦ Daumet καὶ τοῦ τοπογράφου Laley, ἐξέδωκε δὲ τὰ πορίσματα αὐτοῦ διὰ τοῦ βιβλίου *Mission archéologique de Macedoine* 1876. Αἱ τοπογραφικαὶ καὶ ἱστορικαὶ εἰδήσεις αἱ σχετικαὶ πρὸς τὰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ Καίσαρος ἦσαν προωρισμένα νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς τὸν Ναπολέοντα III θέλοντα νὰ γράψῃ τὴν ἱστορίαν τοῦ Καίσαρος, καὶ διὰ τοῦτο ὁ Heuzey ἐξέδωκεν αὐτὰς ἀργά, μόλις τῷ 1886, διὰ τοῦ βιβλίου *Les opérations militaires de Jules César*.

2 *Les opérations* κλ. σ. 93 ἐξ. πρβλ. *Mission* κλ. σ. 285 ἐξ. Ὅρα καὶ Stoffel *Hist. de Jules César* II 235.

3 Ὁ Λίβιος 44, 2 μόνος δίδει ὄνομα εἰς τὰ στενά ταῦτα, τὸ δ' ὄνομα εἶνε *Volustana* καθορίζει δὲ τὴν θέσιν αὐτῶν εἰς τὸν ζυγὸν τῶν Καμβουνίων. Ὁ Leake III 338 ὀρθῶς, νομίζω, πιστεύει, ὅτι τὸ δεύτερον συνθετικὸν μέρος τοῦ ὀνόματος εἶνε τὸ ἑλληνικὸν στενά (πρβλ. *Tit. Liv.* 32,5 «ad Antigoneam fauces sunt-Stena vocant Graeci» καὶ *Dittenberger Sylloge*³ 331 Αἰγόστενα, Αἰγοστενίται), τὸ δὲ πρῶτον μεταρρυθμίζει εἰς Βωλοῦ, ὅστε Βωλοῦ στενά (πρβλ. καὶ Heuzey *Le mont Olympe* 207. Δήμητσα Ἀρχ. Γεωγραφ. τῆς Μακεδονίας I 51, II 1874, 77).

Πιστεύω ὅμως, ὅτι ἀληθῶς ἐν τῷ τοπωνυμίῳ τούτῳ Βολουστάνα κρύπτεται τὸ ὄνομα τῆς Μακεδονικῆς πόλεως Βάλλας («Βάλλα πόλις Μακεδονίας...» *Fragm. Hist. Gr.* 509,3), ἣτις ἐλέγετο καὶ πληθυντικῶς Βάλλαι ἤδη πρὸ τοῦ 400 π.Χ. (*Dittenberger* ἐ.ἄ. 90. Ὅρα καὶ *Πτολ.* 3,13 «πόλις δ' εἰσὶν ἐν τῇ Μακεδονίᾳ μεσόγειοι αἶδε: Πιερίας· Φυλάκαι, Οὐάλλαι») ὁ κάτοικος Βαλλάιος: («Βαλλάιους μεταγαγῶν εἰς τὸν νῦν λεγόμενον Πύθιον τόπον» *Στέφ. Βυζ.*). Πρβλ. *Πλίν.* 4,17... «*Flumen Haliasmon intus (= ἐν τῇ μεσογαίᾳ, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ προηγηθέντα παράλια) Aloritae, Vallaei, Phylacaei*». Εἶνε δὲ τὸ Πύθιον πόλις τῆς Περγραιβίας, ὡς πιθανῶς καὶ ἡ Βάλλα, ἣν ὁ Leake τοποθετεῖ περὶ τὸ

Βελβενδόν, ἐν ᾧ ὁ Πτολεμαῖος ἐ.ἄ. καὶ ὁ Πλίνιος λέγουσιν αὐτὴν Πιερικὴν. Ἡ γεωγραφικὴ ὁμοιογένεια ἀπόδοσις ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς πολιτικῆς ἐξαρτήσεως κατὰ διαφόρους χρόνους. Ἄλλοτε μαρτυρεῖται Ἑλιμιωτικὴ (BCH 1897 104 ἐξ. 112 ἐξ.). Ἡ γνώμη μου εἶνε ὅτι ἡ Βάλλα ἢ Οὐάλλα ἔκειτο εἰς τὸ φρούριον τῆς Βουβάλας, ἣτις κεῖται εἰς τὸν ζυγὸν τῶν Καμβουνίων παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Σαραντάπορου ποταμοῦ καὶ ἔχει τὸ αὐτὸ ὄνομα ἔκπαλαι, ἀλλὰ μετὰ φωνηεντικῆς προφορᾶς εἶτε παλαιοῦ τινος δίγαμμα * Βάλλα — * Οὔλλα (πρβλ. *Φιλεύς* — Ὁιλεύς, *Φαλίδιος* — Ὁαλίδιος παρὰ τὸ Ἀλίδιος *Collitz - Bechtel Dialektinschr.* 5313, στ. 174 γ, 182 α καὶ σελ. 513. *Kühner - Blass* I, 82) εἶτε τοῦ λατινικοῦ *v Valla* - Οὐάλλα (πρβλ. καὶ Heuzey *Mission* 181 ἐξ.). Ἐκ τοῦ Βάλλα καὶ τοῦ Οὐάλλα εὐκόλον ἦτο νὰ γίνῃ ὁ νεοελληνικὸς συμφωνικός Βουβάλα. Τὸ Πύθιον ἔκειτο κατὰ τὴν κρατοῦσαν ἀποδοχὴν ἀνατολικῶς τοῦ Σαραντάπορου ἀπέναντι τῆς Βουβάλας παρὰ τὸ χωρίον Σέλος πρὸς Ν τοῦ Κοκκινόπλου. Ἡ Φυλάκη ἐφύλασσε τὴν βορειὰν ἐξοδὸν τοῦ στενοῦ, ἢ Οὐάλλα τὴν νοτίαν· διὸ καὶ συνεζευγμένα ἀναφέρονται (Πτολ. Πλίν.) ἀμφότεραι. Περὶ τούτων ὄρα νῦν *Πρακτ. τῆς Ἀκαδ. Ἀθηνῶν* τόμ. 6, 1931, σ. 314 ἐξ. Ἡμερολ. *Δυτ. Μακεδ.* 1932 σ. 67 ἐξ. — Εἰς τὸ Πύθιον ἐτελοῦντο καὶ Πύθια (Στέφ. Βυζ.), ἅτινα ὁ O. Müller *Die Dorier* I, σ. 22, 293 θέλει ὀρθῶς, νομίζω, παλαιότερα τῶν ἐν Δελφοῖς. Διὸ καὶ εἶχον οἱ Δελφοὶ ἐν τε Οὐάλλῃ καὶ ἐν Πυθίῳ προξένους (*Sylloge*³ ἐ.ἄ. BCH 1897, 112), ὡς *Περγραιβία* δ' ἡ χώρα ἔχει πάντοτε ἕνα ναοποιὸν ἐν Δελφοῖς κατὰ τὸν δ' αἰ. (BCH 1916, 120). Ἴσως δ' ἐνταῦθα παρὰ τὸ στενὸν τῆς Λευτοκαρυᾶς ἐκτείνονται τὰ Τέμπη, ἐνθα ἐγένετο ὁ καθαρισμὸς μετὰ τὴν Δελφικὴν ἐορτὴν Στεπτήριον καὶ ὅπου ἐφύετο ἡ ἱερὰ δάφνη. (Πρβλ. *Foucart Mémoire sur les ruines... de Delphes* σ. 180. *Nilsson, Griech. Feste* 150 ἐξ.). Καθ' ὅμοιον τρόπον ἡ λατρεία τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς καὶ τὰ Ὀλύμπια μετεφευτεύθησαν ἐκ τοῦ Μακεδονικοῦ Ὀλύμπου εἰς τὴν παρὰ τὸν Ἀλφειὸν Πισάτιν (ΑΕ. 1932, 109)

Balneum, νῦν Κάτω Κώμη καὶ Ἄνω Κώμη) τότε εἶνε ὁ rinvus ὁ ὑποκείμενος εἰς τὸ στρατόπεδον, τὸ ὁποῖον ἔστησεν ὁ Σκιπίων ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Ἀλιάκμονος διὰ μίαν ἡμέραν 6 χιλ. βήματα (σχεδὸν 9 χιλμτρ.) ἀπὸ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Δομίτιου, αἱ δύσκολοι δὲ ὄχθαι τοῦ χειμάρρου τούτου ἀπέτρεψαν τὸν Δομίτιον νὰ προσβάλῃ τὸν Σκιπίωνα (ὄρα ἄνω σελ. 30). Ὅπισθεν δὲ τοῦ μεγάλου λόφου, ὅστις κεῖται εἰς τὴν συμβολὴν τοῦ χειμάρρου τούτου καὶ τοῦ Ἀλιάκμονος ἔκρυσεν ἔπειτα ὁ Δομίτιος ὄλον τὸν στρατὸν αὐτοῦ ἐνεδρεύων κατὰ τοῦ ἱππικοῦ τοῦ Σκιπίωνος εἰς ἀπόστασιν 3 χιλ. βημάτων (4 1/2 χιλιομέτρων περίπου).

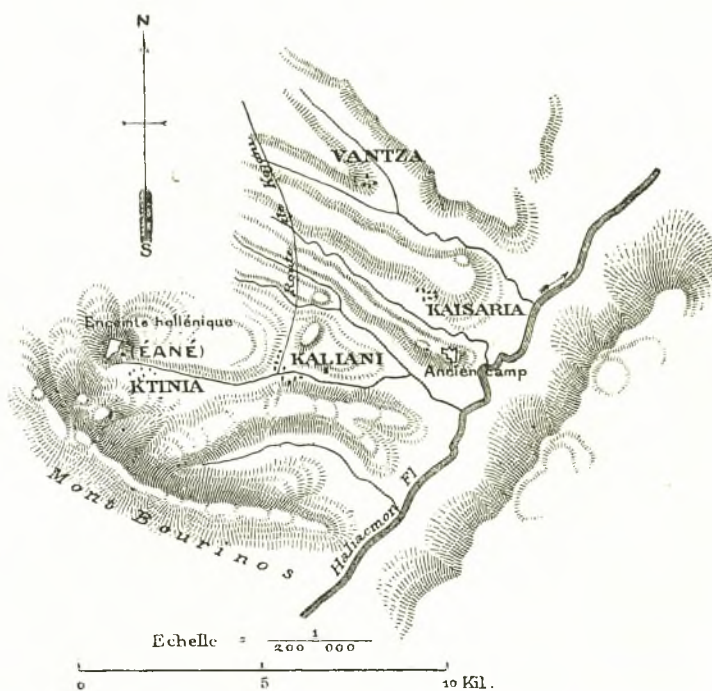
Ὁ Heuzey ὠδηγήθη πρὸς νότον τοῦ χωρίου τῆς Καισαρειᾶς (ὄρα τὸν χάρτην αὐτοῦ ἐνθ' ἄνω καὶ ἐνταῦθα εἰκ. 2) εἰς λόφον 200 μέτρων εὐρύν, κείμενον μεταξὺ τοῦ χειμάρρου τῆς Μπάντσας καὶ τοῦ τῆς Κάλλιανης, ἔχοντα δὲ πρὸς τοὺς χειμάρρους μὲν ἀποτόμους κλιτῆς, καὶ διατηροῦντα λείψανα λιθοστρώτου ὁδοῦ, πρὸς δὲ τὴν ΒΔ κατεύθυνσιν τῆς συνεχείας τοῦ ὕψωμα τεχνητόν φαίνεται δ' ὅτι ὑποθέτει αὐτὸ ὡς ἀνάχωμα τοῦ στρατοπέδου τοῦ Δομίτιου διότι προσθέτει, ὅτι, «εἰ καὶ ὑπάρχουσιν εἰς τὸν αὐτὸν περίβολον ἴχνη τινὰ μεσαιωνικῶν ὀχυρώσεων, δὲν εἶνε ἀδύνατον νὰ ὑπῆρξε στρατόπεδον τοῦ Δομίτιου τὸ Κάστρο τοῦτο τῆς Καισαρειᾶς, πρὶν γίνῃ ὀχυρὸν χωρίον» «κατὰ τὸν μεσαίωνα».

Κατὰ ταῦτα διακρίνομεν τρία ἐπιχειρήματα τοῦ Heuzey πρὸς τοποθέτησιν τῶν ἀντιπάλων στρατῶν κατὰ τὸ κάστρον τῆς Καισαρειᾶς: α) τὸ ὄνομα Καισαρεία, Καισάρεια, ὅπερ ἀποδίδεται οὕτω εἰς τὸν Καίσαρα, β) τὸ ἐπὶ τοῦ λόφου ἀνάχωμα, ὅπερ ὑπολαμβάνει, ὡς φαίνεται, προερχόμενον ἐκ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Δομίτιου, καὶ γ) τὴν γειτνίασιν τοῦ Ἀλιάκμονος καὶ τῶν ἀναγκαίων χειμάρρων καὶ χαραδρῶν.

Ἐπεσκέφθην καὶ ἐγὼ κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1928 τὸ παλαιόκαστρο τῆς Καισαρειᾶς καὶ τὴν Κάλλιανην τῇ συνοδείᾳ τῶν ὑποχρεωτικῶν φίλων μου κ.κ. Παπακωνσταντίνου καὶ Τσιτσελίκη δικηγόρων ἐν Κοζάνῃ καὶ τοῦ αὐτόθι ἐπιθεωρητοῦ τῆς ἐκπαιδεύσεως κ. Σταβάρα, ἐπανέλαβον δὲ τὴν ἐπίσκεψιν καὶ τῷ 1931¹, ὅτε καὶ κατεσκευάσθη ὑπὸ ἀξιωματικοῦ ὁ χάρτης (εἰκ. 3).

Εἰς τὴν γνώμην δὲ τοῦ Heuzey ἔχω νὰ παρατηρήσω κατὰ τοῦ πρώτου ἐπιχειρήματος,

¹ Γενικὴν καὶ ἀμυδρὰν ἀνάμνησιν τῶν τόπων εἶχον ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1888, ὅτε ἐκινδύνευσά νὰ πνιγῶ διαβαίνων ἔφιππος αὐτόθι τὸν Ἀλιάκμονα, ἵνα μεταβῶ εἰς Ἀθήνας καὶ ἐγγραφῶ φοιτητῆς τοῦ Πανεπιστημίου.

Εἰκ. 2. Χάρτης τῆς περὶ τὴν Καισαρείαν τοῦ Ἀλιάκμονος χώρας κατὰ τὸν Laley-Heuzey.

ὅτι ἡ ἀφειρηγία τῆς σκέψεώς του, καθ' ἣν ἡ Καισαρεία ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν Γ. Τούλιον Καίσαρα, εἶνε καθαρῶς ὑποθετική· διότι ὁ Καῖσαρ δὲν ἐπεσκέφθη ποτὲ τὴν δυτικὴν Μακεδονίαν, ὁ δὲ Δομίτιος, ἂν οἱ ἀνωτέρω συλλογισμοί μου εἶνε ἀληθεῖς, ὄχι μόνον δὲν ἐνίκησεν, ὥστε, νικητοῦ ἀναξίως κολακεύων, νὰ διαιωνίσῃ τὸ ὄνομα τοῦ προΐσταμένου του, ὅστις ἦτο μὲν ἤδη ἔνδοξος, δὲν εἶχεν ὅμως γίνεαι ἀκόμη ὁ μέγας ἰδρυτὴς τῆς μοναρχίας ἐν Ρώμῃ, ἀλλ' οὐδ' ἔμεινεν ἐν Δυτικῇ Μακεδονίᾳ, οὐδ' ἐπανῆλθεν εἰς αὐτήν, ἵνα ἐπιμεληθῇ τῆς ἰδρύσεως τῆς πόλεως, ἣν θὰ προσεδοκῶμεν νὰ ὀνομάσῃ Δομιτίαν μᾶλλον ἢ Καισάρειαν. Καισάρειαι ὑπάρχουσι πολλαί, ἀλλ' οὐδεμία ἰδρύθη ὑπὸ τοῦ Γ. Ι. Καίσαρος· πᾶσαι ἰδρύθησαν ἢ ὀνομάσθησαν ἐξ αὐτοκρατόρων Ρωμαίων καὶ κυρίως τοῦ Αὐγούστου (πρβλ. Pauly - Wissowa RE, λ. Caesarea). Τοιαύτη δὲ θὰ ἦτο καὶ ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος, ὑπάρχουσα ἤδη ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. Ὡστε τὸ πρῶτον ἐπιχείρημα πίπτει.

Τὸ δεύτερον ἐπιχείρημα τοῦ Heuzey ἄγει ἡμᾶς εἰς μακρότερον λόγον.

Εἰς τὸ ἔσχατον πρὸς τὸν Ἀλιάκμονα ἄκρον τοῦ νοτιοανατολικῶς κατευθυνομένου προβούνου μεταξὺ τῶν δύο χειμάρρων κεῖται τὸ ὄχυρον Κάστρο, (*εἰκ. 3*). Περιεβάλλετο πανταχόθεν ὑπὸ τειχῶν, ἅτινα ἦσαν ἐκτισμένα διὰ πύργων λίθων καὶ ἀσβέστου καὶ εἶχον καταστροφῇ καὶ πρότερον μὲν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰ τελευταῖα πρὸ τοῦ 1928 ἔτη ὑπὸ τῶν χωρικῶν τῆς παρακειμένης Καισαρείας, ἀναμοχλευσάντων τὰ θεμέλια πανταχοῦ πρὸς ἐξαγωγήν τῶν λίθων, ὥστε εἰς ἐμὲ ἡ διαδρομὴ τῶν τειχῶν ἦτο φανερὰ ἐκ τῶν προσφάτων βαθέων ὄρυγματων. Εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν πρὸς τὴν δυτικὴν εἶχεν εὐρεθῆ εἰς βάθος 4 μ. περίπου ψηφιδωτὸν δάπεδον μετὰ γεωμετρικῶν κοσμημάτων καὶ τινῶν ἐλίκων, ἐξαχθὲν κατὰ πλάκας καὶ μετακομισθὲν εἰς τὸ χωρίον. Ἄλλ' ὡς διέγνωσα, μέρος αὐτοῦ ἔκειτο ὑπὸ τὸ τεῖχος καὶ ἐπομένως ἦτο παλαιότερον τούτου, ἀνῆκε δηλ. εἰς χρόνους, καθ' οὓς ἡ πλατεῖα ἐπιφάνεια τοῦ λόφου ἦτο πλατυτέρα, ἐν ᾧ ὕστερον, διαβρωθεισῶν καὶ καταρρευεισῶν ἢ πιθανώτερον κατασκαφεισῶν ἐπίτηδες τῶν κλιτύων, ἵνα γίνωσιν ἀποτομώτεροι, ἤχθη ἡ γραμμὴ τῶν τειχῶν ἐνδότερόν πως. Τὴν παλαιότητα ταύτην δηλοῖ καὶ τὸ βάθος, εἰς ὃ εὐρέθη τὸ ψηφιδωτόν.

Τὸ τεῖχος ἦτο ἰσχυρότερον πρὸς δυσμάς, ἐνθα συνεχίζεται ὁ λόφος ὁμαλὸς καὶ εὐφορος ἄνευ λαιμοῦ τινος ὡς πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ περικλειστοῦ χώρου. Ὁ ἀριθμὸς τῶν πύργων, οὓς ἔχει τὸ σχέδιόν μου (*εἰκ. 3*), τὸ σχῆμα αὐτῶν ὡς καὶ ἡ τεθλασμένη γραμμὴ τῶν τειχῶν δὲν εἶνε ἀκριβῆ, ἐπειδὴ τὰ ἀναχώματα τῆς ἀνασκαφῆς τῶν χωρικῶν θολοῦσι τὴν κατάστασιν. Ἡ καταστροφὴ αὐτῶν ἐσώρευσε τοὺς ὄγκους, οὓς εἶδεν ὁ Heuzey καὶ ἐξέλαβεν ὡς ἀναχώματα ῥωμαϊκοῦ στρατοπέδου, δύναται δὲ νὰ ἴδῃ καὶ τώρα πᾶς τις, ἐπειδὴ δὲν πρόκειται περὶ μικροῦ τινος σάγματος δυναμένου εὐκόλως νὰ μεταβληθῇ διὰ τῆς γεωργίας, μόνης δυνατῆς αἰτίας νῦν πρὸς τοιαύτην μεταβολὴν ἐν τῇ γεωργουμένῃ ἐκτάσει τοῦ λόφου ὅλου. Εἶνε ὅμως πιθανόν, ὅτι καὶ ἐν χρόνοις παλαιότεροις τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Heuzey εἶχον λιθολογήσει ἐνταῦθα οἱ κάτοικοι καὶ τῆς Καισαρείας καὶ τῆς Κάλλιανης καὶ ἄλλων ἴσως χωρίων ἐγγύς. Δὲν τολμῶ μόνον νὰ ὑποθέσω, ὅτι τὰ ὑψηλότερα μέρη τῶν τειχῶν ἦσαν ἐξ ὠμῶν πλίνθων ὡς ἐν παλαιότεροις χρόνοις εἰς τὴν νότιον Ἑλλάδα ἢ ἀλλαχοῦ αὐτῆς, ἐνθα ἡ καταστροφὴ αὐτῶν παράγει τοιαῦτα ὀγκώδη σάγματα¹. Ὡστε καὶ τὸ δεύτερον ἐπιχείρημα πίπτει. Μένει λοιπὸν

¹ Πρβλ. Praschniker, Oesterr. Jahresh. τόμ. XXI, XXII βαικά σ. 298^ο, 482. σελ. 34⁸. Ἀρχ. Δελτ. τόμ. Γ', 1917 = Κεραμοπούλλου Θη-

ὁ Ἀλιάκμων καὶ οἱ χεῖμαρροι, ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀλιάκμων εἶναι μακρὸς ἐν τῇ δυτικῇ Μακεδονίᾳ

καὶ οἱ χεῖμαρροι οὐδαμοῦ λείπουσιν· ὥστε ἀπαιτοῦνται ἄλλου εἴδους ἐπιχειρήματα, ἵνα εὐρεθῇ ἢ θέσις τῶν μαχῶν τοῦ Δομιτίου καὶ τοῦ Σκιπίωνος. Πρὶν ὅμως ἔλθωμεν εἰς τὸ ζήτημα

τοῦτο, θὰ παρακολουθήσωμεν τὰς τύχας τοῦ Κάστρου τῆς Καισαρειᾶς, χρησίμους ἀκόμη.

Ὁ περικλειστός χώρος εἶνε νῦν ἀναβατὸς ἠπίως καὶ προσιτὸς μόνον ἐκ τριῶν μερῶν, ἤτοι ἐκ δυσμῶν, — δηλ. ἐκ τῆς ῥάχως — ἐκ νότου κατὰ τὴν γλῶσσαν πρὸς τὸν ὑποκείμενον Ἀλιάκμονα, καὶ ἐκ τῆς ΒΑ γωνίας, ἔνθα καὶ σήμερον ἄγει ἀτραπός. Εἰς τὰ τρία ταῦτα σημεῖα πιστεύω ὅτι ἦσαν πύλαι. Τῆς δυτικῆς πύλης τὴν ἀκριβῆ μεταξὺ τῶν πύργων θέσειν δὲν δύναται τις ἐν τῇ σημερινῇ καταστάσει νὰ ὀρίσῃ. Ἀλλὰ τὸ εὐφορον ἔξω ἐν συνεχείᾳ ἔδαφος, κτῆμά ποτε βεβαίως τῆς πόλεως ταύτης, ἀπαιτεῖ πύλην ἢ πυλίδα ἐνταῦθα.

Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ περιτειχίστου χώρου εἶνε κατεσπαρμένη δαψιλέστατα δι' ὀστράκων ἀγγείων νεωτέρων. Ἀλλὰ πιστεύω, κρίνων ἐκ τοῦ βάθους, εἰς ὃ εὐρέθη τὸ ψηφιδωτόν, ὅτι κατὰ τὴν περιτείχισιν τοῦ χώρου, γενομένην διὰ μιᾶς, συνέβη γενικωτέρα τις μεταβολὴ τοῦ περιεχομένου, ἢ ὅτι ἤδη πρότερον ἢ πόλις εἶχε πάθει μᾶλλον ἢ ἦττον, ἐπὶ δὲ τῶν σωρευθέντων ἐρειπίων ιδρύθησαν αἱ νέαι κατοικίαι, ὥστε τὰ παλαιότερα λείψανα θὰ εἶνε ἐν τῷ βάθει. Μέρος τῶν χωμάτων, ὑφ' ὧν ταῦτα καλύπτονται, προέρχεται πιθανῶς ἐκ τῆς ἀνορύξεως τῶν θεμελίων τοῦ ἀσβεστοκτίστου τείχους.

Ὡς πρόσθετον τεκμήριον τῆς ζωῆς τῆς πόλεως, πρὶν κτισθῆ τὸ ἀσβεστόκτιστον τεῖχος, εὔρον ἐν τῷ χωρίῳ Καισαρεία δύο ἐπιγραφὰς προερχομένας ἐκ τοῦ χώρου τοῦ κάστρου.

Ἡ μία ἐσχάτων ῥωμαϊκῶν χρόνων ἀπέκειτο παρὰ τῷ χωρικῷ Νικ. Καρκατζῆ. Εἶνε πλάξ μαρμάρου ἐγχωρίου¹ ἐλλιπῆς ἄνω καὶ κάτω καὶ βεβλαμμένη δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ (εἰκ. 4) κατατεθεισα εἰς τὸ Ἔθν. ἀρχαιολ. μουσεῖον Ἀθηνῶν ὑπ' ἀριθμὸν 3719 τοῦ εὐρετηρίου τῶν Γλυπτῶν (βιβλ. εἰσαγωγῆς ⁵¹/₁₉₃₁). Ἐν ἀναγλύφῳ εἰκονίζει ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ μέχρι τοῦ ὑπογαστρίου τὸν Δία βλέποντα πρὸς ἀριστερὰ (σφάζεται ἐκ τῆς κεφαλῆς μόνον τὸ ἄκρον τοῦ πώγωνος), κρατοῦντα διὰ τῆς δεξιᾶς τὸν κεραννὸν (σφάζονται μόναι αἱ τρεῖς κάτω ἀκτίνες), τὴν δ' ἀριστερὰν ἔχοντα καθειμένην παραπλεύρως. Τὸ ἀντιπὸν στήθος εἶνε γυμνόν, ἀλλ' ὑπὲρ τὸν ἀριστερὸν ὤμον φαίνεται πτυχή τοῦ ἱματίου, δι' οὗ περιβάλλεται ἐμπρὸς τὸ σῶμα ἀπὸ τοῦ ὑπογαστρίου καὶ κάτω. Ἐκατέρωθεν τοῦ ἀναγλύπτου κορμοῦ ἐπὶ τοῦ πεδίου εἶνε ἐπιγραφὴ στίχων 5 ἀριστερὰ, 7 δεξιὰ. Χαρακτηριστικὰ γράμματα ΑΛΕCΩΜ (καμπύλον, ὄχι γωνιῶδες ἐν μέσῳ) Π. Γενικῶς ὁμως ἀτάσθαλος ἢ ἐπιγραφὴ, δι' ὃ καὶ δυσνόητος, ἀφ' οὗ μάλιστα λείπει πιθανῶς μέγα μέρος αὐτῆς κατωτέρω.

ἀ.
ΑΝΤΙΓΟΝΟΣ
ΑΙΝΑΙΟΥ
ΙΟΥΛΙCΔΩ
ΟΙ ΥΠΟΚΛ
ὁ ΠΟΓΕΓΡΑΜ

δ.
ΑΜΥΝΤΑC
ΑΜΥΝΤΟΥ
ΟΚΑΙΚΡΙC
ΠΟCΕΚΝΕ
ΔΟΕΟΨ ὁ
ΤΟΙΟΥ

¹ Ἐγχώριον μάρμαρον εὑρηται εἰς ὄλον τὸ Βέρμιον δυτικῶς τῆς Βεροίας καὶ εἰς τοὺς πετρολόφους τῶν Σερβίων ὡς καὶ τὸν παρὰ τὴν γέφυραν τῆς ὁδοῦ Σερβίων-Κοζάνης ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὁχθῆς τοῦ Ἀλιάκμονος, ἐφ' οὗ καὶ ἀρ-

χαιὸν τεῖχος ὄρατὸν μακρόθεν ἀπὸ Β καὶ ἴσως αὐτὸ τοῦτο τὸ παρὰ τὸ χωρίον Ἴλισι τοῦ Ἀνωνύμου τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Κοζάνης ΑΕ, 1932, 93, πρβλ. ΠΑΕ 1912, 242.

ἀ. στ. 2. Τὸ σφζόμενον πρῶτον γράμμα δύναται νὰ εἶνε μόνον Λ. Πρὸ αὐτοῦ δύναται νὰ εὗρωσι τόπον δύο ἄλλα, ὧν ἐλάχιστα λείψανα σφζονται ἄνω μὴ ἀντιτιθέμενα πρὸς τὴν συμπλήρωσιν *Μυ/λιναίου* (πρβλ. Hoffmann, Die Makedonen σ. 53,199 ἔξ.).

ἀ. στ. 3. Δεχόμενος ὅτι τὸ δεύτερον γράμμα εἶνε ο καὶ ὄχι θ, ὡς φαίνεται ἔνεκα γραμμῆς ἐν μέσῳ, ἣν ὑπολαμβάνω τυχαίαν βλάβην, συμπληρῶ καὶ ἀναγινώσκω ὁ καὶ Ἰούλις (πρβλ. β στ. 3 ὁ καὶ Κρίσπος). Ἔπεται γράμμα ἀκανόνιστον Ο καὶ παρεμφερές πρὸς λατινικὸν D, μεθ' ὃ ω. Ταῦτα συναπτεῖα τῷ ἐπομένῳ

ἀ. στ. 4. Ἐνταῦθα τὸ πρῶτον γράμμα εἶνε ο τὸ δεύτερον πιθανῶς Ν ἔχον οὐχὶ ἰκανῶς κεκλιμένην ἢ σχεδὸν ὀριζοντίαν τὴν δευτέραν γραμμὴν καὶ βραχεῖαν ὑψηλὰ τὴν τρίτην. Ἄν ἐν τῇ ἀρχῇ συμπληρώσωμεν Ρ, ἔχομεν ἐν συναφείᾳ πρὸς τὸν προηγούμενον στίχον τὴν λέξιν δῶ-*[ρ]ον ὑπό κα*, εἰ καὶ τὸ τελευταῖον γράμμα Λ στερεῖται τῆς ἐγκαρσίας γραμμῆς (πρβλ. στ. 5).

ἀ. στ. 5. Φαίνεται λείπον ἐν ἀρχῇ ἐν γράμμα, μεθ' ὃ κεῖται Π καὶ ο. Δὲν συλλαμβάνω ὁμῶς ἔννοιάν τινα· δι' ὃ ἐδέχθην τρία γράμματα, ἴσως ἐν συμπλέγματι, εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ στίχου 5, ὥστε τὸ τρίτον μετὰ τῶν περαιτέρω νὰ σχηματίξῃ τὴν λέξιν *ὑ/πογεγραμ(μέν...)*. Ἐντὸς λοιπὸν τῶν ὄρων τῶν ἀνωτέρω παρατηρήσεων—ἄλλας θὰ εἴπωσι βεβαίως ἄλλοι—ἀναγινώσκω ἀποπειρατικῶς ὡς ἀνεξάρτητον τὸ ἀριστερὸν μέρος α τῆς ἐπιγραφῆς οὕτωςί:

Ἄντιγονος
Μυ/λιναίου
ὁ καὶ Ἰούλις δῶ-
ρ]ον; ὑποκ(ά)
τω ὑ/πογερ(α)μ/[μένον;...

Εἰκ. 4. Ἐνεπίγραφον ἀνάγλυφον τοῦ Διὸς κεραυνοῦντος ἐκ Καισαρείας τοῦ Ἀλιάκμονος.

ἐνθα τὸ Ἰούλις λαμβάνω ἀντὶ Ἰούλιος. Ἴσως ἢ κλεις τῆς βελτιώσεως τῆς ἀναγνώσεως κεῖται εἰς τὰς λέξεις δῶ-*ρον* καὶ ὑποκάτω.

δεξιὰ στ. 1. Τὸ τελευταῖον γράμμα φαίνεται ὡς λείψανον C = ς, ὥστε ἀναγινώσκειται Ἀμύντα[ς / Ἀμύντου / ὁ καὶ Κρίσ- / πος. Τὰ λοιπὰ γράμματα τοῦ στ. 4 εἶνε Ε, οὐ ἢ μέση γραμμὴ ἀσαφῆς, κ βεβλαμμένον καὶ ΝΕ, ἐπομένου χώρου δι' ἐν γράμμα.

Εἰς τὸν στ. 5. Τὸ πρῶτον γράμμα εἶνε Α ἢ Δ, τὸ δεύτερον μικρὸν ο ὑψηλὰ, τὸ τρίτον Ε, τὸ τέταρτον Ο, τὸ πέμπτον βεβλαμμένον δεικνύον ἄνω ὡσεὶ λείψανα ὀριζοντίας γραμμῆς ἐκ Τ, κάτω ὁμῶς τριγωνικὸν θραῦσμα ὡς Λ ἢ Δ καὶ τὸ ἕκτον εἶνε ω, ἐπομένης κενῆς θέσεως δι' ἐν γράμμα (Ν;). Τὸ σύνολον φαίνεται ὅτι ἐδήλου τὴν πατρίδα τοῦ Ἀμύντου καὶ εἶνε λυπηρόν, ὅτι δὲν ἀναγινώσκειται, ἵνα προσθέσῃ ἐν μακεδονικὸν ἴσως γεωγραφικὸν ὄνομα εἰς τὰ ὀλίγα γνωστὰ ἡμῖν.

Εἰς τὸν στ. 6 ἀναγινώσκονται τὰ γράμματα ΤΟΙΕΥ ἢ ΤΟΙΟΥ, μεθ' ἃ εἶνε τόπος διὰ δύο, ἴσως καὶ τρία ἄλλα, ὧν τὸ πρῶτον δύναται νὰ εἶνε Π.

Εἰς τὸν στ. 7. Ἐν ἀρχῇ κεῖται πιθανῶς Κ ἢ ΙΟ, εἶτα ἴσως Λ, ἔπειτα πιθανῶς Τ ἢ Υ, τὰ δὲ περαιτέρω εἶνε ἀσαφῆ. Φαίνεται, ὅτι οἱ στίχοι 6 καὶ 7 περιέχουσι τὸ ὄνομα ἀντικειμένου τινός, τὸ ὁποῖον ἄρχεται ἀπὸ ΙΟΥ ἢτοι εἶνε λατινικὸν *ju* μεταγεγραμμένον ἑλληνιστί.

Ὡστε ἀναγνωστὲον τὸ δεξιὸν μέρος β:

Ἀμόντας
Ἀμόντου
ὁ καὶ Κρίσ-
πος ἐκ Νε.
. . . εὐτόω [ν ἢ Νε-/αρεότω [ν!
τὸ ιου ἢ τὸ Ἰού [πατ-
ρ]ι Ὀλυ [μίω]!

Ἄλλὰ πάντως δὲν εἶνε καθ' ὅλα ἀρεστή ἡ ἀνάγνωσις οὐδετέρας πλευρᾶς τῆς ἐπιγραφῆς. Οὔτε ὁ ἀναθέτης εἶνε βέβαιος οὔτε ὁ λόγος τῆς ἀναθέσεως οὔτε ὁ πρὸς ὃν ἡ ἀνάθεσις σαφῆς, οὔτε ἡ παρουσία δύο ἀνθρώπων εἰς τὰς δύο πλευρὰς τῆς ἐπιγραφῆς. Βέβαιον ἐκ τοῦ ἀναγλύφου εἶνε, ὅτι ὁ Ζεὺς ἐλατρεύετο ἐν Καισαρείᾳ¹.

Ἐν δὲ τῇ οἰκίᾳ τοῦ Γ. Γαύρου ἐν Καισαρείᾳ πλὴν μικροῦ μαρμαρίνου κορμοῦ γυναικὸς ἐνδεδυμένης χειριδωτὸν χιτῶνα ἀπόκειται ἡ ἑτέρα μαρμαρίνη ἐπιγραφή, πιθανῶς τοῦ α' π. Χ. αἰῶνος, λέγουσα.

ΩΤΑΣ	(ὄνομα, πατρωνύμιον), π.χ. Φιλ]ώτας
ΜΟΥΔΟΛΙΧΑΙΟΣ	π.χ. Ἀγησιδά]μον Δολιχαῖος
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣΚΑΙΠΟΡ	ἀπὸ] Θεσσαλίας καὶ Πορ-
ΙΟΛΛΑΟΥΙΕΡΗΤΕΥΣΑΝ	θος;] Ἰολάου ἱερατεύσαν-
ΗΡΑΚΛΕΙΚΥΝΑΓΙΔΑΙ	τες] Ἡρακλεῖ Κυναγίδα
ΙΣΤΗΡΙΑ	χαρ]ιστήρια.

Ἡ ἐπιγραφή εἶνε ἀναθηματικὴ τριῶν ἀνδρῶν, οἵτινες εἶχον χρηματίσει ὡς ἱερεῖς τοῦ Ἡρακλέους τοῦ Κυναγίδα. Τὰ ὀνόματα αὐτῶν οὐδεμίαν ῥωμαϊκὴν ἐπίδρασιν δεικνύουσιν, ἐκτὸς ἂν συμπληρώσωμεν ἐν τῷ 4 στίχῳ Πόρ[κος (τὸ λατινικὸν ὅμως εἶνε Πόρκιος) ἀντὶ ἑλληνικοῦ τινος Πόρ[τιος, Πόρ[τις, Πορ[ίων ἢ τ.τ. Τὸ ἔλλειπον πρῶτον διμερὲς ὄνομα ἦτο βραχὺ π.χ. Δίων Δάμωνος, Κλείτου ἢ Κλέων Δίωνος ἢ τ.τ. Τὸ δεύτερον θὰ ἠδύνατο νὰ εἶνε καὶ Σ]ωτᾶς, ἀλλὰ τοιοῦτον ὄνομα νεωτερικώτερον δὲν μοι φαίνεται προσαρμοζόμενον πρὸς τὰ λοιπὰ, ἀρχαιοπρεπέστερα ὄντα.

Ὁ δεύτερος οὗτος ἀνὴρ ἦτο Δολιχαῖος ἀπὸ Θεσσαλίας, ἢτοι κατήγετο ἐκ Δολίχης τοῦ Σαρανταπόρου, ἧς ἡ θέσις πιστεύεται εἰς τὸ παρὰ τὴν Δούχλισταν φρούριον². Ἦτο λοιπὸν

¹ Τῶν αὐτῶν χρόνων εἶνε ἡ περισυλλεγεῖσα ἐν Κρόκῳ (Γκόμπλιτσα πρῶην) ὑπὸ τοῦ δημοδιδασκάλου Σιώξου καὶ δοθεῖσά μοι ἐπιγραφή ἢ δημοσιευθεῖσα ἐν τοῖς ΠΑΕ 1932 σ. 47. Οἱ χωρικοὶ ἐμαρτύρουσιν, ὅτι καὶ ἡ ἐπιγραφή αὕτη προέρχεται ἐκ Καισαρείας. Νῦν ἀπόκειται ἐν τῇ ἀρχαιολο-

γικῇ συλλογῇ Κοζάνης.

² Πρβλ. Leake ἔ. ἄ. I, 344 ΠΑΕ 1914, 188 ἐξ. 205 ΑΕ 1913, 154 καὶ τὴν ἀνωτέρω σελ. 34, μνημονευθεῖσαν ὀροθεσίαν.

μέτοικος ἐν τῷ Παλαιοκάστρῳ τῆς Καισαρείας, διότι ἐδῶ ἦτο ἡ λατρεία τοῦ Ἡρακλέους Κυναγίδα, ἀφ' οὗ ἐντόπιοι ἦσαν οἱ ἄλλοι δύο πρόην ἱερεῖς, ἐδῶ δὲ ἐγένετο καὶ ἡ ἀνάθεσις.

Ἡ λατρεία ὁμοῦ τοῦ Κυναγίδα Ἡρακλέους ἦτο διαδεδομένη ἐν τῇ ἄνω Μακεδονίᾳ εὐρύτερον, ἀφ' οὗ ἐν τῇ Δευριοπίᾳ (Τσεπίγκοβο) εὐρέθη βωμὸς τοῦ Κυναγίδα Ἡρακλέους¹, ἐν Παλαιοκρατσάνῳ τοῦ Ὀλύμπου εὐρέθη ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή «... Ἡρακλεῖ Κυνα[γί]δα[ι]»², κατὰ τὰ δυτικὰ δὲ τῆς Ἑορδίας ἢ Ἑορδαίας³ ἐνεπίγραφον ἀνάγλυφον ἀναθηματικὸν εἰς τὸν αὐτὸν Ἡρακλέα⁴, ὑπὸ κνηγῶν δ' ἐλατρεύετο ὁ Ἡρακλῆς ἐν Βεροίᾳ⁵, Ἡρακλέους δὲ ἄγαλμα χαλκοῦν εὐρέθη ἐν τῷ χωρίῳ Λικνάδες πρὸς Ν τῆς Καστορίας, νῦν ἐν τῷ μουσεῖῳ Κωσταντινουπόλεως ἀποκείμενον⁶, καὶ ἕτερον ἐσχάτως μικρὸν ἐν Οἰνῷ (Ὁσσιανῆ) πρὸς Δ τῆς Καστορίας εὐρεθὲν καὶ ἀποσταλὲν εἰς τὸ μουσεῖον Θεσσαλονίκης, Ἡρακλεῖδαι δ' ἦσαν οἱ βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας⁷, προπάτορα δὲ καλεῖ τὸν Ἡρακλέα ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος⁸, πανταχοῦ δ' ἐν Μακεδονίᾳ λατρεύεται ὁ Ἡρακλῆς⁹, Ἡράκλειον δὲ καὶ Ἡράκλειαι πόλεις ὑπῆρχον ἐν Μακεδονίᾳ πλείονες τῆς μιᾶς¹⁰ καὶ βεβαίως ἡ λατρεία τοῦ θεοῦ θὰ εἶνε παμπαλαία ἐνταῦθα, δὲν ἦλθε δὲ ὕστερον ἐκ Πελοποννήσου¹¹.

Τὸν ἰωνισμόν ἱερατεύσαντες σημειῶ ἁπλῶς παραπέμπων εἰς ὅμοια παραδείγματα ἐκ Πυθίου IG IX² 1281. ΑΕ 1913, 163 ἐξ., ἕτερον ἐξ Ἑλιμίας (Τσοῦρχλι), Annual of the Br. S. 1911 - 2, 184 Ἀθηνᾶ 1913, 446. πρβλ. καὶ Δήμιτσα III ἀριθ. 68 κ.ᾶ. Ἐκ Γόννου ΑΕ 1930, 105. BCH, 1923, 291 καὶ ἄλλα πολλά.

Ἡ ἐπιγραφή αὕτη εἶνε παλαιότερα τοῦ ἀσβεστοκτίστου τείχους τοῦ Παλαιοκάστρου τῆς Καισαρείας. Ἄν δὲ δὲν δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν ἀκριβῶς τὴν χρονολογίαν τῆς ἐπιγραφῆς, γινώσκωμεν ὁμοῦ τὴν χρονολογίαν τοῦ τείχους, εἰς ταύτην δὲ οὐδεὶς δύναται νὰ καταβιβάζῃ τὴν ἐπιγραφὴν. Διότι τὸ τεῖχος ἐκτίσθη κατὰ τὸν 6^{ον} αἰ. μετὰ Χριστόν, ὅποτε ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, ἐν τῇ γειτονίᾳ μάλιστα τῆς Βεροίας καὶ τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (πραξ. ἀποστ. 17,1 ἐξ., Ρενᾶν (μτφρ. Βουτσινᾶ), Ὁ ἀπόστολος Παῦλος

1 BCH 1923 σ. 291. Rev. d. ét. gr. 1930. σ. 368.

2 Rev. d. ét. gr. 1930, 369. Ὁ Heuzey ἀναγνώσκει ἐσφαλμένως Κυνάδα ἐν Le mont Olympe σ. 217.

3 Ἑορδαία ἐν ἐπιγραφῇ τῆς Ἐπιδαύρου ΑΕ 1925 - 6 σ. 77 στ. 38 καὶ σελ. 82.

4 Πρακτικά τῆς ΑΕ 1912 σ. 240. ΑΕ 1912, 267. Ἡμερολ. τῆς Μεγ. Ἑλλάδος 1922 σ. 307 (μετ' εἰκόνας καὶ πληρεστέρας ἀναγνώσεως). Berl. Philol. Wochenschrift 1915, 55 -- ἐσφαλμένη γνώμη περὶ οἴκου Κυναγιδῶν --. BCH 1923, 291 ἐξ. Ἐκθεσις τῆς ἐπιτροπ. περὶ πληρώσεως τῆς κενῆς τακτικῆς ἑδρας τῆς ἱστορ. τῆς ἀρχαιολογίας 1926 σ. 66 ἐξ. Πρακτικά τῆς σχολῆς περὶ πληρώσεως κλ. σ. 9 ἐξ. καὶ 45. Α. Ε. 1930, 181.

5 Ann. Brit. School 1911 - 2, σ. 134. πρβλ. νῦν 368 ἐξ. καὶ Roussel Rev. d. ét. grec. 1930, 361, 368 ἐξ. Sylloge³ 459.

6 Δήμιτσα ἔ. ᾶ. III σ. 240 ἐξ. 254 ἐξ. Reinach, Repert. de Stat. II, 202, 3. τοῦτου τοῦ χαλκοῦ ἀγάλματος ἐν ἡ δύο θραύσματα κατέχει ἐν Σιατιστῇ ὁ δικηγόρος Γκαρίτης.

7 Ἡρόδ. 8, 137. Οὕτω ἔπειτα καὶ τῆς Σπάρτης πρβλ. Pauly - Wissowa RE ἄρθρ. Genarchos σ. 1129. Παππαδάκη, Ἄρχ. Δελτ. 1916, 254. 250.

8 Ἀρχαιαν. Ἀνάβ. 6, 3, 2.

9 Baeye, de Macedonum sacris 184 ἐξ. Hoffmann, Die Makedonen κλ. σ. 92 ἐξ., ὄρα καὶ Pauly - Wissowa RE suppl. I - III ἄρθρ. Herakles σ. 952 ἐξ. 955.

10 Πρβλ. Δήμιτσα Μακεδονικῶν μέρ. II, σ. 117 καὶ Baeye ἔ. ᾶ.

11 Οὕτω οὐδεὶς ἀναλογίζεται δεόντως, ὅτι, ὅτε καλοῦνται αἱ ἑορταὶ τῆς Ἥλιδος Ὀλυμπιακαὶ καὶ ἡ χώρα Ὀλυμπία καὶ ὁ θεὸς Ὀλύμπιος, σημαίνει, ὅτι τὸ ὄνομα καὶ ἡ λατρεία καὶ οἱ συναφεῖς ἀγῶνες μετεφυτεύθησαν ἐκ τοῦ Μακεδονικοῦ Ὀλύμπου καὶ πιθανῶς ἐκ τοῦ παλαιοῦ Μακεδονικοῦ ἱεροῦ τοῦ Δίου ὑπὸ τῶν ἀπὸ βορρᾶ κατελθόντων ἑλληνικῶν φύλων. Ἀκόμη καὶ τώρα — περισσότερον κατὰ τὰ παιδικά μου ἔτη — πάσας τὰς ἑορτάς καὶ θρησκευτικὰς πανηγύρεις τῶν ἐξωκκλησιῶν κυρίως τῶν ὄρεινῶν καὶ ἀποκέντρων χωριῶν τῆς δυτ. Μακεδονίας παρακολουθοῦν ἀγῶνες δρόμου, ἄλματος, σκοποβολίας κ.τ.τ. Ἐκ τοιούτων παλαιῶν ἐθίμων προῆλθον, νομίζω, καὶ οἱ Πανελλήνιοι ἀγῶνες τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Πρβλ. καὶ τὴν ἐμὴν Τοπογρ. τῶν Δελφῶν σ. 50. καὶ ΑΕ 1932 σελ. 109.

Ι 171 ἐξ.), εἶχεν ἀσφαλῶς ἐκτοπίσει καὶ διαδεχθῆ τὴν παλαιὰν ἑλληνικὴν θρησκείαν, εἰς δὲ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἡρακλέους ἴσως ἐλατρεύετο χριστιανικὸς τις ἅγιος.

Ἀληθῶς τὸ κάστρον τοῦτο δὲν εἶνε ἐντελῶς ἄγνωστον ἐκ τῆς παραδόσεως, ὡς νομίζεται. Ὁ Προκόπιος ἐν τῷ περὶ κτισμάτων βιβλίῳ του, ἐν ᾧ ἀναγράφει καὶ τὰ φρούρια, ἅτινα ἐπεσκεύασεν ἢ ἵδρυσεν νέα ὁ Ἰουστινιανὸς πρὸς ἀσφάλειαν τοῦ κράτους, λέγει 4,3 Β (V 442): «ἀλλὰ καὶ Λάρισσαν καὶ Καισάρειαν, πεπονηκότων σφίσιν ἄγαν τῶν ἐρυμάτων, σχεδόν τι ἀτειχίστους εἶναι συνέβαινε. Βασιλεὺς δὲ Ἰουστινιανὸς ἄμφω τείχη ἰσχυρότατα ποιησάμενος γνησίᾳ τὴν χώραν εὐδαιμονία ξυνώκισεν.... Δ. Πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα φρούρια ἐπὶ Θεσσαλίας ὁ βασιλεὺς οὗτος ἀνεπέσαστο, ὧν περὶ τὰ ὀνόματα σὺν τοῖς ἐν Μακεδονίᾳ τετειχισμένοις ἐν καταλόγῳ γεγράφεται μοι οὐ πολλῷ ὕστερον». Ἐκ τῆς τελευταίας προσθήκης τοῦ Προκοπίου γίνεται φανερόν, ὅτι ὁ ἀνὴρ σκέπτεται ἀθρόως τὰ φρούρια τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας, παραζευγνύων τὰ πρῶτα πρὸς τὰ δεύτερα, ὥστε, νὰ νοῆται, ὅτι ἐκ τῶν ἡτοιμασμένων ἤδη, ἀφ' οὗ τὸ ἐν, ἢ Λάρισα, ἀνήκει εἰς τὴν Θεσσαλίαν, τὸ ἕτερον, ἢ Καισάρεια, ἔκειτο ἐν Μακεδονίᾳ¹. Τὸ τεκμήριον τοῦτο, ἢ κατασκευὴ τοῦ ἀβεστοκτίστου τείχους καὶ τὸ ὄνομα Καισαρεία, μικρὸν περαιτέρω εἰς τὸ ὑποκείμενον διάδοχον χωρίον μετατοπισθέν, δεικνύουσιν, ὅτι ἢ Καισαρεία τῆς σήμερον εἶνε ἢ ἀπόγονος τῆς Καισαρείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Οἱ κάτοικοι ταύτης παθόντες ποτὲ καταστροφὴν τῆς ὀχυρᾶς πατρίδος καὶ τῆς «γνησίας εὐδαιμονίας» καὶ πιθανῶς δεκατευθέντες, συνεκεντρώθησαν ὑπὸ τὸν λόφον περαιτέρω, ἔνθα ἦσαν ἀκίνδυνοι ἄτε ἀνοχύρωτοι, συμπαρέλαβον τὸ ὄνομα τῆς ἐκλιπούσης

1 Τοῦτο δὲν ἐνόησεν ὁ Oberhammer καὶ ἀπέδωκε τὴν Καισάρειαν ταύτην εἰς τὴν Θεσσαλίαν Pauly - Wissowa RE λ. Caesarea σελ. 1288 ἀριθ. 3. Ὁ Προκόπιος ἔνεκα τῆς τότε διοικητικῆς διαιρέσεως φαίνεται μὴ διακρίνων σαφῶς τοὺς γεωγραφικοὺς ὄρους Θεσσαλία καὶ Μακεδονία, ὡς συνάγεται καὶ ἐντεῦθεν καὶ ἐξ ὅσων λέγει περὶ Καστορίας καὶ Διοκλητιανουπόλεως (π. κτισμ. 7,3 Δήμισσα Μακεδ. II 85). Πιστεύω, ὅτι Διοκλητιανούπολις εἶνε τὸ Βυζαντιακὸν ὄνομα τοῦ Ὁρεστικοῦ Ἄργους (τῆς Χρουπίστης), τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ εἶχεν ἱστορικὴν συνέχειαν ἐπὶ τῶν βυζαντιακῶν χρόνων, ἀφ' οὗ ἤκμαζεν ἐπὶ τῶν αὐτοκρατορικῶν ῥωμαϊκῶν ὡς ἔδρα τοῦ κοινοῦ τῶν Ὁρεστῶν (Ἄθηνᾳ 1913, 440) «λίμνη δὲ τις αὐτῇ ἐν γειτόνων τυγχάνει οὖσα, ἢ Καστορία ὀνόμασται» λέγει ὁ Προκόπιος, ἐν ᾧ πρότερον εἶπεν, ὅτι ἢ Διοκλητιανούπολις «πόλις ἦν τις ἐπὶ Θεσσαλίας». Ταύτην τὴν Διοκλητιανούπολιν, «βαρβάρων οἱ ἐπιπεσόντων, καταλυθεῖσαν καὶ οἰκητόρων ἔρημον γενοῦσαν ἐπὶ μακρότατον» μετὰ τὸν Διοκλητιανὸν βεβαίως, ἀντικατέστησε τὸ φρούριον τῆς Καστορίας, ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Τὴν ἀσάφειαν τοῦ Προκοπίου ἔχει καὶ ὁ σύγχρονος περίπου Ἱεροκλῆς εἰς τὸν Συνέκδημον 8 καὶ ὁ Κων. Πορφυρογ. περὶ θεμ. II, 50 (Βορν). Ὅρα καὶ Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλ. ἀρθ. Καστορία (Θ. Παπακωνσταντίνου). Ἄλλὰ περὶ Διοκλητιανουπόλεως ὄρα καὶ Οἰκονόμον ἐν ΠΑΕ 1914, 132. Tafrafi, Thessalonique au quatorzième siècle 1913, 53 ἐξ., Κεραμοπούλλου, Βυζαντ. καὶ νεοελλην. Χρονικά 1932, 55 ἐξ. Ἡ Διοκλητιανούπολις ὁμοίως ἢ ὑπαγομένη εἰς τὴν μητρόπολιν τῆς

Θεσσαλονίκης (Κονιδάρη, Αἱ μητροπόλεις καὶ ἐπισκοπαὶ τοῦ Οἰκουμένου Πατριαρχείου τόμ. Α, τεύχ. α' 1934 σελ. 94 ἀριθ. 236) εἶνε ἄλλη ἢ ἢ ὑπαγομένη εἰς τὴν μητρόπολιν τῆς Λαρίσης ἢτοι εἰς τὴν «ἐπαρχίαν δευτέρας Θεσσαλίας» (αὐτ. σελ. 101 ἀριθ. 612). Ἡ δευτέρα εἶνε ἢ παρὰ τὴν Χρουπίστην τῆς Καστορίας, ἢ δὲ πρώτη ἔκειτο, νομίζω, εἰς τὸ μεσαιωνικὸν ἀβεστοκτίστον φρούριον τῆς Ἀλμωπίας (Καρατζόβας), τὸ κείμενον παρὰ τὸ χωρίον Σλάτινο (νῦν Χρυσή) καὶ σφῆζον πλὴν ἄλλων μερῶν δύο πύργους, ὧν εἰς στρογγύλος (Ἄθηνᾳ 1913, 454. Struck, Maked. Fahrten II 74 καὶ ὅσα λέγω ἐν ΠΑΕ 1934). Τοῦτο κεῖται νομίζω, ἔξω τῆς κυρίως Ἑγνατίας, βαινούσης ἀπὸ Ἐδέσσης εἰς Πέλλαν καὶ Θεσσαλονίκην. Διὰ τοῦτο τὰ Itineraria, τὰ μνημονεύοντα τῆς Διοκλητιανουπόλεως σιωπῶσι τὴν Πέλλαν καὶ ἀντιθέτως. Τὸ πρᾶγμα θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξηγηθῆ καὶ διὰ τῆς ἀποδοχῆς τῆς γνώμης ὅτι Πέλλα = Διοκλητιανούπολις, ἀλλὰ πιστεύω μᾶλλον εἰς τὴν ἴδρυσιν καὶ ἔξαρσιν ποτε τῆς Διοκλητιανουπόλεως καὶ παρατροπὴν τῆς κυρίας ὁδοῦ βορειότερον τῆς Πέλλης.— Ἡ ὑπ' ἀριθ. 241 ἐπισκοπὴ Καστρῶν ἢ ὑπαγομένη εἰς τὴν Μητρόπολιν Θεσσαλονίκης μετὰ τῆς Ἐδέσσης, Κέλλης, Ἡρακλείας κλ. (Κονιδάρη ἔ. ἄ. σ. 94) ἴσως πρέπει νὰ διορθωθῆ εἰς Κάστρον καὶ νὰ ταυτισθῆ πρὸς τὴν ἐλλείπουσαν τῆς Καστορίας, διότι οἱ κάτοικοι τῶν περιχώρων καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μου ἐκάλουν καὶ καλοῦσιν ἀκόμη Κάστρον τὴν Καστορίαν, ὁ δὲ Ἄμαντος ἐν τῇ Νέᾳ Ἐστία πέρουσιν τὸ μόνον παρὰ Διβίῳ 31, 34 λεγόμενον Celetrum ὡς ὄνομα τῆς Καστορίας διώρθωσεν εἰς Castrum.

ἀγαπητῆς πατρίδος, ὡς οἱ πρόσφυγες τῆς σημερινῆς Ἑλλάδος, καὶ ἐκράτησαν τὴν κυριότητα τῶν παλαιῶν κτημάτων διότι ὁ περὶ τὸ Κάστρον χῶρος ἀνήκει πατροπαραδότως εἰς τοὺς χωρικοὺς τῆς Καισαρείας.

Ἐκ τῶν λόγων τοῦ Προκοπίου συνάγεται προσέτι, ὅτι ἡ Καισάρεια ὑπῆρχεν ἤδη ὡς πόλις ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ καὶ εἶχε τείχη, πεπονηκότα ὅμως. Ἡ δ' ἐπιγραφὴ τῶν τριῶν ἱερατευσάντων δεικνύει, ὅτι ὑπῆρχε καὶ πρὸ τῶν ῥωμαϊκῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων. Ἀλλὰ τότε δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὠνομάζετο Καισάρεια. Ἀλλαχοῦ ἀποδεικνύω, ὅτι ὁ Διοκλητιανὸς ἔκτισε τὰ πρότερα τείχη τῆς πόλεως ταύτης, ἅτινα εὔρεν ἔπειτα ὁ Ἰουστινιανὸς πεπονηκότα ἕνεκα τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Ἀλαρίχου, ὁ Διοκλητιανὸς δὲ ἔδωκεν εἰς τὴν πόλιν ἐκ τοῦ τίτλου τοῦ τὸ ὄνομα Καισάρεια¹, ἀφ' οὗ εἶχε δώσει εἰς τὴν γειτονικὴν βυζαντινὴν πόλιν τῆς Χρουπίστης ἐκ τοῦ ὀνόματός του τὸ ὄνομα Διοκλητιανούπολις².

Πῶς ὠνομάζετο λοιπὸν πρότερον ἡ Καισάρεια;

Τὸ ζήτημα τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς τοπικῆς προελεύσεως τῶν δύο ἐπιγραφῶν, ἃς ἀνεκάλυψεν ὁ Heuzey³ εἰς τὴν Κάλλιανην καὶ αἵτινες μνημονεύουσι τῆς Μακεδονικῆς πόλεως Αἰάνης ἢ Αἰανῆς. Περὶ ταύτης Στέφανος ὁ Βυζάντιος καὶ ὁ Σουΐδας λέγουσιν ἐν. λ. «Αἰανή, πόλις τῆς Μακεδονίας ἀπὸ Αἰανοῦ παιδὸς Ἐλύμου τοῦ βασιλέως τῶν Τυρρηνῶν, μετοικήσαντος εἰς Μακεδονίαν». Ὁ ἱδρυτικὸς μῦθος τῆς πόλεως ἔχει σημασίαν μόνον, ἵνα δείξῃ, ὅτι ἡ Αἰανὴ ἔκειτο εἰς τὴν Ἑλί(ύ)μειαν, ἣτις οὕτω ἀποδεικνύεται ἀσφαλῶς ἐκτετατομένη καὶ ἐπὶ ταύτην τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Ἀλιάκμονος (πρβλ. Leake, Travels III 305), ἔνθα εὐρέθησαν τὰ ἐπιγραφικὰ ταῦτα τεκμήρια. Τὸ Αἰανὸς νομίζω ταῦτὸν καὶ τὸ Αἰακός.

Ἡ μία ἐπιγραφὴ εἶνε ἐπὶ μαρμαρίνου ἀναγλύφου ἐν ναῖσκοιδαί πεδίῳ μετ' ἀπεστρογγυλωμένου ἐπάνω ἀετώματος, ἐν ᾧ εἶνε ἀνάγλυπτος δέλτος. Ἡ ἐπιγραφὴ κατανέμεται εἰς τὴν δέλτον, τὴν ταινίαν τὴν χωρίζουσαν τὸ ἀέτωμα ἀπὸ τοῦ κυρίου πεδίου καὶ ἐπὶ τοῦ πεδίου αὐτοῦ. Τὰ γράμματα καὶ ἡ ἐργασία δύνανται νὰ κατέλθωσι μέχρι τοῦ δ' αἰ. μετὰ Χριστόν, συγκεκριμένως ὅμως δι' ἱστορικοὺς λόγους εἶνε ὄχι νεώτερα τοῦ Διοκλητιανοῦ.

Ἡ ἐπιγραφὴ λέγει:

Λεωνᾶς, -[ἐλθὼν ἰδ;] ὄν τε τὸν θεὸν καὶ τὸν ναὸν τὴν σ[τήλην(ἀνέ-/
θηκεν ἐκ τ] ὄν ιδίων κατ' ὄναρ δι' ἐπιμελητοῦ Ἀχε/[ροντίου; ἢ [ρουσίου; ἢ [λωΐχου;
ὁ . . .] ος
τοῦ . . .] ιος
ἐποίη] σε

Τοὺς ταπεινοὺς χρόνους τῆς ἐπιγραφῆς δηλοῖ καὶ ἡ σύμπτωσις τῆς προφορᾶς ο - ω (τῶν ιδίων) καὶ αἰ - ε (Ἐάνη). Ὡστε μέχρι Διοκλητιανοῦ περίπου ἀντεῖχεν ἀκόμη ἐν τῇ περιχώρῳ ἡ ἀρχαία θρησκεία, λατρευομένου τοῦ Πλούτωνος ὡς ὁ Ζεὺς καὶ ὁ Ἡρακλῆς. Ἡ ἐπιγραφὴ ἀπόκειται καὶ νῦν ἐν τῷ Μοναστηρίῳ ἐν Κάλλιανη.

¹ Ὅρα καὶ Comptes rendus du congrès international Byzantin Sofia 1934.

² Ὅρα Byz. neugriechische Jahrbücher τόμ. 1932, 55 ἔξ.

³ Miss. archéol. de Macedoine 288 ἔξ. πρβλ. Δήμιτσα Μακεδονικῶν μέρ. III 1896, 219 ἔξ.

Ἡ ἄλλη ἐπιγραφή εἶνε παλαιότερα, οὐδεμίαν ῥωμαϊκὴν ἐπίδρασιν δεικνύουσα, καθὼς οὐδ' ἡ εὐρεθεῖσα ὑπ' ἐμοῦ ἐν Καισαρειᾷ παρὰ τῷ Γαύρῳ. Εἶνε ἐπιτάφιον κομψὸν ἐπιγραμμά λέγον:

*Ἀδίστας Μενέδημος ἦν πόσις· ἤροσε δ' αὐτὰν
Βούτιχος· Αἰάνη κρύψε καταφθ[ιμέν]αν·
Τίκτε δ' ἐνὶ κλήροις Κερκείνιον· ἐγ δὲ Φιλίππου
υἱοῦ τῶν δαίων ἀ[ντι]ίασεν κτερέων.
Τοιγὰρ Κ[ρο]ηταιεῖ Ραδαμάνθυϊ τοῦτο παρ' Αἰδά
εἶπεν, ὅτ' ὠδείων παιδὸς ἔχει χάριτας·*

Ὡστε ἡ Ἀδίστα ἦτο θυγάτηρ τοῦ Βουτίχου, γεννηθεῖσα εἰς τὸ Κερκείνιον τῆς Θεσσαλίας, σύζυγος δὲ τοῦ Μενεδήμου καὶ μήτηρ τοῦ Φιλίππου, ὅστις ὑπῆρξε καλὸς υἱὸς καὶ ἐτίμησε τὴν μνήμην αὐτῆς ιδρύσας πιθανῶς τὸ ἐπὶ τοῦ τάφου τῆς Αἰάνης μνημεῖον, ὥστε ἡ μήτηρ ἐν τῷ Ἄδῃ νὰ λησμονῆ ὅσα ὑπέφερε διὰ τὴν γέννησιν καὶ τὴν ἀνατροφὴν τοῦ υἱοῦ.

Ὁ Heuzey ἔ.ἄ. νομίζει, ὅτι αἱ ἐπιγραφαὶ ἀνήκουσιν ἔκπαλαι εἰς τὴν Κάλλιανην ἐπέχουσαν οὕτω τὸν τόπον τῆς ἀρχαίας Αἰάνης. Ὅτι ἐπὶ τοῦ τόπου τούτου δύναται νὰ πιθανολογηθῆ συνοικισμὸς τις ἔκπαλαι, μόνη συνηγορία εἶνε ἡ κρήνη τοῦ χωρίου. Οὐδὲν ὁμως ὄστρακον ἀγγείου παλαιοῦ εὔρον, οὔτε ἴχνη τειχῶν ὑπάρχουσιν. Ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Προφήτου Ἡλία, ἐγγύτατα τῆς Κάλλιανης, εὔρονται περὶ τὴν ἐκκλησίαν κῦβοί τινες πώρου ἔχοντες τὴν ἐμφάνειαν παλαιάν, ἀλλ' ἡ σύστασις τοῦ λόφου εἶνε ἐκ πώρου λατομητοῦ κατὰ στρώματα ἀποδίδοντα τοιοῦτους κύβους φύσει. Ὡστε δύναται οὗτοι νὰ εἶνε καὶ νεώτεροι. Ἄλλ' ἂν ληφθῶσιν ὡς ἀρχαῖοι, ὑπάρχει ὑπόνοια, ὅτι ἐξωρύχθησαν ἐκ τῶν πύργων τοῦ κάστρου τῆς Καισαρείας, ἀφ' οὗ τὰ ἐκ τῆς καταστροφῆς τούτων ἀναχώματα ὑπῆρχον κατὰ τὴν περιοδεῖαν τοῦ Heuzey τῷ 1862, ἦτοι πρὸ τῶν τελευταίων καταστρεπτικῶν λιθολογιῶν τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου Καισαρειᾶς. Ἴσως μάλιστα εἰς τὴν παλαιότεραν ταύτην λιθολογίαν ἐκ τῶν πύργων συνειργάσθησαν οἱ κάτοικοι ἀμφοτέρων τῶν χωρίων.

Ὡστε παλαιὰ λείψανα ἀντίστοιχα πρὸς τὰς δύο ἐπιγραφάς, ὧν ἡ δευτέρα ἀνάγεται περίπου εἰς τοὺς χρόνους τῆς ὑπ' ἐμοῦ εὐρεθείσης ἀναθηματικῆς τῷ Ἡρακλεῖ, δὲν ὑπάρχουσιν ἐν Κάλλιανῃ. Τὸ χωρίον τοῦτο, θὰ ἐνόμιζέ τις ἀμέσως, ὅτι εἶχε σημασίαν τινὰ ἐν Βυζαντιακοῖς χρόνοις, ἂν θὰ ἔκρινεν ἀπλῶς ἐκ τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ, ἧς ὁ πυρὴν ἀνάγεται εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους, ἀλλ' ὑπέστη μεταβολὰς οὐσιώδεις, ἀφ' οὗ οἱ μαρμαρίνοι ἐσωτερικοὶ κίονες αὐτῆς εἶνε ἐντετειχισμένοι τῶρα, ὡς ἦσαν ὄρθιοι, ἐντὸς τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τῆς σμικρυνθείσης ἐκκλησίας¹. Ἀλλὰ τὸ χωρίον φαίνεται, ὅτι ὑπῆρχε καὶ εἶχε σημασίαν μόνον κατὰ τὸν 18^{ον} αἰ., διότι περὶ τὴν ἐκκλησίαν ὑπάρχουσι τάφοι κοσμούμενοι ἀκόμη ὑπὸ ἐπιταφίων μαρμαρίνων πλακῶν ἐνεπιγράφων καὶ χρονολογητῶν ἀπὸ τοῦ αἰῶνος ἐκείνου. Αἱ στήλαι αὗται εἶνε πενιχραὶ καὶ τυχαίου σχήματος, ἀλλ' ἐκ τῶν χρόνων ἐκείνων σπανίως ἔχομεν ἐπιταφίους ἐπιγραφάς καὶ εἰς τὰ νεκροταφεῖα ἀξιολογωτέρων κωμοπόλεων τῆς περιχώρου· τὸ δὲ νῦν χωρίον Κάλλιανῃ εἶνε ἔκτοτε καὶ τῶρα κατώτερον τοιαύτης φιλοδοξίας.

¹ Τὰ βυζαντιακὰ ἀρχαῖα ταῦτα ἐξέλαβεν ὁ Leake ὡς ἑλληνικά III, 304. Heuzey, Mission 286 ἔξ. ΑΕ 1932, 93.

Πιστεύω μᾶλλον, ὅτι παρὰ τὴν κρήνην ἤτο ποτε μοναστήριον, οὗτινος σφύζεται μόνον, ὅσον σφύζεται, ἡ παλαιὰ ἐκκλησία. Τὸ μοναστήριον τοῦτο, καταστραφέν ποτε, ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ κατὰ τὸ ἄκρον τοῦ χωρίου νεωτέρου, ἔνθα καὶ ἡ ἐπιγραφή τοῦ Πλούτωνος. Διὰ τῆς ἐξασθενώσεως τοῦ μοναστηρίου καὶ ἴσως διὰ τοῦ σφετερισμοῦ τῶν κτημάτων του ἐγεννήθη τὸ χωρίον κατὰ τὸν 18^{ον} αἰῶνα ἴσως (πρότερον θέλει ἡ Hardie - Hasluck ἐν *Contemp. Rev.* 1924, 225 ἑξ.), ὅτε ἐξιλαμίζοντο (ἐντεῦθεν οἱ βαλλαάδες ἐντόλιοι Ἕλληνες μωαμεθανοί, περίξ κατοικοῦντες πρότερον, φυγόντες δὲ ἤδη εἰς Τουρκίαν) ὀλόκληρα χωρία τῆς περιχώρου καὶ εἶνε πιθανόν, ὅτι πολλοὶ ἄνθρωποι πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἀλλαγῆς τῆς θρησκείας καὶ τῶν πρὸς τοῦτο πιέσεων τῶν Τούρκων, θὰ εἶχον καταφύγει εἰς τὸ μοναστήριον τῆς Κάλλιανης.

Ὡστε αἱ δημοσιευθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Heuzey ἐπιγραφαὶ δὲν προέρχονται ἐκ Κάλλιανης, οὐδ' ὑπῆρξεν ἡ Αἰάνη ἐνταῦθα.

Ἐγγὺς τῆς Κάλλιανης πρὸς βορρᾶν ἐπὶ τῆς πρὸς Κοζάνην ὁδοῦ ἔς τοῦ «Γιαννούκα τῆ βρύσι», ὑπάρχουσι τάφοι παλαιοί, ἐν οἷς εὐρέθησαν χαλκαὶ πόρπαι μεγάλαι (ὑπὸ τοῦ προύχοντος ποιμένος Μπούκου) καὶ μία λόγχη σιδηρᾶ, ἣν παρέπεμψα εἰς τὸ Γυμνάσιον Κοζάνης. Ἐνθυμητέον δέ, ὅτι καὶ ὁ Heuzey ἀπεκόμισεν εἰς τὸ μουσεῖον τοῦ Λούβρου αἰχμὴν βέλους ἐκ Κάλλιανης. Ἐὰν ἐγνωρίζομεν, ὅτι αὕτη ἡ λόγχη προέρχεται ἐκ τάφου, θὰ ἤρκει κατὰ τὴν δημοσιευθεῖσαν γνώμην μου νὰ πιστώσῃ, ὅτι τὸ ἔθιμον τῆς μετὰ τῶν ὄπλων ταφῆς, τὸ ὁποῖον ἐν τῇ νοτίῳ Ἑλλάδι ἀπαντᾷ κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς κυρίως ἢ καὶ ὕστερον μὲν ἀλλὰ παρὰ καθυστερημένοις τισὶν Ἕλλησιν ὡς οἱ Ὀζόλαι Λοκροί, διετηρήθη ἐν Μακεδονίᾳ ἐπὶ μακρότερον χρόνον, ὅσῳ συντηρητικώτεροι ἦσαν οἱ Μακεδόνες, μὴ ταχυπορήσαντες ἐν τῷ πολιτισμῷ, ὅστις σημαίνει πάντοτε μεταβολὴν (πρβλ. ΑΕ 1927 - 8 σ. 57, 96, 106. Ἄρριαν. Ἀνάβ. 1, 16, 5. Ἑλληνικά τόμ. Β', 108. 110).

Τάφοι ἐπίσης ὑπάρχουσι καὶ εἰς τὴν περαιτέρω «Μεγάλην Ράχιν» καὶ εἰς τὴν θέσιν «ἔς τοὺς κομμένους» (= «τοὺς ἀποκεφαλισμένους» κατὰ τοὺς ἐντοπίους τώρα). Εἰς δὲ τὴν ἀπέναντι πρὸς Β τῆς Μεγάλης Ράχως ῥάχιν εὗρον ἐν τοῖς ἀγροῖς ἑλληνιστικὰ ὄστρακα καὶ θραύσματα κεράμων κεχρισμένων ἐπὶ θάτερα διὰ τοῦ συνήθους ἐν τῇ νοτίῳ Ἑλλάδι μελανοποῦ γανώματος (πρβλ. ΑΕ ἑ.ἄ. 215 II)!

1 Τῷ 1931 ἀπέστειλε τὸ Ὑπουργεῖον Παιδείας διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν ^{61232/3331}/₂₇₇₅ ἐγγράφου τῆς 26 Νοεμβρίου πρὸς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον τὰ ἐξῆς τρία ἀρχαῖα εὐρεθέντα κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Καλαμπάκας - Κοζάνης - Βεροίας εἰς τὸ χιλιόμετρον 27.100. Προέρχονται πιθανῶς ἐκ τάφου. 1) πῆλινον ἀγγεῖον (εἰκ. 5β) χειροποίη-

α β γ
Εἰκ. 5. Ἐνρήματα κατὰ τὸ χιλιόμετρον 27.100 τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Καλαμπάκας - Βεροίας.

τον, πηλοῦ ἐρυθροῦ, ἑλλιπὲς τὸ πλεῖστον τῶν χειλέων καὶ τὴν λαβὴν ὄλην πλὴν τῆς μιᾶς βάσεως. Ὁ πυθμὴν σφαιρικός. Ὑψ. 0.07. Ἡ λαβὴ ἦτο πιθανώτατα γεφυρωτὴ ὑπὲρ τὸ στόμιον. Τὸ σχῆμα ἐπανευρίσκεται εἰς Μακεδονικὰ ἀνάγλυφα τῶν ῥωμαϊκῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων καὶ σφύζεται καὶ τώρα ἐν δυτικῇ Μακεδονίᾳ λεγόμενον χερούσια (ἡ)

Οἱ ἐνταῦθα οὕτω πιθανολογούμενοι διάσπαρτοι συνοικισμοὶ εἶνε ἀνοικτοὶ καὶ δὲν δύνανται, νομίζω, νὰ ἀμφισβητήσωσιν ἕκαστος ἢ σύμπαντες τὸ ὄνομα τῆς Αἰάνης, πόλεως, ἣτις ἐκρίθη ἀξία μόνη νὰ μνημονευθῆ ἐκ τῆς περὶ τὸν Ἀλιάκμονα Μακεδονίας.

Καὶ παρὰ τὴν ἄνω Μπάνιτσαν (= Ἄνω Κώμη νῦν) μεταξὺ Καισαρείας καὶ Κοζάνης ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Προφ. Ἡλία, ὑπῆρξε κώμη. Εἰς τὴν νοτιάν κλιτὺν παρὰ τὸν πόδα τοῦ λόφου λείψανα τεθαμμένα βαλανείου (ὄθεν τὸ ὄνομα Μπάνιτσα - balineum, μάνιο) θολωτοῦ ἀσβεστοκτίστου μεθ' ὑποκαύστρου πεποιημένου διὰ μεγάλων παχειῶν ὀπτῶν πλίνθων πλακωδῶν ἐπὶ κιονίσκων ἐκ πωρίνων σπονδυλίσκων. Εἰς τὰς κλιτῦς, γενομένας ἀποτόμους πιθανώτατα διὰ σκαφῆς, ὄστρακα ἢ μεγαρικῶν σκύφων μετὰ ἐκτύπων κοσμημάτων ἢ μετ' ἐρυθροποῦ βερνικίου, καὶ πῆλινοι σωλῆνες ὡς μεγάλαι «κουβαρίστραι» παχύτεραι εἰς τὰ ἄκρα. Ἡ πολίχνη αὕτη ἦτο πολὺ μικρὰ καὶ ἀναξία τῆς Αἰάνης, νομίζω¹.

Ἐπειδὴ ἡ Καισαρεία καὶ φρούριον ἦτο πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ναοὺς εἶχε (σιωπῶν νῦν τὸν τοῦ Πλούτωνος λέγω τὸν τοῦ Ἡρακλέους, ἴσως καὶ τοῦ Διὸς) καὶ ἐπιγραφὴν ἔδωκεν ἀντιστοιχοῦ χρονολογίας πρὸς τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Henzey, διὰ τοῦτο πιστεύω, ὅτι τὰ δύο ἀρχαῖα ἐνεπίγραφα μνημεῖα τὰ εὑρεθέντα ὑπ' αὐτοῦ ἐν Κάλλιανη, ὡς καὶ τὸ πρὸς τὸ ἐπιτάφιον ἐπίγραμμα ἀντιστοιχοῦν χρονικῶς ἀνεπίγραφον ἀνάγλυφον, τὸ ἀποκομσθὲν εἰς τὸ Λοῦβρον, προέρχονται πάντα ἐκ τῆς Καισαρείας, ὥστε αὕτη παλαιότερον ἐλέγετο Αἰάνη². Νομίζω δηλ. ὅτι, ὅτε ἐδόθη εἰς τὴν πόλιν ταύτην τὸ ὄνομα Καισαρεία, τὸ πρᾶγμα ἐγένετο ἐν συνδυασμῷ πρὸς γενικωτέραν τινὰ μεταβολήν, οἷα ἡ ἀλλαγὴ μικροῦ ἢ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων τῆς πόλεως, ὅτι οἱ ἀπολέσαντες τὰς κατοικίας των πολῖται ἀπεσύρθησαν εἰς τὴν σημερινὴν Κάλλιανην καὶ ἴσως παρέλαβον καὶ τὸ ὄνομα τῆς πρώτης πατρίδος Αἰάνης, ἀν τοῦτο κρύπτεται ἐντὸς τοῦ τῆς Κάλλιανης, (Καλὴ Αἰάνη Henzey, Mission 289. Γαλλιανὴ κατ' ἄλλους ΑΕ 1932 σ. 93), ἀφ' οὗ ἡ Αἰάνη μετωνομάσθη τότε Καισαρεία. Ἐπομένως ἐν τῇ παλαιᾷ Αἰάνη, τῇ ἔπειτα Καισαρείᾳ, ὑπῆρχε καὶ ὁ ναὸς τοῦ Πλούτωνος. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀναθηματικὴ εἰς τὸν Πλούτωνα ἐπιγραφὴ δὲν δύναται νὰ εἶνε χρόνων νεωτέρων τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἢ κατέρχεται μᾶλλον μέχρι Διοκλητιανοῦ μόνον, συνάγεται, ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων ἐκείνων τὸ παλαιόκαστρον τῆς Καισαρείας ἐλέγετο ἀκόμη Αἰάνη, ὅτι ἡ ἐνίσχυσις αὐτοῦ καὶ ἡ μεταβολὴ τοῦ ὀνόματος εἰς Καισαρείαν ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ, ὄχουροντος τὴν περιχώρον καὶ διὰ τῆς Διοκλητιανουπόλεως, ἐπὶ Ἀλαρίχου δὲ ἐβλάβησαν τὰ τεῖχη, ἅτινα ἀνήγειρεν νέα ὁ Ἰουστινιανὸς ἔπειτα.

¹ ἢ χερουλαῖτο (τὸ), χρησιμοποιεῖται δὲ πρὸς ἀκύμαντον μεταφορὰν ὑγρῶν, (κυρίως δὲ γάλακτος)· πρβλ. Ἡμερολ. τ. μεγ. Ἑλλάδος 1922, 309. 2) εἰκ. 5ν μαχαίριον χαλκοῦν ὀλικοῦ μήκους 0.12, ἑλλιπὲς τὴν αἰχμήν. Ἡ λαβὴ ἦτο ἐπενδεδυμένη διὰ φθαρτῆς ὕλης, ξύλου πιθανῶς, προσηλωμένου διὰ τεσσάρων ἤλων ἐπίσης χαλκῶν. 3) εἰκ. 5α ψέλιον χαλκοῦν, οὗ τὸ ἔτερον ἄκρον ἀπολεπνόμενον συσπειρᾶται διακοσμητικῶς. Διάμ. 0.056. Πλ. τοῦ ἐλάσματος 0.008.

1 Ἡ νέα ὀνομασία τοῦ χωρίου εἶνε ἀτυχῆς (πάσαι αἰ κῶμαι εἶνε κῶμαι), ἀφ' οὗ μάλιστα ἐλέγετο τοῦτο δεδικοιολογημένως ἄλλοτε Λουτρὸν. Πρβλ. Π. Λιούφη, Ἱστορ. τῆς Κοζάνης σ. 27. 31 ἐξ. Ἡρεῦνησα ἤδη ἀνασκαφικῶς ἐπὶ τόπου· ὄρα Πρακτ. Ἀρχ. Ἐτ. 1932 σ. 45 ἐξ.

2 Πανταχοῦ τῆς δυτικῆς Μακεδονίας ἀλλὰ καὶ τῆς ἄλλης

Ἑλλάδος παρατηρεῖται, ὅτι γλυπτοὶ ἢ ἐνεπίγραφοι ἀρχαῖοι λίθοι μετακομίζονται καὶ ἐντελιζονται εἰς ἐκκλησίας ἐκ παλαιῶν χρόνων. Φαίνεται, ὅτι δὲν ἔλειπεν ἡ ἐπίγνωσις καὶ κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς χρόνους τοῦ μεσαιῶνος, ὅτι τὰ λείψανα ταῦτα εἶνε προγονικὰ κειμήλια καὶ ἡ φιλόπατρις θυμοσοφία τοῦ λαοῦ εὔρε τρόπον νὰ συμβιβᾶσθαι τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν ὑπερηφάνειάν του διὰ τὴν πάτριον παλαιάν ἱστορίαν πρὸς τὴν χριστιανικὴν του εὐσέβειαν (πρβλ. ΑΕ 1932, 93). Διὰ τοῦτο θὰ ἀμφέβαλλον, ἂν ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ μοναστηρίου τῆς Παναγίας τοῦ Σισανίου προέρχεται ἐκ πόλεως ἀξιολόγου, ἣτις νὰ δύναται πάλαι νὰ ἔχη γυμνάσιον ἐν τῇ μικρᾷ ἐκείνῃ κοιλάδι (Δήμιττας III 234 Annual of the Br. School 1911-2, 185 ἐξ.), ἐὰν περίξου ὑπῆρχον ἔξω τῆς κοιλάδος ἀξιολογώτερα ἐρεῖπια πόλεων.

Ὁ χρόνος λοιπόν, καθ' ὃν μετωνομάσθη ἡ Αἰάνη εἰς Καισάρειαν, ἐν συνδυασμῶ βεβαίως πρὸς γενικωτέραν τινὰ συγκρότησιν τῆς πόλεως, δύναται νὰ ἀναχθῆ εἰς τὸν Διοκλητιανόν. Ἐπειδὴ οὗτος ὁ «φιλοκτίστης» κατὰ τὸν Μαλάλαν (12) αὐτοκράτωρ¹ ἀψηχόλησε τὴν προσοχὴν του πρὸς τὴν παραλιακονίτιν χώραν κτίσας παρὰ τὴν λίμνην τῆς Καστορίας τὴν Διοκλητιανούπολιν, εἶνε εὐλογον νὰ δεχθῶμεν, ὅτι δὲν θὰ ἀφῆκεν αὐτὴν μεμονωμένην, ἀλλὰ θὰ παρέξυξεν αὐτῇ καὶ τὴν Καισάρειαν. Ἀφ' οὗ ὠχύρωσε τὰ λίμιτα πάντα, φυσικὸν εἶνε νὰ ἀποδώσωμεν αὐτῷ καὶ ἐν δυτικῇ Μακεδονίᾳ σύνθετον ὄχυρωτικὴν σκέψιν. Ἄν δὲ δὲν δυνάμεθα νὰ ἐπιδειξώμεν ἐνταῦθα πλείονα ὄχυρὰ κτίσματά του, δὲν δυνάμεθα ὁμῶς καὶ νὰ χωρίσωμεν τὰ δύο γνωστὰ γειτονικὰ ὄψωσθήποτε, ὧν τὸ μὲν ὠνομάσθη ἐκ τοῦ ὀνόματος, τὸ δ' ἐκ τοῦ τίτλου τοῦ αὐτοκράτορος. Καὶ ἡ ὀνοματοθεσία τῶν δύο πόλεων δεικνύει τὴν νοοτροπίαν τοῦ κοινοῦ κτίστου. Ἡ Καισάρεια καὶ τὰ τεῖχη της κατεπονήθησαν ἕνεκα τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Ἀλαρίχου (395), ὅτε εἶχε καταστραφῆ καὶ ἡ Διοκλητιανούπολις, καὶ διὰ τοῦτο ὁ Ἰουστινιανός, ἀνασυγκροτεῖ ὄχυρωτικῶς τὴν χώραν, καθ' ἃ λέγει ὁ Προκόπιος (πρβλ. Βυζαντ. καὶ νεολληνικὰ Χρονικὰ 1932,55 ἐξ.).

Κατὰ ταῦτα τὸ Παλαιόκαστρον ἔσχε τρία διάδοχα ὀνόματα α) Αἰάνη β) ἀπὸ Διοκλητιανοῦ Καισάρεια, ὅτε οἱ κάτοικοι ἢ μέρος αὐτῶν καὶ τὸ ὄνομα Αἰάνη εἶχον ἴσως φύγει εἰς τὴν ὀνομασθεῖσαν τότε Κάλλιανην ἢ παραπλησίως, ἂν ὑποτεθῆ, ὅτι συνέβη σύνθεσις καὶ παραφθορά τις τοῦ ὀνόματος, καὶ γ) Παλαιόκαστρο ἢ Κάστρο, ὅτε οἱ κάτοικοι καὶ τὸ δεύτερον ὄνομα Καισάρεια ἔφυγον εἰς τὸ σημερινὸν χωρίον Καισαρειά. Δὲν γνωρίζομεν δὲ πότε ἔφυγον οὗτοι ἐν τῷ μεσαιῶνι ἐκ τοῦ Κάστρου εἰς τὸ χωρίον. Ἴσως τοῦτο ἐγένετο κατὰ τὰς σλαυικὰς ἐπιδρομάς, ἂν κρίνη τις ἐκ τοῦ ὅτι ἡ Καισαρειά κεῖται ἐντὸς τῆς ἀκτίνος αὐτῶν.

Πρὸς πάσας τὰς ἀνωτέρω ἱστορικὰς τύχας εἶνε πιθανώτατα ἐντελῶς ξένον τὸ τεῖχος τοῦ Χτενιοῦ (ΑΕ 1932, 95) κείμενον πέντε χιλιόμετρα δυτικώτερον τῆς Κάλλιανης. Τὸ τεῖχος τοῦτο, ἀνήκον εἰς τὰ μελετηθέντα ἐν ΑΕ 1932,80 ἐξ. προϊστορικὰ τεῖχη τῆς Μακεδονίας, ἦτο ἀπλῶς καταφύγιον, ὡς τὰ λοιπὰ ὅμοια, τὰ μέχρι σήμερον ἀκατοίκητα διὰ τὸ φύσει ἀπρόσφορον τῆς ἀποκέντρου καὶ ἀπροσβάτου καὶ ἀνύδρου καὶ ὄλως ἀγρίας φύσεως αὐτῶν, ἀφ' οὗ γενικῶς ἡ δυτ. Μακεδονία κατὰ Λίβ. 45,30 «frigida omnis duraque cultu et aspera plaga est». Ὅσον γινώσκω, μόνον τὰ ταπεινὰ μέρη τοῦ φρουρίου τῆς Παλατίτσας (Heuzey, Mission 177 ἐξ.) κατωκλήθησαν ἐν ἱστορικοῖς χρόνοις, ἐπειδὴ ἡ φύσις ἐκεῖ εἶνε διάφορος, ἀφ' οὗ καὶ γῆ διετηρήθη καὶ ἡ βλάστησις τῶν Πιερίων ὀρέων κατέρχεται μέχρι τῆς κοίτης τοῦ κάτω Ἀλιάκμονος. Αὐτὸ τοῦτο συνέβη εἰς τὸ Παλαιόκαστρον (ΑΕ 1932, 90), εἰς τὸ μὴ σημειωθὲν ἀνωτέρω κάστρον τοῦ χωρίου Πότισεπ (νῦν Μαργαρίτα) ἐν Ἀλμωπία (ἄρα Ἀθηνᾶ 1913, 455 καὶ ΠΑΕ 1934) καὶ εἴ που ἀλλαχοῦ. Τινὰ τούτων περὶ τὴν κεντρικὴν Μακεδονίαν κείμενα ἴσως ἀνήκουσιν εἰς τὰ φυλακτήρια αὐτῆς τὰ πληθυνθέντα ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ἀρχελαίου καθὼς εἶπομεν ΑΕ 1932 σ. 111.

Κλείοντες τὸν λόγον περὶ Καισαρειᾶς καὶ περὶ τῆς γνώμης τοῦ Heuzey, ὑπομιμνήσκωμεν, ὅτι ἀνωτέρω ἀπεδείχθη αὕτη ἄνευ ἐρείσματος, ἐπειδὴ καὶ τὰ τεκμήρια αὐτῆς εἶνε ὄλως ἀβάσιμα: ὁ Δομίτιος καὶ ὁ Σκιπίων δὲν συνεκρούσθησαν παρὰ τὴν Καισαρειάν.

¹ Πρβλ. Ἀμάντου Εἰσαγ. εἰς τὴν Βυζ. ἱστορ. 120.

Η ΓΝΩΜΗ ΤΟΥ LEAKE

Ὁ πολυμαθὴς οὗτος καὶ ὀξὺς ἀρχαιολόγος καὶ συνταγματάρχης ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ *Travels in northern Greece* I 134 καὶ III 399¹ ἐδέχθη γενικῶς, ὅτι οἱ δύο στρατοί, ὁ τοῦ Δομιτίου καὶ ὁ τοῦ Σκιπίωνος, συνεκρούσθησαν μεταξύ Σιατίστης καὶ Γρεβενῶν καὶ ὅτι ὁ Σκιπίων κατεῖχεν ὑψώματα ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Ἀλιάκμονος, ἐνθα εἶχε καταλίπει καὶ τὸν Φαβόνιον, ὅτε εἰσώρμησεν εἰς τὴν Θεσσαλίαν κατὰ τοῦ Κασσίου. Ποῦ ὁμως ἀκριβῶς ἐγένοντο αἱ συγκρούσεις, δὲν λέγει. Εἰς δὲ τὴν γνώμην του, φαίνεται, εἶχεν ὡς τεκμήριον τὴν γενικὴν αὐτοῦ στρατιωτικὴν ἀντίληψιν, ἣν πιθανῶς ἐστήριζεν εἰς τὰς γενικὰς κινήσεις τῶν δύο στρατῶν πρὸ τῆς συναντήσεώς των καὶ εἰς τὰς ὁδοὺς, ἅς ἠκολούθησαν, ὅτε ἐχωρίσθησαν.

Η ΓΝΩΜΗ ΤΟΥ VEITH

Ὁ Αὐστριακὸς οὗτος συνταγματάρχης, ὁ στρατιωτικὸς τοῦ Kromeyer ἐν τοῖς ἔργοις *Antike Schlachtfelder* καὶ *Schlachtenatlas* συνεργάτης, ὅστις ὑπῆρξε θῦμα τῆς ἐπιστήμης, φονευθεὶς ὑπὸ ποιμένων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ (β. IX. 25), ἐνθα εἶχε μεταβῆ πρὸς ἱστορικὰς στρατιωτικὰς μελέτας, εἶχε ταξιδεύσει πρότερον ἐφωδιασμένος καὶ διὰ συστατικῶν μου ἐπιστολῶν κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1923 εἰς Μακεδονίαν πρὸς καθορισμὸν τοῦ πεδίου τῶν μαχῶν τῶν δύο ῥωμαίων στρατηγῶν.

Ἐχων ὑπ' ὄψει τὰς ἀνωτέρω δύο γνώμας, ἀποφαίνεται ἐν ἀνακοινώσει αὐτοῦ πρὸς τὴν Ἀκαδημίαν τῆς Βιέννης² περὶ τῆς τοῦ Leake, ὅτι κατ' ἀρχὴν ἀντιτίθενται πρὸς αὐτὴν καὶ τοπογραφικοὶ καὶ στρατηγικοὶ λόγοι. Αὐτός, μελετήσας τὸν τόπον, εὐρίσκει αὐτὴν ἀδύνατον.

Περὶ τῆς γνώμης τοῦ Heuzey φρονεῖ, ὅτι ἡ στήριξις αὐτῆς ἐπὶ τοῦ ὀνόματος Καισαρῆα εἶνε ἀδικαιολόγητος, ἡ δὲ διατύπωσις αὐτῆς, ἐν ἣ ἀσαφεία μάλιστα ἐκτίθεται, ἀπαράδεκτος. Καὶ ὁμως ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, λέγει, καλυτέρα καὶ συμφωνοτέρα πρὸς τὰ πράγματα τοποθέτησις τῶν γεγονότων ἐκάστων παρέχει δυνατὴν καθ' ὅλα λύσιν. Ὑπάρχει ὁμως κατὰ τὴν γνώμην του καὶ ἄλλη δυνατότης, δηλ. κατὰ τὴν σημερινὴν ὁδὸν Κοζάνης - Σερβίων τὴν δυνατότητα ὁμως ταύτην δι' οὐδενὸς συλλογισμοῦ ὑποστηρίζει. Βεβαίαν, λέγει, γνώμην θὰ εἶχεν, ἂν ἦτο δυνατὸν σήμερον νὰ ἀνασταθῇ ἡ παλαιὰ ὄψις τοῦ τόπου καὶ οἱ παλαιοὶ ὄροι τῆς συγκοινωνίας. Ἄλλ' ἀμφοτέρω εἶνε, λέγει, ἀδύνατα, ἐπειδὴ τὸ ἀλλουβιακὸν ἔδαφος ἔπαθε μεγάλας μεταβολὰς ἐν τῇ διηνεκεῖ διαδοχῇ τῶν ὡρῶν τῆς βροχῆς καὶ τῆς ξηρασίας. «Ἐξαορτᾶται, προσθέτει, ἐκ τῆς τύχης ἐκάστοτε, ἂν αἱ παραδεδομένοι εἰδήσεις ἢ εὐρήματά τινα θὰ καταστήσωσι δυνατὴν ἐν γένει τὴν ἀνασύστασιν ἐκείνην ἢ οὐ».

Η ΕΜΗ ΓΝΩΜΗ

Τὰ εὐρήματα, ἐξ ὧν ἐξήρτησεν ὁ Veith τὸ δυνατὸν τῆς ἀναπαραστάσεως τῶν τόπων καὶ τῶν ὄρων τῶν ὑπὸ μελέτην στρατιωτικῶν κινήσεων καὶ μαχῶν, πιστεύω, ὅτι ἔδωκεν ἡμῖν ἢ μικρὰ ἀνασκαφὴ τῆς Μαγούλας (ΑΕ 1932, 114 ἐξ.) καθὼς καὶ ἡ τῆς Φλωρίνης (αὐτ. σ. 48 ἐξ.). Ἡ πρώτη καθορίζει διὰ τοῦ εὐρεθέντος δηναρίου (αὐτ. σ. 119, ἄνω σελ. 26) τὸν

¹ Ὁ Leake περιῆλθε τὴν Μακεδονίαν καὶ ἠπειρον τῷ 1806, ἀλλὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐδημοσίευσεν τῷ 1835.

² Anz. der Phil.-histor. Klasse der Akad. der Wissensch. in Wien τῇ 21 Νοεμβρ. 1923 N° XXIV σελ. 3.

χρόνον τῆς καταστροφῆς τῆς κώμης τῆς Μαγούλας ἐντὸς τοῦ πρώτου αἰῶνος π. Χ. Ἡ καταστροφή τῆς ὄχυρᾶς πόλεως τῆς Φλώρινης εἶνε σύγχρονος, ἐπειδὴ τὰ εὐρήματα τὰ ἀντιπροσωπεύοντα τὸν χρόνον τῆς καταστροφῆς ἀμφοτέρωθεν εἶνε ὅμοια (ἄνωσ. 26. ΠΑΕ 1930,76. ΑΕ 1932, σελ. 60 ἀριθ. 2, σ. 62 ἐξ. ἀρ. 26,43,49 119. 127 ἐξ. σ. 124 ἀρ. 33,37).

Εἴπομεν ἀνωτέρω (σ. 26), ὅτι ἐν τῷ χρόνῳ ἐκείνῳ ἡ καταστροφή πόλεων ἢ κωμῶν ἐν χώρᾳ, ἦν ἡσφάλιζεν ἡ δύναμις τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους, δὲν ἦτο εὐκόλος εἰς βαρβάρους γειτονας, οἵτινες ἐξ ἄλλου ἐκρατοῦντο ἐν χαλινῷ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους. Ἐπανάστασις τις ἐν τῷ χρόνῳ ἐκείνῳ δὲν ἐγένετο. Καὶ ὅμως πολεμικὴ περιπέτεια πρέπει νὰ ἐπέδραμε τὴν χώραν, ὥστε νὰ καταστραφῶσι δύο συνοικισμοὶ μακρὰν ἀλλήλων κείμενοι καὶ δὴ καὶ εἰς δύο σημεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα τῷ 48 π. Χ. συνητήθησαν ἀντίπαλοι στρατοί, δηλ. εἰς μὲν τὸ παρὰ τὸν Ἀλιάκμονα σημεῖον οἱ τοῦ Δομιτίου καὶ τοῦ Σκιπίωνος, εἰς δὲ τὸ παρὰ τὴν Φλώριναν οἱ τοῦ Δομιτίου καὶ τοῦ Πομπηίου. Ἐρρήθη δ' ἀνωτέρω καθαρῶς, ὅτι εἰς τὸν ἐμφύλιον πόλεμον τοῦ Πομπηίου καὶ τοῦ Καίσαρος ἀποδίδω τὴν καταστροφήν, ἡ δὲ ἀποδοχὴ αὕτη διαφαίνεται καὶ ἐν ὄλῃ τῇ ἀνωτέρω γενομένη ἐκθέσει τῶν πολεμικῶν γεγονότων, τῶν σχετικῶν πρὸς τὴν Μακεδονίαν. Τὴν ἀποδοχὴν ταύτην θὰ ἐφαρμόσω ἐν τοῖς ἐπομένοις ἀκριβέστερον πρὸς τοὺς τόπους, πειρώμενος ἐν τῷ μέτρῳ τῶν δυνάμεών μου, ἐστερημένος πάσης στρατιωτικῆς μορφώσεως, νὰ καρπωθῶ τὸ δίδαγμα, ὅπερ, ὡς πιστεύω, παρέχουσιν ἡμῖν αἱ ἀνασκαφαί. Ἄς συγχωρηθῆ μοι νὰ φρονῶ, ὅτι ἡ ἔνδειά μου εἰς στρατιωτικὰς γνώσεις δὲν με ὀδηγεῖ εἰς σπουδαίας πλάνας ἔν τε τοῖς εἰρημένοις ἤδη καὶ ἐν τοῖς ῥηθησομένοις, ἐπειδὴ ἀφίεμαι προθύμως νὰ ἄγωμαι ὑπὸ τῶν τόπων καὶ τῶν πραγμάτων, μὴ ἔχων τὴν δύναμιν νὰ ὑποδύωμαι τὸ πρόσωπον στρατηγοῦ καὶ νὰ ὑποβάλλω ἐγκύρως οἰκεία στρατηγικὰ σχέδια.

Δέχομαι λοιπόν, ὅτι ἡ κώμη τῆς Μαγούλας, διὰ νὰ καταστραφῆ, θὰ ἔκειτο ἐπὶ τῶν ὁδῶν ἢ ἐν τῷ μεταίχμιῳ τῶν δύο στρατῶν, τοῦ Δομιτίου καὶ τοῦ Σκιπίωνος, ἂν μάλιστα κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Καίσαρος ὁ γενικὸς χαρακτὴρ τοῦ ἐνταῦθα πολέμου δὲν ἐξῆλθε σπουδαίως τῆς μορφῆς τῆς ἀντιστρατοπεδείας καὶ τῶν ἐνεδρευτικῶν ἐπεξόδων. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, τὸ στρατόπεδον τοῦ Σκιπίωνος ἦτο πρὸς νότον τῆς Μαγούλας ἐπὶ τῷ Ἀλιάκμονι, τὸ δὲ τοῦ Δομιτίου εἰς τὴν Σέλιτσαν, ἔχον στήριγμα τὰ ὄρη καὶ ἀνοικτὴν πρὸς δυσμὰς τὴν ὁδὸν διὰ τῆς Σαΐτίας (ΑΕ 1932, 80, 83, 99, 114 πρβλ. καὶ τὸν χάρτην εἰκ. 1) καὶ πρὸς βορρᾶν τὴν διάβασιν Πέλλας - Βλάστης - Ἐορδίας, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀνατολὰς τὴν ὄρεινὴν διὰ Κοντσικοῦ (Γαλατινῆς).— ΑΕ 1932, 89.— Ἡ βραχυτάτη πρὸς Ἡράκλειαν εἶνε ἡ διὰ Βλάστης. Τοῦτου τεθέντος, ἄς ἀναλάβωμεν ἐξ ἀρχῆς τὰ πράγματα.

Ὁ Σκιπίων ἐρχόμενος ἐξ Ἀσίας διὰ ξηρᾶς διελαύνει τὴν Μακεδονίαν, χωρὶς νὰ διατρίψῃ ἐν Θεσσαλονίκῃ, καὶ διὰ τῆς ὁδοῦ Κοζάνης - Σιατίστης εἰσέρχεται εἰς τὴν ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Ἀλιάκμονος πεδιάδα τῆς Σελίτσης, ἔνθα συναντᾷ τὸν Ἀλιάκμονα ἢ φυσικὴ ὁδός. Ἐν τῷ δ' ἀνεμένετο νὰ προχωρήσῃ δυτικώτερον πρὸς συνάντησιν τοῦ Δομιτίου ἀπέχοντος 20 χιλ. βημάτων (περίπου 29 χιλίῳμ.), ἐστράφη πρὸς τὸν Κάσσιον εἰς Θεσσαλίαν, καταλιπὼν τὸν Φαβώνιον ἐν ὄχυρῷ στρατοπέδῳ ἐπὶ τῷ Ἀλιάκμονι. Τὰ ἔπειτα γεγονότα δεικνύουσιν, ὅτι τὸ στρατόπεδον τοῦτο ἦτο εἰς τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ, ἐξ οὗ πρέπει νὰ συναγάγωμεν, ὅτι ὁ Δομίτιος ἦτο εἰς τὴν ἀριστερὰν ὄχθην, ὥστε ὁ Φαβώνιος νὰ διατελῆ ὑπὸ τὴν προστασίαν καὶ τοῦ ποταμοῦ που παρὰ τὸ χωρίον Κίναμη.

Εἰς ποῖον σημεῖον 29 χιλίωμ. δυτικώτερον ἐστρατοπέδευεν ὁ Δομίτιος ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Ἀλιάκμονος; Ἐπειδὴ πρέπει νὰ διέμενον εἰς ἀξιόλογόν τι πολιτικὸν κέντρον, ἔνθα ἐδέχετο (Καῖσ. 36) πρεσβείας τῶν πόλεων, κεκλημένος ὢν ὑπὸ τοῦ Μενεδήμου, καὶ ἔδει νὰ διατελῆ ἐν ἀμέσῳ ἐπαφῇ πρὸς τὰς ἐπιτοπίους ἀρχάς, μεθ' ὧν συνεζήτει βεβαίως περὶ σπουδαίων πολιτικῶν καὶ πολεμικῶν πραγμάτων, πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν δυτικώτερον πόλιν τινὰ ἔχουσαν ἐν τοῖς Ρωμαϊκοῖς χρόνοις σημασίαν. Τὸ μόνον τοιοῦτο κέντρον δυτικώτερον ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Ἀλιάκμονος ἦτο τὸ Ὀρεστικὸν Ἄργος. Ἐνταῦθα ἤδρευε τὸ Κοινὸν τῶν Ὀρεστῶν, ὅπερ ἀκμάζει κατὰ τὰς ἀρχάς τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας καὶ τιμᾶ τὸν αὐτοκράτορα Τι. Κλαύδιον τὸν υἱὸν τοῦ Δρούσου¹. Οἱ Ὀρέσται θὰ διετήρουν κατὰ παράδοσιν καὶ παλαιὰν πατραγαθίαν ὑπεροχὴν τινα ἐν τῇ Ἄνω Μακεδονίᾳ, τῇ Ἐλευθέρᾳ τότε λεγομένῃ (ἄνω σελ. 26 ἐξ.), ἐνταῦθα δ' ἴσως ἦτο ἡγεμὼν ὁ Μενέδημος, πιθανῶς ὄψιμός τις Ἀργεάδης. Τὰ εἰρήπια τοῦ Ὀρεστικοῦ Ἄργους κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶνε τὰ τοῦ Ἀρμενοχωρίου, 20' λεπτὰ ΒΔ τῆς σημερινῆς Χρουπίστης, ἣτις διὰ τοῦτο τώρα μετωνομάσθη Ἄργος Ὀρεστικόν². Ἄλλ' ἂν ὁ Δομίτιος διὰ τὰς πολιτικὰς ἀνάγκας διέτριβεν ἐν τῇ πόλει, τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶνε ἀνατολικώτερον ἐπὶ τοῦ Ἀργεσταιῶν πεδίου (Λίβ. 27,33). Ἡ Χρουπίστα ἀπέχει ἀπὸ τῆς Μαγούλας 26 χιλιομέτρα. Ἐὰν καταβῶμεν νοτιώτερον τῆς Μαγούλας μέχρι τοῦ σημείου τῆς πατροπαράδοτου ἀτε φυσικῆς ὁδοῦ Κοζάνης - Σιατίστης, ἔνθα αὕτη συναντᾶ τὸν Ἀλιάκμονα, ἔχομεν ἀκόμη 5 χιλιομέτρα, ὥστε 26 + 5 = 31 χιλμ. Ἄλλ' ἂν μετρήσωμεν ἕκ τινος προσφόρου σημείου τοῦ Ἀργεσταιῶν πεδίου ἀνατολικώτερον τῆς Χρουπίστης ἢ τῶν ἀρχαίων εἰρηπίων, ὅπου θὰ ἦτο τὸ στρατόπεδον τοῦ Δομίτιου ἔξω τοῦ Ἄργους, ἐπιτυχάνομεν τὴν ἀπόστασιν, ἣν δίδει ὁ Καῖσαρ. Σταθερὸν σημεῖον παραμένει ἡ συνάντησις τῆς φυσικῆς ὁδοῦ Κοζάνης - Σιατίστης - Βρογγίστης μετὰ τοῦ Ἀλιάκμονος, ἔστω καὶ ἂν αὕτη μετετοπίσθη τυχὸν ὀλίγον ἔνεκα γεωλογικῶν μεταβολῶν κατὰ τοὺς συλλογισμοὺς τοῦ Veith. Ἐπὶ τοῦ Ἀλιάκμονος δὲν ἀναφέρεται γέφυρα³. Ὡστε ὁ Σκιπίων διέβη αὐτὸν πεζῇ, τοῦτο δ' ἐγένετο ἐπανειλημμένως ἔπειτα ὑπ' αὐτοῦ τε καὶ ὑπὸ τμημάτων τοῦ στρατοῦ του. Ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης λοιπὸν καταλείπει τὸν Φαβώνιον, εἰσελαύνει διὰ τῆς ὁδοῦ Γρεβενῶν - Καλαμπάκας εἰς Θεσσαλίαν καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐπανέρχεται διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Φαβωνίου, σφῶζων αὐτὸν ἀπὸ προσβολῆς ὑπὸ τοῦ συγχρόνως ἀφικομένου Δομίτιου⁴. Αἱ πτυχαὶ τοῦ ἐδάφους αὐτόθι ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης ὑψοῦνται καὶ ὑπὲρ τὰ 500 μέτρα, ὥστε καὶ ὁ Φαβώνιος καὶ ὁ Σκιπίων εἶχον εὐκόλον ἐπιλογὴν πρὸς στρατοπεδείαν ἐντὸς τῶν κόλπων τῶν ἐλιγμῶν τοῦ ποταμοῦ.

¹ Annual Brit. Sch. 1911-2, 179. ΠΑΕ 1912, 243, βέλτιον δὲ Ἀθηνᾶ 1913, 440.

² Πρβλ. Vulic, Spomenik 55, 1931 σελ. 40 «Ἀργεσταιῶν ἢ πόλις». Κεραμοπούλλου, Βυζαντινὰ καὶ νεοελληνικὰ Χρονικά τοῦ Ν. Βέη 1932 σ. 55 ἐξ.

³ Ἡ γέφυρα θὰ ἦτο πολυτέλεια (περὶ τοῦ Γενούσου ὄρα Καῖσ. 75,76), ἀφ' οὗ δὲν ὑπῆρχεν, ὅσον γνωστόν, πρόνοια περὶ ὁδῶν. Μετὰ τὰς ὁδοὺς τοῦ Ἀρχελαίου καὶ τὴν παλαιὰν Μακεδονικὴν (πρβλ. Bull. Amer. School of prehist. research May 1933 σ. 19,20), ἀλλὰ μετὰ τὸ 146 π. Χ. καὶ πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Πολυβίου (120 π. Χ.) στρωθεῖσαν Ἐγνατίαν (ὄρα Tafel, Via Egnatia), φαίνεται, ὅτι ὁ Ἀδριανὸς ἔπειτα

ἐφρόντισε περὶ συντηρήσεως τῶν ὁδῶν ἐν Μακεδονίᾳ ὑπὸ τῶν ἐντοπίων. Ὅρα Perdrizet BCH 1897, 161. Vulic, Spomenik, 60, 1934 σ. 32 ἐξ. Dessau, Gesch. d. röm. Kaiserzeit 364 πρβλ. BCH 1905 σ. 99 καὶ ἄνω σ. 34.

⁴ Ἐάν τις δεχθῆ, ὅτι ὁ Σκιπίων δὲν ἐβάδισε ΒΔ πρὸς Βρογγίσταν, ἢτοι οἶονεὶ πρὸς Ὀρεστικὸν Ἄργος κατὰ τοῦ Δομίτιου, δύναται νὰ ὑποστηρίξη, ὅτι κατηυθύνθη πρὸς τὸ Πασιᾶ Γεφύρι τοῦ Ἀλιάκμονος, ὅπερ κεῖται ἐπὶ τῆς ἐκ Κοζάνης - Καραγιαννίων - Γρεβενῶν εὐθείας ὁδοῦ. Τότε πρέπει νὰ τεθῆ ἐκεῖ που τὸ στρατόπεδον τοῦ Φαβωνίου, οἱ δὲ συλλογισμοὶ περὶ τῶν λοιπῶν ὁρῶν τῶν συμπλοκῶν καὶ κινήσεων νὰ μεταβληθῶσιν ἀναλόγως.

Ἀναπαυθεὶς ἐπὶ διήμερον ὁ Σκιπίων ἐν τῷ στρατοπέδῳ τοῦ Φαβωνίου, διέρχεται τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἅμ' ἔω τὸν ποταμὸν διὰ πόρου καὶ στρατοπεδεύει ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης. Ὁ Καῖσαρ (37) παρέχει ἀπόστασιν τοῦ στρατοπέδου τούτου τοῦ Σκιπίωνος ἀπὸ τοῦ τοῦ Δομιτίου 6 χιλ. βήματα ἤτοι σχεδὸν 9 χιλιόμετρα. Ἐὰν δὲν συνεχύθησαν τὰ πράγματα ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Καίσαρος γενομένη περιλήψει τῶν ἐκθέσεων τοῦ Δομιτίου, ἡ δὲ ἀπόστασις αὕτη εἶνε ὄντως ἡ ἀπόστασις τοῦ στρατοπέδου τοῦ Δομιτίου ἀπὸ τοῦ δευτέρου στρατοπέδου τοῦ Σκιπίωνος ἤτοι τοῦ ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης καὶ οὐχὶ ἀπὸ τοῦ τοῦ Φαβωνίου, εὐοδοῦται ὀλιγότερον ἢ ἐφαρμογῇ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Καίσαρος ἐπὶ τῶν τόπων τούτων. Διότι ἡ μᾶλλον μεμακρυσμένη γραμμὴ, εἰς ἣν ἠδύνατο νὰ παραταχθῇ ὁ Δομίτιος, εἶνε ἡ Σελίτσης-Κτισμάτων, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω (ὀπισθεν εἶνε ὄρος), ὁ δὲ Σκιπίων ἔθεσε τὸ δεύτερον στρατόπεδόν του οὕτως, ὥστε ὀπισθεν μὲν νὰ ἔχη τὸν Ἀλιάκμονα, ἔμπροσθεν δέ, ἤτοι πρὸς τὸν Δομίτιον, χεῖμαρρόν τινα (rinum) μετ' ἀποτόμων ὄχθων (Καῖσ. 37)· ὁ χεῖμαρρος δ' ὑπάρχει καὶ εἶνε ὁ Μύριχος (Πελκιώτικος ἢ Σιανιώτικος) ὁ πηγάζων ἐκ τοῦ ὄρους Μορικίου τῆς Βλάστης (ΑΕ 1932 σ. 80). Οὗτος γενικῶς δὲν ὑπόκειται εἰς τὰς γεωλογικὰς μεταβολὰς, ἃς φοβεῖται ὁ Veith· διότι κατάγει ὕδατα ὑψηλῶν βραχωδῶν ὄρεων ἀπὸ καταβολῆς κόσμου ἤτο ἐνταῦθα πάντοτε. Ἡ προσφορωτάτη δὲ θέσις διὰ τὸ δεύτερον στρατόπεδον τοῦ Σκιπίωνος εἶνε ἐντὸς τῆς γωνίας τῆς συμβολῆς τοῦ παραποτάμου τούτου καὶ τοῦ Ἀλιάκμονος, ὥστε νὰ πληροῦνται πάντες οἱ ὄροι τῆς ἐκθέσεως τοῦ Καίσαρος, πάντες πλὴν ἑνός: ἡ ἀπόστασις τῆς γωνίας ταύτης τῶν ποταμῶν ἀπὸ τῆς Σελίτσης εἶνε ἑπτὰ χιλιομέτρων, ἐν ᾧ χρειάζομεθα 8,880 μ· ἤτοι σχεδὸν ἑννέα χιλιόμετρα. Ἄλλ' ὁ Ἀλιάκμων σχηματίζει ἐν τῇ αὐτόθι συμβολῇ ἕλιγμόν, ὅστις δὲν εἶνε πολὺ παλαιός, ἂν κρίνωμεν ἐκ τοῦ ὅτι ἡ μὲν ἀριστερὰ ὄχθη εὗρηται νῦν ἐγγὺς τῶν ἀποτόμων διαβρώσεων, ἃς παρήγαγε διὰ τοῦ χρόνου ὁ ποταμός, αἱ δὲ διαβρώσεις τῆς δεξιᾶς ὄχθης εὗρηται σχεδὸν δύο χιλιόμετρα πέραν τῶν διαβρώσεων τῆς ἀριστερᾶς, ὥστε ὁ ποταμὸς αὐτόθι ῥέει ἐν πεδίῳ, ὅπερ αὐτὸς παρήγαγε. Ἐὰν μεταθέσωμεν δυτικώτερον ἐνταῦθα τὸν ἕλιγμόν καὶ δεχθῶμεν, ὅτι ὄντως ἐπὶ Καίσαρος τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις, ἔχομεν προέκτασιν τῆς γωνίας τῆς συμβολῆς τῶν ποταμῶν, ἧς ἡ ἀπόστασις ἀπὸ Σελίτσης πλησιάζει πρὸς τὰς 6 χιλιάδας βημάτων (8,880 μ.). Ἄλλ' ὁ ἀριθμὸς τῶν 6 χιλιάδων εἶνε στρογγύλος, ἡ δὲ στρογγύλωσις τῶν ἀριθμῶν συνήθως γίνεται ὄχι ἐπὶ τὸ ἔλαττον ἀλλὰ ἐπὶ τὸ πλεῖον ὥστε ὄντως ἔχομεν τὴν ἀπαιτουμένην ἀπόστασιν. Καὶ ὁ Καῖσαρ δὲ δὲν λέγει, ὅτι ἡ ἀπόστασις ἦτο ἀκριβῶς 6 χιλιάδες, ἀλλὰ circiter, περίπου 6 χιλ. Ἦτο δὲ πεδιάς (campus), ὡς εἶνε ὄντως ὁ τόπος ἐνταῦθα πρὸς τὴν Σελίτσάν.

Ἐδῶ λοιπὸν ἐπὶ τῆς γωνίας τῆς συμβολῆς τῶν δύο ποταμῶν ἔστησε τὸ στρατόπεδόν του ὁ Σκιπίων τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀπὸ τῆς ἐπανόδου ἐκ Θεσσαλίας, τῇ δὲ τετάρτῃ παρετάχθη πρὸ αὐτοῦ, χωρὶς νὰ προσβληθῇ ὑπὸ τοῦ Δομιτίου, φοβηθέντος τὰς δυσκόλους ὄχθας τοῦ παραποτάμου τοῦ καλύπτοντος τὸ μέτωπον τῆς παρατάξεως τοῦ Σκιπίωνος. Ἡ ἐκθεσις αὕτη δηλοῖ, ὅτι τὸ ὠχυρωμένον στρατόπεδον ἦτο πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος τῆς μεσοποταμίου γωνίας, δηλ. πρὸς τὸν Ἀλιάκμονα, ὥστε νὰ καταλείπηται ἄκωρος ἰκανὸς πρὸς ἀνατολάς, ἔνθα παρετάχθη ἔξω τοῦ στρατοπέδου ὁ Σκιπίων πρὸ τῶν ἀποτόμων ὄχθων τοῦ παραποτάμου. Σήμερον αἱ ὄχθαι αὗται, ἀπότομοι οὔσαι, λέγονται *Κρεμάσματα*.

Ἄλλὰ κατὰ τὴν νύκτα τῆς αὐτῆς τετάρτης ἡμέρας ὁ Σκιπίων διαλύσας τοῦτο τὸ προσω-

ρινὸν στρατόπεδον διέρχεται πάλιν τὸν ποταμὸν καὶ στρατοπεδεύει ἐπὶ τῆς δεξιᾶς πάλιν ὄχθης ἐπὶ φυσικοῦ ὑψώματος, οἷα εἶδομεν ἀνωτέρω ὑπάρχοντα ἐνταῦθα καὶ ἔχοντα ὕψος καὶ ἄνω τῶν 500 μέτρων.

Ἐκ τούτου τοῦ στρατοπέδου ἐκπέμπει ὁ Σκιπίων μετ' ὀλίγας ἡμέρας νύκτωρ ἵππεις, οἵτινες νὰ ἐνεδρεύσωσι καὶ προσβάλωσι τοὺς τοῦ Δομιτίου ἵππεις εἰς τὸν τόπον, εἰς ὃν οὗτοι συνειθίζον καὶ πρότερον νὰ ἔρχονται, ἵνα βοσκήσωσι τοὺς ἵππους, ὁρατοὶ ἀπὸ τῶν προφυλακῶν τοῦλάχιστον τοῦ Σκιπίωνος. Ὁ τόπος οὗτος εἶνε ἡ Α πλευρὰ τῆς κοίτης τοῦ παραποτάμου, ἣν ἐγνώριζον ἤδη οἱ τοῦ Σκιπίωνος ἐκ τῆς ἡμερησίας παρ' αὐτὸν προτέρας στρατοπεδείας. Εἶνε εὐφορος, ὑγρὰ, χλοερὰ καὶ σχηματίζει κρυψῶνας ἐπιτηδείους πρὸς ἐνέδραν. Εἰς μερικώτερον καθορισμὸν τοῦ κρυψῶνος τῆς ἐνέδρας θὰ ἦτο καὶ ἄνευ τῆς συμβουλῆς τοῦ Veith ἐπικίνδυνον νὰ προχωρήσωμεν, ἐπειδὴ ἡ παλαιὰ κατάστασις ἀναμφισβητήτως δὲν διετηρήθη ἀλώβητος. Ἄλλ' αἱ χλοεραὶ θέσεις Βαρκό (=τόπος ἔνυδρος, ἀναβλύζων ὕδωρ) καὶ Βίλιανη ΝΔ τῆς Μαγούλας ἦσαν πάλαι ἀραιῶς κατωκημέναι καὶ διατηροῦσιν ἐρείπια τινα κεχωσμένα, εὐρίσκονται δ' ἐνταῦθα καὶ νομίσματα παλαιά. Κεῖνται κατὰ τὸ μέσον περιῖπου τῆς ἀποστάσεως τῆς Σελίτσης ἀπὸ τοῦ Ἀλιάκμονος, ὥστε, ἂν ὑπολογίσωμεν καὶ τὴν προστασίαν, ἣν παρεῖχεν οὗτος ὁ ποταμὸς κατὰ τοῦ Σκιπίωνος, οἱ ἵππεις τοῦ Δομιτίου ἀδεῶς θὰ κατῆλθον εἰς τὰς αὐτόθι καὶ περίξ συνειθισμένας νομάς τοῦ ἀρχομένου ἔαρος. Ἄλλ' ὅτε οἱ ἐνεδρεύοντες ἐπετέθησαν κατὰ τῶν διασπάρτων ἱπέων τοῦ Δομιτίου, καταβεβηκῶτων πιθανῶς ἀπὸ τῶν ἵππων, ἦτο ἀδύνατον, νομίζω, οὗτοι νὰ συνταχθῶσιν ἀμέσως καὶ συνταχθέντες νὰ ἱππομαχήσωσιν ἐν τῇ κοίτῃ ἢ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς ἀλλ' ἀμέσως πλησίον. Ἰππεύσαντες θὰ ἐτράπησαν σφύζοντες ἑαυτούς, μέχρις ὅτου κατῶρθωσαν νὰ συνταχθῶσι καὶ ἀντεπιτεθῶσι. Οὕτω θὰ εἶχον ἐλκύσει καὶ ἄκοντες πρὸς τὸ ἑαυτῶν στρατόπεδον τοὺς τοῦ Σκιπίωνος, οἵτινες προθύμως ἐδίωκον φυγάδας. Ἡ σύγκρουσις λοιπὸν καὶ ἡ ἱππομαχία αὕτη ἄγεται οὕτω εἰς τοὺς περὶ τὴν Μαγούλαν τόπους, 2 χιλιόμετρα μακρὰν τῆς Σελίτσης. Ἄν ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ὄντως ἐφρονεύθησαν 80 ἵππεις τοῦ Σκιπίωνος καὶ δύο μόνοι τοῦ Δομιτίου, εἶνε ἄλλο ζήτημα. Ἡ κόμη ὅμως τῆς Μαγούλας, ὑποπίπτουσα εἰς τὴν ἀκτίνα τοῦ στρατοπέδου τοῦ Δομιτίου καὶ οὕσα στήριγμα αὐτοῦ, πρέπει τότε νὰ ἐπυρπολήθη ὑπὸ τῶν τοῦ Σκιπίωνος κατὰ κανόνα στρατιωτικόν, ὃν ἐγίνωσκον βεβαίως καὶ ἄλλοι παντὸς χρόνου στρατηγοί, ὡς ἐγίνωσκεν αὐτὸν καὶ ὁ Καῖσαρ (πρβλ. ἄνω σ. 37). Ἴσως ἐκ τῆς ἱππομαχίας ταύτης προέρχεται τὸ χαλκοῦν ῥωμαϊκὸν κράνος, ὃπερ καὶ ἐκομίσθη εἰς Ἀθήνας καὶ ἐδωρήθη εἰς τὸ Ἐθν. Μουσεῖον τῷ 1924, ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Ζάχου (ΑΕ 1932, 131). Ἐξεῖχεν ἐκ τῆς γῆς ὀλίγον καὶ οὐδὲν ἄλλο πρᾶγμα σημαντικόν (π.χ. ὀστᾶ ἢ τ.τ.) ὑπῆρχε παρ' αὐτό.

Μετὰ τὴν ἱππομαχίαν ταύτην, ἄγνωστον πόσον χρόνον ὕστερον (Καῖσ. 38), ὁ Δομίτιος, θέλων νὰ ἐλκύσῃ τὸν Σκιπίωνα πρὸς μάχην, προσεποιήθη ἔλλειψιν τῶν ἐπιτηδείων καὶ διαλύσας φανερὰ τὸ στρατόπεδον προὐχώρησε τρεῖς χιλιάδας βημάτων (4,440 μ.) εἰς τόπον πρόσφορον καὶ κεκρυμμένον, ἐνθα ἔκρυψε τὸν στρατὸν ὅλον πεζόν τε καὶ ἱππικόν. Ὁ τόπος οὗτος δύναται νὰ εἶνε ἡ φάραγξ τοῦ παραποτάμου τῆς Πέλκας (Μυρίχου), ἢ τὸ στενὸν τῆς Σαίττας, ὃν ἀμφοτέρων πρέπει νὰ ἐδέσποζεν ὁ Δομίτιος, ἐπειδὴ ἀπετέλουν τὰς κυρίας γραμμάς τῆς ὑποχωρήσεως αὐτοῦ. Δι' ἄνδρα ἀγνοοῦντα ὡς ἐγὼ τὴν εἰδικὴν σημασίαν τῶν τόπων πρὸς τοιοῦτον σκοπόν, ἢ προτίμησις ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ σημείου, ἐξ οὗ θὰ ὀρίσῃ τὴν ἀρχὴν

ἢ ἀφειτηρίαν τῆς πορείας τοῦ Δομιτίου. Ἄν δηλ. ὑπολογίσωμεν αὐτὴν ἐκ Σελίτσης, τότε ὁ κρυπτός τόπος εἶνε ὁ Μύριχος πρὸς βορρᾶν ὑπὸ τὴν Ἁγ. Παρασκευὴν τοῦ Δοβαμιστιοῦ ἢ τὴν Παναγίαν τοῦ Σισανίου (ἀμφότερα εἶνε μοναστήρια), ἀλλ' ἂν δεχθῶμεν αὐτὴν ἀρχομένην ἀπὸ τῶν ὄχθων τοῦ Μυρίχου, ἃς θὰ ἐφύλαττεν ὁ Δομίτιος, τότε ὁ κρυπτός τόπος δύναται νὰ εἶνε καὶ ὄπισθεν τῆς Σαίττας πρὸς δυσμᾶς. Ἐνταῦθά που λοιπὸν κατεστράφησαν κατὰ τὸν Καίσαρα αἱ δύο ἴλαι τοῦ ἱππικοῦ τοῦ Σκιπίωνος.

Ἐπειδὴ μετὰ τὴν ἐκθεσιν τῶν γεγονότων τούτων ὁ Καῖσαρ δὲν λέγει, ἂν ὁ Δομίτιος καὶ ὁ Σκιπίων ἤλλαξαν στρατόπεδον, βεβαιοῖ δὲ (κεφ. 79), ὅτι ἦσαν οἱ δύο στρατηγοὶ ἀντεστρατοπεδευμένοι *complures dies*, ἤτοι ὡς εἶδομεν σελ. 33, μέχρι τῆς 21 Μαΐου, πρέπει νὰ συναγάγωμεν, ὅτι ἐκάτερος στρατηγὸς ἐπέστρεψεν εἰς τὸ οἰκεῖον στρατόπεδον. Ἐὰν δὲ ἡ κώμη τῆς Μαγούλας καὶ ἡ γειτονικὴ πρὸς βορρᾶν αὐτῆς κώμη ἢ οἰκία (ΑΕ 1932, 130 ἐξ.) δὲν εἶχον κατὰ πρότερον, θὰ ἐκάησαν τώρα κατὰ τὴν ὑποχώρησιν τοῦ Σκιπίωνος. Ἄνωτέρω δὲ ἀμφισβητήσαντες τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἱστορίας τοῦ Καίσαρος κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Ἀππιανοῦ καὶ τοῦ Δίωνος, ὑπελάβομεν ὡς πιθανὰς καὶ ἄλλας συγκρούσεις τῶν δύο στρατῶν, καθ' ἃς ἴσως ἦτο ὡσαύτως δυνατὴ ἢ πυρπόλησις τῶν κωμῶν. Τὸ αὐτὸ δ' ἰσχύει καὶ περὶ τῆς ἀποχωρήσεως τοῦ Δομιτίου εἰς Ἡράκλειαν τῇ 21 Μαΐου καὶ περὶ τῆς τελευταίας διόδου τοῦ Δομιτίου ἐντεῦθεν, ὅτε κατήρχετο ἐξ Ἡρακλείας εἰς Αἰγίνιον.

Ἄλλ' ὑπάρχει τεκμήριόν τι, ὁρίζον τὴν καταστροφὴν τῆς κώμης πρὸ τοῦ Μαΐου καὶ δὴ καὶ πρὸς τὸν Μάρτιον. Τὸ τεκμήριον τοῦτο συνάγεται ἐκ τῶν κεκαυμένων γεωργικῶν προϊόντων, ἅτινα ἀπετέλουν τὰς προμηθείας τῆς ἀνασκαφείσης οἰκίας τῆς κώμης (ΑΕ, 1932, 120). Καὶ ὅτι μὲν τὰ ὄσπρια καὶ ὁ σῖτος τῆς συγκομιδῆς τοῦ 49 π.Χ. δὲν εἶχον ἀκόμη καταναλωθῆ, δυνάμεθα νὰ τὸ ἀποδώσωμεν εἰς τὴν εὐπορίαν τοῦ οἰκοδεσπότου καὶ εἰς τὴν πρόνοιαν νὰ ἔχη τὰ ἀναγκαῖα τρόφιμα ἀπὸ συγκομιδῆς μέχρι συγκομιδῆς.

Ἄλλ' ἡ σταφυλαρμιὰ (αὐτ. 117) δὲν διατηρεῖται κατὰ τὴν θερμὴν ὥραν τοῦ ἔτους. Ἴδου δὲ – μετὰ τινων ἀναγκαίων συμπληρώσεων – τί ἀρύομαι ἐξ ἐκθέσεως τοῦ ὑποχρεωτικοῦ φίλου μου κ. Σουγκάρη ἐκ Σελίτσης, ἦν προῦκάλεσα, μὴ ἐμπιστευόμενος εἰς μόνην τὴν σύμφωνον μνήμην μου καὶ εἰς ἄλλας ὁμοίας εἰδήσεις παρεπιδήμων ἐν Ἀθήναις Μακεδόνων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν:

Τὴν σταφυλαρμιὰν ἀρχίζουν νὰ τρώγουν εἰς τὰ μέρη μας μόλις ἀρχίσῃ ἡ Μεγάλη (τεσσαρακοστή). Αὕτη προηγεῖται τοῦ Πάσχα καὶ διαρκεῖ πέντε ἑβδομάδας. Ἐπειδὴ δὲ τὸ Πάσχα εἶνε κινητὴ ἑορτὴ, ἄλλη εἶνε ἄλλοτε ἡ ἀρχὴ τῆς τεσσαρακοστῆς. Ἀπὸ τοῦ 1900 μέχρι τοῦ 1926 ἦτοι ἐντὸς 26 ἐτῶν τὸ πρωϊμώτατον πάσχα ἐωρτάσθη τῇ 22 Μαρτίου καὶ τὸ ὀψιμώτατον τῇ 22 Ἀπριλίου¹. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν τεσσαρακοστὴν οἱ εὐσεβεῖς χριστιανοὶ δὲν τρώγουν κρέας οὔτε γαλακτερὰ οὔτε αὐγά, ἡ σταφυλαρμιὰ εἶνε ἐν τῶν σαρακοστινῶν προσφαγίων. Διὰ τοῦτο ἡ κατανάλωσις αὐτῆς συνήθως τελειώνει μετὰ τῆς τεσσαρακοστῆς ἤτοι διαρκεῖ μέχρι τοῦ Πάσχα. Ἄλλ' ἂν λείψῃ ὁ χριστιανικὸς παράγων καὶ ἡ σταφυλαρμιὰ παρασκευασθῆ με ἐκλεκτὰ σταφύλια «σταυρωτὰ καὶ ἀβάρετα» καὶ ἔχη τὴν πρέπουσαν ἀναλογίαν

¹ Ὁ Μάρτιος δὲν λείπει ἐκ τῆς τεσσαρακοστῆς ἐντεῦθεν τις ἀπὸ τῆ σαρακοστή ; δ' ἡ παροιμία περὶ τῶν πανταχοῦ παρόντων «λείπει ὁ Μάρ-

σινάπεως¹, εἶνε δυνατὸν νὰ διατηρηθῆ καὶ περισσότερον χρόνον, μέχρι δηλ. τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἡ θερμότης γίνεται ὀψωδῆποτε αἰσθητή, ὅτε αἱ συντηρούμεναι τὸν χειμῶνα καθ' ὅμοιον ἢ ἀνάλογον τρόπον τροφαὶ (λαχαναρμιά, πιπεριές κ.τ.τ.) βλάπτονται καὶ δὲν τρώγονται. Τοῦτο συμβαίνει συνήθως κατὰ τὸ τέλος Ἀπριλίου εἰς τὰ μέρη μας. Ἐπειδὴ δὲ λήγοντος τοῦ Μαρτίου συνήθως γίνεται τὸ κλάδευμα τῶν ἀμπέλων (τῷ 1931 ἐκλάδευον τῇ 29 Μαρτίου), οἱ ἐργάται τρώγουν ὡς προσφάγιον σταφυλαρμιὰν ἀφθόνως. Ὑπάρχει δὲ καὶ ἄλλος λόγος ἐπιβάλλων τὴν κατανάλωσιν τῆς σταφυλαρμιάς κατὰ τὸ ἔαρ. Εἶνε δ' οὗτος ἡ ἀνάγκη ἐνίοτε νὰ κενωθοῦν ἀγγεῖά τινα καὶ πλυθοῦν, ἵνα τεθοῦν εἰς αὐτὰ ἄλλα πράγματα τῆς ἐποχῆς, ὡς γάλα, τυρὸς κλ.

Κατὰ ταῦτα – ἂν μάλιστα λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι αἱ σταφυλαὶ ἦσαν ἐντὸς καὶ πέραξ τοῦ πίθου ἄφθονοι, ὅτι ἐπομένως ὁ πίθος ἀκόμη ἦτο πλήρης ἢ σχεδὸν πλήρης – ἡ καταστροφὴ τῆς Μαγούλας πρέπει μᾶλλον νὰ ἐγένετο κατὰ Μάρτιον καὶ πάντως οὐχὶ μετὰ τὸν Ἀπρίλιον, οὐχὶ τὸν Μάϊον. Τοῦτο δ' ἰσχύει καὶ ἀσχέτως πρὸς τε τὸν Καίσαρα καὶ πρὸς τὰς ἀνωτέρω ἐκτεθείσας σκέψεις μου καὶ παρ' αὐτάς καὶ παρὰ τὸν Καίσαρα, εἰ δυνατόν, οὐ μόνον δὲ ἂν δέχηται τις, ὅτι ἡ κόμη ἐκάη τῷ 48 π. Χ. καὶ ἐν τῷ περὶ οὗ ὁ λόγος πολέμῳ, ἀλλὰ καὶ ὀποτεδήποτε ἄλλοτε.

Διὰ τίνος ὁδοῦ ἐγένετο ἡ ἀποχώρησις τοῦ Δομίτιου εἰς Ἡράκλειαν;

Ὡς ἐδέχθημεν τὴν παράταξιν τῶν στρατευμάτων, θὰ ἦτο, νομίζω, δύσκολον νὰ ἀπέλθῃ ὁ Δομίτιος διὰ τῆς ὁδοῦ Σιατίστης - Κοζάνης, ἐπειδὴ διερχόμενος διὰ Βρογγίστης, ἔνθα ἡ πεδιάς μετὰξὺ τοῦ Ἀλιάκμονος καὶ τοῦ ὄρους τῆς Σιατίστης ἀποστενοῦται, θὰ προσήγγιζε πρὸς τὸ στρατόπεδον τοῦ Σκιπίωνος καὶ θὰ ἐξέθετε τὰς πλευρὰς τοῦ στρατεύματος αὐτοῦ εἰς τὰς προσβολὰς τοῦ ἐχθροῦ. Καὶ ἂν δὲ ἀνεχώρει διὰ τῆς ὄρεινης ὁδοῦ τῆς διερχομένης διὰ Σιατίστης, διέτρεχε τὸν κίνδυνον νὰ εὗρῃ κλειστήν τὴν ἔξοδον τῆς ὁδοῦ ταύτης εἰς τὴν φυσικὴν στενωπὸν τῶν Καραγιαννίων (ΑΕ 1932, 80, 87, 90 κἀ.) ὑπὸ τὴν Σιατίστην ἢ νὰ ἐνοχληθῆ σπουδαίως εἰς τὰς αὐτόθι εὐρυχωρίας ὑπὸ τοῦ ἱππικοῦ τουλάχιστον τοῦ Σκιπίωνος. Τοιαύτη δὲ πορεία θὰ ἦτο ἡ μακροτάτη πρὸς Ἡράκλειαν.

Ἄν ἀληθῶς ὁ Δομίτιος κατεῖχε τὰς ὑψοφείας τοῦ ὄρους τῆς Σελίτσης καὶ ἀπέβλεπε νὰ ἔχῃ ἐλευθέρως τὰς πρὸς βορρᾶν διαβάσεις, τότε ἡ εὐλογωτέρα ὁδός, ἦν ἔπρεπε καὶ ἠδύνατο εὐκόλως νὰ ἀκολουθήσῃ, ἦτο ἡ ἢ διὰ τοῦ στενοῦ τῆς Σαΐτίας - Βογατσικοῦ παραποτάμιος, στρεφομένη ἔπειτα πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ὄχθην τῆς λίμνης τῆς Καστορίας καὶ διὰ τῆς ὄρεινης ἐπὶ τῶν βορείων κλιτύων τοῦ ὄρους Μορικίου κόμης Κλεισούρας εἰσερχομένη εἰς τὴν δυτικὴν παρυφὴν τῆς Ἐορδίας, ἢ ἢ διὰ τῆς φάραγγος τοῦ Μυρίχου ἦτοι τῆς Πέλκας - Σισανίου - Βλάστης ἀνερχομένη εἰς τὴν Ἐορδίαν. Ἐπειδὴ ἡ πρώτη ὁδὸς ἐξέθετε τὸν Δομίτιον εἰς πλευρικὴν προσβολήν, πάντοτε δυνατὴν παρὰ τὴν παρεμβολήν τοῦ Ἀλιάκμονος, ἢ εἰς ἐπιζημίαν καταδίωξιν διὰ τὸ περαιτέρω ἀνοικτὸν τῶν τόπων, νομίζω, ὅτι προτιμότερα ὁδὸς ἦτο ἡ δευτέρα. Κατὰ τὴν Βλάστην εἶνε ὄρεινή, ἀλλ' ἢ ἄλλη ἦτο δυσκολωτέρα πάλαι, ὅτε ἔλειπεν ἡ σημερινὴ ἀμαξιτός, καὶ μακροτέρα. Ἐπειτα εἰς τὴν φάραγγα τοῦ Μυρίχου ἐκθέτων

¹ Ὁ εἰδικὸς καθηγητὴς τῆς ἀνωτάτης γεωπονικῆς σχολῆς ἐν Ἀθήναις κ. Κριμπᾶς, ἐξετάσας δείγματα τῶν κεκαυμένων σταφυλῶν, μοὶ ἀνακοινεῖ, ὅτι κόκκους ἢ σπόρους σινάπεως

δὲν εὔρε. Ἐπιφυλάσσεται δὲ νὰ συγκρίνῃ αὐτάς καὶ τὰ γίγαρτα αὐτῶν πρὸς τὰ ἐν τῇ δυτικῇ Μακεδονίᾳ καλλιεργούμενα εἶδη.

ὁ Δομίτιος εἰς κίνδυνον μικρὰν ὀπισθοφυλακίαν, ἠδύνατο νὰ σώσῃ τὸν στρατὸν αὐτοῦ ταχέως καταλαμβάνων τὰ πρᾶνῃ πρὸς τὴν Βλάστην, ἂν δὲν εἶχε βαδίσει διὰ τῆς δυσχεροῦς κοίτης τοῦ Μυρίχου ἐκ Σισανίου εἰς Βλάστην. Πλὴν τούτου δέ, ὡς ἐδείχθη ἀνωτέρω (ΑΕ 1932 σελ. 80 ἐξ. 99 ἐξ. 114. Ἑλληνικά τόμ. Ζ, 44 ἐξ.), ἡ ὁδὸς αὕτη καὶ κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους ἦτο χρήσιμος καὶ κατὰ τοὺς τοῦ Ἰουστινιανοῦ – κατ' ἀμφοτέρους εἶχεν ὄχρωθῆ – εἵπομεν δ', ὅτι τὰ ἰσχύοντα ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ὀδικὰ δίκτυα ἴσχυον καὶ ἐπὶ τῶν Ρωμαίων.

Βαδίσας λοιπὸν ὁ Δομίτιος διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης τῇ 21 Μαΐου ἔφθασεν εἰς Ἡράκλειαν τῇ 23 ἢ 24. Ἦγνῶναι τί ἐγένετο ὁ Καῖσαρ καὶ ὁ Πομπηῖος. Τὸ αὐτὸ πρέπει νὰ δεχθῶμεν καὶ περὶ τοῦ Σκιπίωνος διὰ τὴν 21 Μαΐου. Ἄλλ' ἂν οἱ ἀποσταλέντες ὑπὸ τοῦ Καίσαρος πρὸς τὸν Δομίτιον διὰ παντοίων ὁδῶν ταχυδρόμοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συναντήσωσιν αὐτὸν διὰ διαφόρους λόγους πηγάζοντος ἐκ τῆς ἡττης τοῦ Καίσαρος πιθανῶς (Καῖσ. 78,79), οἱ σταλέντες ὁμῶς ὑπὸ τοῦ Πομπηίου πρὸς τὸν Σκιπίωνα εὔρον τοῦτον μετὰ τὴν ἀναχώρησιν ἢ φυγὴν τοῦ Δομιτίου (Καῖσ. 80). Ὁ Σκιπίων ἐμάνθανεν, ὅτι ἡ κατάστασις ἤλλαξε. Ἄν εἶχε καθάρει τὴν Θεσσαλίαν ἀπὸ τοῦ Κασσίου καὶ τὸ πλεῖστον τῆς Ἄνω Μακεδονίας ἀπὸ τοῦ Δομιτίου, ἡ Θεσσαλία ἤδη ἐκινδύνευεν ἐκ νέου ὑπὸ τοῦ Καίσαρος, ἐν ᾧ δὲν ἐκινδύνευεν ἡ Μακεδονία. Γινώσκων, ὅτι ὁ Πομπηῖος κατήρχετο ῥαγδαίως καὶ ὅτι τὰ στρατεύματα τοῦ Δομιτίου – στρατεύματα ἢ λείψανα στρατευμάτων – ἦσαν ἀνίκανα νὰ ἐπίσχωσι τὴν πορείαν αὐτοῦ, ἔκρινε καλόν, ἴσως συμφώνως πρὸς διαταγὰς τοῦ Πομπηίου ἐνεργῶν, νὰ κατέλθῃ εἰς Λάρισαν, ἵνα ἀγγέλλων τὴν ἡτταν τοῦ Καίσαρος καὶ τὴν ἐπικειμένην κάθοδον τοῦ Πομπηίου συγκρατήσῃ τὰς πόλεις, ἐν ᾧ τὸ ἀντίθετον ἐπεζήτει ὁ Καῖσαρ. Εἶχε δὲ ἤδη κατέλθει ὁ Σκιπίων εἰς Λάρισαν, ὅτε ὁ Καῖσαρ κατέστρεφε τοὺς Γόμφους καὶ κατελάμβανε τὴν Μητρόπολιν. Ἡ ἀντίστασις τῶν Γόμφων καὶ ἡ παραπλησία διάθεσις τῶν Μητροπολιτῶν ἦσαν ἴσως ἀποτελέσματα καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Σκιπίωνος (πρβλ. Καῖσ. 79).

Διὰ τίνος ὁδοῦ κατῆλθεν ὁ Σκιπίων εἰς Λάρισαν;

Νομίζω, ὅτι, μὴ γνωρίζων ἀκριβῶς τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν ὁ Καῖσαρ θὰ εἰσέβαλλεν εἰς Θεσσαλίαν καὶ πιστεύων, ὅτι ἡ εἰσβολὴ αὕτη θὰ ἐγένετο ἴσως διὰ Μετσόβου - Καλαμπάκας, ἔπρεπε νὰ ἀποφύγῃ τὴν ἐνδεχομένην ἐκεῖ συνάντησίν του. Καταλιπὼν εὐχαρίστως τὸν Δομίτιον εἰς τοὺς ὄνυχας τῶν λεγεόνων τοῦ Πομπηίου, θὰ ἔπραττεν ἔργον ἀφροσύνης νὰ ῥίψῃ αὐτὸς ἑαυτὸν εἰς τοὺς τοῦ Καίσαρος. Διὰ τοῦτο νομίζω, ὅτι ὁ Σκιπίων ἐβάδιζε διὰ τῶν τῆς Βάλλας στενῶν (Σαρανταπόρου) εἰς τὴν πιστὴν Λάρισαν, ἵνα ἐκεῖ ἀναμείνῃ τὸν Πομπηῖον ἂν δ' ἐγένετο τυχὸν ἀνάγκη νὰ προσκρούσῃ πρὸς τὸν Καίσαρα, θὰ ἠδύνατο νὰ κλείσῃ τὰς πύλας τῶν τειχῶν καὶ ἀναμείνῃ τὴν ἄφιξιν τοῦ Πομπηίου καὶ πάντως θὰ ἠγωνίζετο ἀπὸ παρασκευῆς τινος, ἀφ' οὗ εἶχε σύμμαχον ὄχι μόνον τὴν μερίδα τοῦ Ἡγησαρέτου (Καῖσ. 35), ἀλλὰ καὶ πάντας, ὅσοι, ὡς ὁ Ἀνδροσθένης τῶν Γόμφων (Ἄρχ. ἐφ. 1931, 180), θὰ προὔτιμων μετὰ τὴν ἔκβασιν τοῦ παρὰ τὸ Δυρράχιον ἀγῶνος νὰ εἶνε κοινωνοὶ μᾶλλον τῆς νίκης τοῦ Πομπηίου ἢ σύμμαχοι τοῦ Καίσαρος ἐν δυστυχίαις (Καῖσ. 80).

Ἐν ᾧ ὁ Σκιπίων ἐκένου τὴν περὶ τὸν Ἀλιάκμονα χώραν μετὰ πασῶν βεβαίως τῶν δυνάμεων αὐτοῦ, ἀφ' οὗ ἐβάδιζε κατὰ τοῦ Καίσαρος, ὁ Δομίτιος συνηντᾶτο μετὰ τῶν προφυλακῶν τοῦ Πομπηίου παρὰ τὴν Ἡράκλειαν τῆς Λύγκου (ἴδρα Ἐπίμετρον). Ἀνίκανος νὰ ἀντιμετωπίσῃ αὐτόν, στρέφεται ταχέως πρὸς νότον καὶ προφανῶς γινώσκων ἢ μαθὼν

καθ' ὁδὸν τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Σκιπίωνος εἰς Θεσσαλίαν, διελαύνει ταχὺς τὴν παρὰ τὸν Ἀλιάκμονα γνωστὴν χώραν, κατερχόμενος οὕτω διὰ Γρεβενῶν εἰς Αἰγίνιον (Καλαμπάκαν), ἔνθα συνήντησε τὸν Καίσαρα. Ἡ μᾶλλον ταχεῖα καὶ σχετικῶς ἄνετος πρὸς τοῦτο ὁδὸς ἦτο πάλιν ἢ δι' Ἑορδίας, Βλάστης, Πέλκας. Ἀνερχόμενος εἰς Βλάστην εἶχε νὰ διανύσῃ ἀνάντη δῖωρον σχεδὸν ὁδόν, ἔπειτα δὲ μᾶλλον ἢ ἦτιον κατάντη, πάντοτε δὲ χωματώδη καὶ ὄχι ἔξαιρέτως δύσκολον. Πολὺ δυσκολωτέρα εἶνε ἡ διάβασις τῶν παρὰ τὸ Αἰγίνιον ὄρεων, ἦν οὔτε αὐτὸς τῶρα οὔτε ὁ Σκιπίων κατὰ τὴν πρώτην εἰς Θεσσαλίαν εἰσβολὴν ἀπέφυγον¹.

Ἄλλ' ἐν τῇ ἐξ Ἡρακλείας φυγῇ αὐτοῦ μὴ θέλων, φαίνεται, νὰ καταλίπη εἰς χεῖρας τοῦ Πομπηίου τὴν ὄχυρὰν πόλιν τῆς Φλωρίνης, ἔκαυσε αὐτήν².

Μετὰ τὴν φυγὴν τοῦ Δομιτίου, ἣτις ἐδήλου μέλλουσαν ἀσφαλῆ συνάντησιν αὐτοῦ μετὰ τοῦ Καίσαρος, δὲν πιστεύω, ὅτι ὁ ἐπακολουθήσας Πομπηῖος ἐτόραπῃ τὴν αὐτὴν ὁδόν, ἣτις ἠδύνατο νὰ ῥίψῃ αὐτὸν μεμονωμένον εἰς ἐνέδραν τινὰ τῶν ἠνωμένων ἀντιπάλων ἐν τῇ δυτικῇ Θεσσαλίᾳ, ἀλλ' ἐβάδισε πρὸς τὴν ἀνατολικήν, πρὸς τὴν Λάρισαν, διὰ τοῦ στενοῦ τῆς Βάλλας (Σαρανταπόρου)³.

Διὰ τῆς γενομένης ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἀναλύσεως καθωρίσθησαν ἀκριβέστερον χρονικῶς τε καὶ τοπικῶς τὰ γεγονότα ἀξιολόγου μέρους τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, τὸ οἰκεῖον σύγγραμμα τοῦ Καίσαρος διεφωτίσθη καὶ συνεπληρώθη διὰ λεπτομερειῶν, τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα ἠρμηνεύθησαν δεόντως καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν ἱστορικῶς. Οὕτω ἐκερδήσαμεν ἱστορίαν χώρας, ἐν ἣ οὐδὲν σχεδὸν τοπωνύμιον καὶ οὐδὲν ἀκριβῶς ἐντοπισμένον ἱστορικὸν γεγονὸς ἐγνωρίζομεν. Ἐκ τῶν νεφελωδῶν ἐν τῷ συνόλω ἀφηγήσεων τοῦ Καίσαρος καὶ τῇ βοήθειᾳ τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων, ἔλαβον ἱστορικὴν ζωὴν τὰ ὄρη καὶ αἱ κοιλάδες τῆς Ἄνω Μακεδονίας.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΛΥΓΚΗΣΤΙΚΗΣ ΗΡΑΚΛΕΙΑΣ

Τὰ χειρόγραφα τοῦ Καίσαρος κεφ. 79,3 λέγουσι: «Accessit etiam ex improvise aliud incommodum, quod Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariae causa ab eo discesserat et Heracliam [Senticam], quae est subjecta Cardaviae, iter fecerat, ut ipsa fortuna illum obicere Pompeio videretur». Τὸ Senticam ἐκεῖνο (ἀντὶ Sinticam) παραπέμπον τὸν ἀναγνώστην εἰς τὴν παρὰ τὸν Στρομόνα Σιντικὴν Ἡρακλειαν, εἶνε βεβαίως ἐσφαλμένον. Ἐνομισθῆ δ' ὀρθῶς γλῶσσημα καὶ ἐξωβελίσθη. Εἶνε ἀναμ-

1 Καὶ ὁ Veith ἐν Kromayer-Veith Schlachtfelder II 402 δέχεται, ὅτι ὁ Δομίτιος ἐβάδισε γενικῶς δι' ὄρειων ἀτραπῶν (Bergpfade). Νομίζω, ὅτι τὴν αὐτὴν ὁδὸν ἐβάδισεν ὁ Ἀλέξανδρος, ὅτε κατανικήσας τὸν ἡγεμόνα τῶν Ἰλλυριῶν Κλεῖτον κατὰ τὴν πεδιάδα τῆς σημερινῆς Κοριτσᾶς ἔμαθε τὴν ἐπανάστασιν τῶν Θηβαίων· τότε ὁ Ἀλέξανδρος (Ἀρριαν. Ἐνάβ. 1, 7, 5) «ἄγων παρὰ τὴν Ἑορδαίαν τε καὶ Ἐλιμιῶνιν καὶ παρὰ τὰ τῆς Τυμφαίας καὶ Παραναΐας ἄκρα ἐβδομαῖος ἀφικνεῖται ἐς Πέλλιναν τῆς Θετταλίας. Ἐνθεν δὲ ὀρηθεὶς ἕκτη ἡμέρᾳ ἐσβάλλει ἐς τὴν Βοιωτίαν».

2 Ὅστις δὲν δέχεται τοῦτο, πρέπει νὰ δεχθῇ ἄλλας ἀγνώ-

στους λεπτομερείας τοῦ πολέμου τούτου κατὰ τὴν συνάντησιν ταύτην τοῦ Δομιτίου καὶ τοῦ Πομπηίου, ὥστε νὰ καταλήξῃ ἡ πόλις νὰ περποληθῇ ὑπὸ τοῦ Πομπηίου. Τοιοῦτόν τι εἶνε π. χ., ἂν οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως, φρονούντες τὰ τοῦ Καίσαρος, ἐφρόντισαν νὰ σώσωσι τὸν Δομίτιον, ὑποδείξαντες αὐτῷ ἐγκαίρως τὸν κίνδυνον, ὑφ' ὃν διετέλει. Τοῦτο δὲ δικαιολογεῖ καθαιρέσιν τῶν τειχῶν: Ὅρα καὶ ἀνωτ, σ. 37.

3 Περίληψιν βραχεῖαν τῶν ἄνω ὄρων ἐν Forschungen und Fortschritte 1932, 314 μετάφρ. ἴσπαν. ἐν Investigacion y Progreso VII (1933), Madrid, σ. 76 ἐξ.

φισβήτητον, ὅτι ὁ Καῖσαρ ἐννοεῖ τὴν Λυγκηστικὴν Ἡράκλειαν, ἣτις ἦτο *subjecta Candaviae* καὶ εἰς ἣν κατέληγεν ἢ ἐκ Δασσαρήτιδος φυσικὴ ὁδὸς πρὸς νότον τῆς λίμνης μικρᾶς Πρέσπας ἢ Βρυγηίδος, ὡς θὰ ἐβάδισε τῷ 200 π.Χ. ὁ Σουλπίκιος (Λιβ. 31, 33. πρβλ. 32, 9), ἵνα καταλήξῃ εἰς τὴν χώραν Λύγκον καὶ στρατοπεδεύσῃ παρὰ τὸν ποταμὸν Βεῦον εἰς τὰ αὐτόθι στενὰ πρὸς Α ἢ πρὸς Ν', σιτιζόμενος ἐκ τῶν πλησίον σιτοβολῶνων τῶν Δασσαρετίων.

Ὁ Πομπήϊος ἐπειγόμενος νὰ συντρίψῃ τὸν Δομίτιον καὶ προλάβῃ τὸν Καίσαρα, εἰσβάλλων πρῶτος εἰς Θεσσαλίαν, ἔδει νὰ βαδίσῃ τὴν βραχυτάτην ὁδόν. Ἄλλ' εἶδομεν, ὅτι ἡ διὰ Μπιγλίστης - Κρυσταλλοπηγῆς φυσικὴ ὁδὸς ἦτο ἐν χρήσει καὶ ἐν παλαιοῖς χρόνοις, ὡς δεικνύουσι τὰ παλαιὰ ἐρείπια τῆς αὐτόθι «γεφύρας» (ΑΕ 1932, 94), ἄγουσα διὰ Πισοδερίου εὐθὺς εἰς Φλώριναν καὶ τὴν πεδιάδα τῆς Λύγκου (Λιβ. 33, 3), ὥστε θὰ ἦτο παράλογον, ἂν ὁ ἐπειγόμενος Πομπήϊος ἠκολούθει τὴν Ἐγνατίαν² ἐν τῇ μακρᾷ διαδρομῇ τῆς ὑπὲρ τὴν λίμνην Λυχνίτιν διὰ τοῦ Πυλῶνος ἢ τῶν πρὸς βορρᾶν τῆς λίμνης Πατρῶν³, ἵνα φθάσῃ ταχέως εἰς Θεσσαλίαν. Ἡ βραχεῖα ἐκείνη ὁδός, ἣτις ἐξέρχεται τῆς Ἐγνατίας, εἶνε ἡ νοτιὰ «διὰ τῆς Δασσαρήτιδος κατὰ Λύγκον (Liv. 32, 9 *Lyncum*. 31, 33) εὐπορος ὁδὸς καὶ ῥαδία» (Πλουτ. Φλαμιν. 4 πρβ. Πύργ. 10, 11), ἡ δὲ Λιβ. 26, 25 διὰ Πελαγονίας εἶνε βορειοτέρα, ἐφ' ἧς εἶτα διήλθεν ἡ Ἐγνατία. Παρὰ τὴν πρώτην ἔκειτο τὸ Πήλιον (Πλιάσα), ὅπερ «*sita oportune urbs erat ad impetus in Macedoniam faciendos*» (Liv. 31, 40), μόνον ἂν ἐλειτούργει ἡ νοτιὰ ὁδός.

Ἄλλ' ὁ Στράβων 323 λέγει: «συμβαίνει δ' ἀπὸ ἴσου διαστήματος συμπίπτειν εἰς τὴν αὐτὴν ὁδὸν τοὺς ἐκ τῆς Ἀπολλωνίας ὀρμηθέντας καὶ τοὺς ἐξ Ἐπιδάμνου. ἡ μὲν οὖν *πᾶσα Ἐγνατία* καλεῖται, ἡ δὲ *πρώτη ἐπὶ Κανδαουίας* λέγεται, ὅρους Ἰλλυρικοῦ, διὰ Λυχνιδου πόλεως καὶ Πυλῶνος τόπου ὀρίζοντος ἐν τῇ ὁδῷ τὴν τε Ἰλλυρίδα καὶ τὴν Μακεδονίαν ἐκείθεν δ' ἐστὶ παρὰ Βαρνοῦντα διὰ Ἡρακλείας καὶ Λυγκηστῶν καὶ Ἐορδῶν εἰς Ἐδεσσαν καὶ Πέλλαν μέχρι Θεσσαλονικείας». Ἐκεῖνο τὸ «ἡ δὲ πρώτη» σκανδαλίζει, ὥστε νὰ ὑπολαμβάνωμεν, ὅτι ἡ ἐπὶ Κανδαουίας ὁδὸς εἶνε τὰ ἀπὸ Ἀπολλωνίας ἢ ἀπὸ Ἐπιδάμνου μέρη μέχρι τῆς συμβολῆς αὐτῶν πρὸς ἀποτελέσειν τοῦ περαιτέρω ἐνιαίου κορμοῦ τῆς Ἐγνατίας πρὸς ἀνατολάς. Καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ κεφ. 322, 4 ὁ Στράβων πρῶτα μέρη ἦτοι ἀρχὴν τῆς ἐξεταζομένης χώρας θεωρεῖ τὰ ἐξ Ἐπιδάμνου καὶ Ἀπολλωνίας μέρη: «αὐτῆς δὴ τὰ πρῶτα μέρη τὰ περὶ Ἐπιδάμνον καὶ Ἀπολλωνίαν ἐστίν». Εἰς τὴν ἀταξίαν ταύτην τοῦ κειμένου δὲν θὰ ἐπιμείνω.

Ἐπειτα ὁμοῦ ἐν 327, 8 λέγει μετὰ τὰ περὶ τῆς γνωστῆς «ἐλευθέρας Μακεδονίας» (ἄνω σ. 26 ἐξ.) καὶ περὶ τῶν κατοικούντων τὴν Ἰλλυρίαν καὶ τὴν Ἡπειρον μέχρι Κερκύρας, ὧν ἔνιοι

1 Ἐνταῦθα ἦτο ἡ ἀπὸ ἀνατολῶν «ἐσβολὴ τῆς Λύγκου» (Θουκ. 4, 83. «αἱ εἰς τὴν Ἐορδαίαν ὑπερβολαὶ» Πολύβ. 18, 6. «*angustiae ad Pelagoniam*» Liv. 31, 28, «*fauces Pelagoniae*» Λιβ. 31, 33, 39) καὶ ἐνταῦθα ἐπολέμησεν ὁ Βρασιδᾶς (Θουκ. 4, 83 ἐξ. 124) κατὰ τοῦ Ἀρριβαίου βασιλέως τῶν Λυγκηστῶν, ἐλθὼν μετὰ τοῦ Περδίκκου ἀπ' ἀνατολῶν. Διὰ τοῦ στενοῦ δὲ τούτου, διὰ τῆς «ἐσβολῆς» ταύτης, «ἡ ἐστὶ μεταξὺ δυοῖν λόφοιν στενὴ ἐς τὴν Ἀρριβαίου» (Θουκ. 4, 127), «κατὰ ἀσφάλειαν μᾶλλον ἰὼν αὐθημερὸν ἀφικνεῖται ἐς Ἀρρυσαν πρῶτον τῆς Περδίκκου ἀρχῆς» (Θουκ. 4, 128). Ἐν τῷ στενῷ τοῦ Γκορνιτσόβου (νῦν τοῦτο μετωνομάσθη εἰς Κέλλη) βαδίζων τις καὶ προχωρῶν πρὸς ἀνατολάς βλέπει ἀπὸ

τῆς ὁδοῦ ὑπερκείμενον δεξιὰ καλῶς σφζόμενον τείχος ἄνευ ἀσβέστου (ᾄρα ΑΕ 1932 σελ. 95 ἀρ. 11). Ἴσως εἶνε ἡ Κέλλη ἢ Κέλλα Ἰεροκλ. 638. Διήρχετο δ' ἐντεῦθεν, νομίζω, ἡ Ἐγνατία κατὰ τὸ *Itiner. Hierosolymitanum* καὶ κατὰ τὴν *tabulam Peutingerianam*. — Δήμιτσα, Μακεδ. II 126.

2 Τμήματα τῆς Ἐγνατίας ἐκαθάρισεν ἐν Ἰλλυρίᾳ ὁ Prasnicker, *Jahreshefte d. Oesterr. arch. Inst. XXI, XXII* (Muzakhia und Malakastra) σ. 106 ἐξ.

3 *Itiner. Hierosol.* σ. 601 - 609, ἐνθα τὸ *Cledo* ἰσοῦται πρὸς τὸ *Lignido* τῆς *Tab. Peutinger.* ἦτοι τὴν Λυχνιδὸν καὶ εἶνε *finis Macedoniae et Epiri* πρβλ. Στράβ. 323. *Tafel, Egnatia* 26. Δήμιτσα Μακεδονικῶν μέρος II, 1874, 638 ἐξ.

καὶ δίγλωττοι εἰσὶ, προσθέτει: «διὰ δὲ τούτων ἐστὶ τῶν ἐθνῶν ἡ Ἑγνατία ὁδὸς ἐξ Ἐπιδάμνου καὶ Ἀπολλωνίας· περὶ δὲ τὴν ἐπὶ Κανδαουίας ὁδὸν αἱ τε λίμναι εἰσὶν αἱ περὶ Λυχνιδόν... καὶ ποταμοί...». Κατὰ ταῦτα ἡ ἐπὶ Κανδαουίας ὁδὸς εἶνε ἄλλη ἢ τὰ ἀρχικὰ ἀπὸ Ἀδρίου μέρη ἦτοί τὰ ἀπὸ Ἐπιδάμνου καὶ Ἀπολλωνίας. ἡ ἐπὶ Κανδαουίας ὁδὸς εἶνε μετὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα, ἐκτείνεται δηλ. πρὸς ἀνατολὰς κατὰ τὴν ἔκτασιν, ἐξ ἧς πηγάζει ὁ Ἄραχθος, ὁ Ἀχελῷος καὶ ἄλλοι ποταμοί, εἶνε δὲ καὶ αἱ περὶ τὴν Λυχνιδὸν λίμναι. Ἀπὸ τῆς Λυχνιδου, ἔνθα ἄρχεται ὁ Βαρνοῦς, παύει πλέον λεγομένη «ἐπὶ Κανδαυίας», τὰ δὲ ὀνόματα τῶν σταθμῶν ἢ καταλυμάτων εἶνε ἑλληνικά. Εἰς τὰ itinera, δηλ. τὸ τε Ἱεροσολυμιτικὸν καὶ τὸν Πευτιγκεριανὸν χάρτην, ἡ Κανδαβία κεῖται μετὰ τὴν Λυχνιδου καὶ Κλωδιανῶν ἦτοί τῆς συμβολῆς τῶν ἐξ Ἀπολλωνίας καὶ Ἐπιδάμνου μερῶν τῆς Ἑγνατίας (πρβλ. καὶ Tafel, Via Egnatia 26, 37, 39).

Ὅστε ἡ Κανδαουία εἶνε πολὺ ἐκτεταμένη, τὸ δὲ ἀνατολικώτερον τμήμα αὐτῆς εἶνε εἰς τὰ παρὰ τὰς λίμνας ὄρη, ὑφ' ἃ ὑπόκειται κατὰ τὸν Καίσαρα (*subjecta est*) ἡ Ἡράκλεια, εἴτε δεχόμεθα αὐτὴν ἐν Μοναστηρίῳ εἴτε ἐν Φλωρίνῃ. Νομίζω ὅμως, ὅτι ἡ Φλώρινα εἶνε ἐγγύτερον πρὸς τὰ ὄρη τῆς Κανδαυίας καὶ ἐπομένως ὑποπίπτει μᾶλλον εἰς τὴν ἔννοιαν τῶν λόγων τοῦ Καίσαρος¹. Ἐπειτα πλεονεκτεῖ ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ ἡ Φλώρινα τοῦ Μοναστηρίου καὶ διότι ἡ Κανδαυία, ὡς εἶπομεν εἶνε ἐκτενὴς χώρα, ὁ δὲ Καίσαρ λέγων ἐν 78, 2 «*Pompejus per Candaviam iter in Macedoniam expeditum habebat*» ἦτοί ἠυρίσκετο ἐν πορείᾳ ἐσπευσμένη διὰ τῆς Κανδαυίας, δὲν λέγει καὶ ὅτι προὔτιθετο νὰ διανύσῃ ὅλην τὴν δι' αὐτῆς διήκουσαν ἔκτασιν τῆς Ἑγνατίας· ὁρίζει μόνον ποῦ ἠυρίσκετο, ὅτε ὁ Δομίτιος εἶχε τραπῆ πρὸς Β, πρὸς τὴν Ἡράκλειαν, ἀλλὰ σιωπᾷ πῶς ἐτεράτισε τὴν πορείαν ταύτην μεταβαίνων εἰς τὴν πόλιν ταύτην². Προσθέτων δὲ τὸ *expeditum*, ἀναμφισβητήτως ἐπιβάλλει νὰ σκεφθῶμεν, ὡς ἐσκέπτετο καὶ ὁ Πομπήιος, ὅτι δηλ. θὰ ἐπεχείρει πᾶσαν συντομὴν τῆς ὁδοῦ, καὶ ὅτι ἔχων ἔμπροσθέν του πρὸς Ν τῆς Πρέσπας τὰ στενὰ Τσιγκόνι - Μπίγλιστα - Πισοδέρι (ὄρα τὰς εἰκ. 1 καὶ 2 ἐν ΑΕ 1932 σ. 49), ἅτινα εἶνε, ὡς εἶπομεν, εὔπορος καὶ ῥαδία κοσμογονικὴ ὁδὸς — καλυτέρα τῆς τοῦ Σαρανταπόρου, ἣν ἐβάδισεν ἔπειτα αὐτός, καὶ τῶν δυτικῶν εἰσβολῶν τῆς Θεσσαλίας, ἃς εἶχον διέλθει ὁ Κάσσιος, ὁ Σκιπίων, ὁ Δομίτιος καὶ ὁ Καίσαρ, — θὰ ἔπραττεν ἔργον ἀφροσύνης, ἂν διὰ τῆς μακρᾶς ὑπὲρ τὴν Λυχνίτιν πορείας κατέστρεφεν ὅλον τὸ ἐκ τῆς κατεσπευσμένης πορείας κέρδος.

Διὰ τοῦτο φρονῶ, ὅτι ὁ Καίσαρ, ἐλλιπῶς γράψας τὸν ἐν Ἄνω Μακεδονίᾳ πόλεμον καὶ ἐκεῖ ἀκόμη, ἔνθα ἐβοήθηον αὐτὸν αἱ ἐκθέσεις τοῦ ἀντιστρατήγου Δομητίου (ἄνω σελ. 33), μὴ ἐνδιαφερόμενος δὲ περισσότερον διὰ τὰς λεπτομερείας τῶν πράξεων τοῦ Πομπηίου, ἃς ἴσως ἠγνοεῖ ἢ δὲν ἔκρινεν ἀξιολόγους, ὅτε γράφων ἔσπευδε νὰ φθάσῃ εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ τροπαίου τῆς Φαρσάλου καὶ μὴ φανταζόμενος μετατόπισιν τοῦ ὀνόματος τῆς Ἡρακλείας, οὐδόλως ἀντιτίθεται εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῆς διὰ τοῦ ἄνω στενοῦ πορείας τοῦ Πομπηίου. Ἄν οὗτος ἐβάδιζε διὰ τῆς Ἑγνατίας ὑπὲρ τὴν Λυχνίτιν, θὰ διέπραττε, νομίζω, τηλικούτον σφάλμα, ὥστε ὁ Καίσαρ δὲν θὰ παρέλειπε νὰ ψέξῃ αὐτόν. Τὰ χιλιόμετρα λοιπόν, ἅτινα διήνυσεν ὁ Πομπηίος μέχρι Λαρίσης (ἄνω σ. 32) δὲν ἦσαν 450, ἀλλ' ὀλιγώτερα.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἡ Ἡράκλεια δὲν δύναται νὰ νοῆται παρὰ τὸ Μοναστήριον,

¹ Δήμιτσα, Μακεδ. II, 126₂.

² Ὅρα τοῦς ἀκριβεῖς λόγους τοῦ Καίσαρος 78: «*Pom-*

pheus Candaviam iter . . habebat. Accessit . . incommodum, quod Domitius . . discesserat et Heracliam . . iter fecerat.»

διότι ἐκεῖθεν δὲν διήλθεν ὁ Πομπήϊος, ἀλλὰ κατὰ τὴν Φλώριναν, δι' ἧς ἀπαραιτήτως διέβη σπεύδων πρὸς νότον ἢ ζητῶν νὰ συναντήσῃ τὸν Δομίτιον, ἂν τυχὸν εἶχε μάθει ἀκριβῆ τινα περὶ τῆς πρὸς Β τροπῆς του. Τοῦτο δὲ δὲν εἶνε ἀπίθανον ἐπειδὴ ἡ συνάντησις ἐμφανίζεται ὡς «*ex improviso aliud incommodum*» διὰ τὸν Δομίτιον, ἀλλ' ὅχι καὶ διὰ τὸν Πομπήϊον, διὰ τὸν ὁποῖον οὐδαμῶς ἦτο *incommodum*, ἀφ' οὗ ἦτο ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπός. Συνηντήθησαν δ' ἐκεῖ, διότι ἑκάτερος ἔσπευδε πρὸς τὸν σκοπὸν του διὰ τῆς βραχυτάτης ὁδοῦ.

Ἄλλ' ὑπάρχει καὶ ἄλλο τεκμήριον πεῖθον, νομίζω, ὅτι ἡ Ἡράκλεια ἔκειτο τότε ἐν Φλωρίνῃ. Παρὰ Dittenberger Sylloge³ 762 (πρβλ. Tafrahi, La cité routique de Dionysopolis 1927 62 ἐξ.) ἀναδημοσιεύεται ἡ ἐν τῷ μουσεῖῳ τῆς Σόφιας ἀποκειμένη ἐκ Διονουσοπόλεως ἐπιγραφή, καθ' ἣν τιμᾶται ὁ Ἀκορνίων Διονυσίου δι' ἄλλα τε καὶ διότι «πρὸς Γναῖον Πομπήϊον Γναίου υἱόν, αὐτοκράτορα Ρωμαίων ἀποσταλεις ὑπὸ βασιλέως (τῶν Θρακῶν ἢ Γετῶν Στραβ. 298. 303. 304. 762 πρβλ. ἄνω σ. 35 1) Βυραβείστα πρεσβευτῆς καὶ συντυχῶν αὐτῷ τῆς Μακεδονίας ἐν τοῖς περὶ Ἡράκλειαν τῆν ἐπὶ τοῦ Λύκου, οὐ μόνον τοὺς ὑπὲρ τοῦ βασιλέως χρηματισμοὺς διέθετο, τὴν εὐνοίαν τὴν Ρωμαίων παραγόμενος τῷ βασιλεῖ, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς πατρίδος τοὺς καλλίστους διέθετο χρηματισμοὺς» κλ. Ἐνταῦθα εἶνε προφανές, ὅτι πρόκειται περὶ τῆς Ἡρακλείας τῆς Λύγκου καὶ περὶ τῆς πρώτης καὶ μόνης κατ' αὐτὴν ἐπιδημίας τοῦ Πομπήϊου τῆς κατὰ τὸ 48 π. Χ., ὅτε συνηντήθη οὗτος ἐνταῦθα μετὰ τοῦ Ἀκορνίωνος. Ἡ πόλις λέγεται Ἡράκλεια ἢ ἐπὶ τοῦ Λύκου, ὡς εἰ ἐλέγετο Ἡράκλεια ἢ ἐπὶ τοῦ Λύγκου. Ἀλλὰ Λύγκος ἦτο μέχρι τοῦδε θηλυκὸν ὄνομα, δηλοῦν τὴν χώραν τῶν Λυγκηστῶν (Θουκ. 4,82.124), ἣν οἱ νεώτεροι σήμερον καλοῦσι Λυγκησιτίδα (Heuzey, Mission 301 πρβλ. Στ. Βυζ. λ. Λύγκος). Ὡς ἐκφέρεται τὸ ὄνομα τῆς πόλεως ἐν τῇ ἐπιγραφῇ, δηλοῖ, ὅτι ὁ Λύκος (= Λύγκος) ἦτο ποταμός, αὐτὸς οὗτος ὃν παρέθεεν ἡ «διὰ τῆς Δασσαρήτιδος κατὰ Λύκον εὐπορος ὁδὸς καὶ ῥαδία» (Πλουτ. Φλαμ. 4. ἄνω σελ. 61), ἦτοι ὁ τὴν Φλώριναν διαρρέων ἄλλως ἀνώνυμος Φλωρινιώτικος ποταμός, ὁ ῥεων 2' λεπτά τῆς ὥρας ὑπὸ τὴν ἀνασκαπτομένην ὑπ' ἐμοῦ πόλιν· οὗτος, ὡς πάντες οἱ ποταμοὶ τῆς πεδιάδος τῆς Φλωρίνης (π.χ. ὁ Βενυς, Βεῦος Λίβ. 31,33 Leake III, 307), εἶνε παραπόταμος τοῦ Ἐριγῶνος (Στραβ. 327 κ.ἀ.), ἐφ' οὗ ἢ παρ' ὃν κεῖται νῦν τὸ Μοναστήριον (Βιτώλια) καὶ ἡ παλαιὰ παρ' αὐτὸ πόλις. Ἄν ἡ Ἡράκλεια ἔκειτο εἰς τὸ Μοναστήριον κατὰ τὸ 48 π. Χ., θὰ ὠνομάζετο Ἡράκλεια ἢ ἐπὶ τοῦ Ἐριγῶνος πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῆς Σιντικῆς. Ποριζόμεθα λοιπὸν τοῦτο τὸ πόρισμα: ὅτι ἡ Ἡράκλεια δὲν ἔκειτο ἐκεῖ, ὅτι ἔκειτο ἐπὶ τοῦ Λύκου ἢ Λύγκου (Λάγκου, Λαούκου ὅρα ΑΕ 1932,50), ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο εἶνε ὄνομα τοῦ Φλωρινιώτικου ποταμοῦ καὶ ὅτι θηλυκῶς ἐδήλου τὴν χώραν, ἣν διέρρεεν ὁ ποταμός¹. Εἶνε δὲ αὕτη ἡ νοτίως τοῦ Μοναστηρίου, ὅπερ κεῖται ἐν τῇ βορειοτέρᾳ πεδιάδι, ἣτις κατὰ παράδοσιν φέρει τὸ ὄνομα τῆς Πελαγονίας. Τὸ ὄνομα τοῦτο συνήθως δηλοῖ τὴν χώραν (π.χ. Λίβ. 26,25), ἀλλ' ἐνίοτε δηλοῖ πόλιν (Λίβ. 45,29).

Τὰ ὀνόματα Λύγκος καὶ Πελαγονία ὡς χώρα καλύπτουσι μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐκτενῆ πεδιάδα διακρινομένην δι' αὐτῶν εἰς νοτίαν καὶ βορείαν μοῖραν. Ἐπειδὴ δ' ἡ βορεία, ἢ Πελαγονία, εἶνε μείζων, φαίνεται ὅτι ἐξενίκα πολλάκις δηλοῦσα τὸ ὅλον. Διὰ τοῦτο ὁ Dittenberger (Satura Philologica Saupprio oblata 1879,43 πρβλ. Sylloge³ 174,188 καὶ Beloch

¹ Ἐχομεν καὶ ἄλλους ποταμοὺς καλουμένους Λύκος δίκεια ad Lycum. κλ. Πλουτ. Δημήτ. 46. Λουκ. 15. Πολυαιν. Στρ. 4, 7, 12. Λαο-

gG² III II σ. 76 ἐξ.) ἐδέχθη, ὅτι οἱ Λυγκῆσαι ἦσαν γένος τῶν Πελαγόνων καὶ διὰ τοῦτο ὁ Μενέλαος (ὁ υἱὸς τοῦ Ἀρραβαίου) καλεῖται τῷ 363 π. Χ. Πελαγῶν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ 174, ἐν ᾧ κατὰ τὴν 188 τῷ 360 π. Χ., γενόμενος ἤδη πολίτης Ἀθηναῖος (πρβλ. Δημοσθ. Φιλίπ. I, 27), ἀποφαίνεται Λυγκῆστης, ἅτε ἔχων πατρωνύμιον «Ἀρραβαίου», ὅπερ ἦν ὄνομα τοῦ βασιλικοῦ γένους τῶν Λυγκηστῶν.

Ἄν λοιπὸν οὕτως ἀποδεικνύεται, ὅτι ἡ Ἡράκλεια ἔκειτο τῷ 48 π. Χ. ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Φλώρινης, εἶνε κατὰ τὴν γνώμην μου ἀπαράδεκτον, ὅτι εἰς 25 χιλιομέτρων ἀπόστασιν θὰ ὑπῆρχε τότε ἄλλη Ἡράκλεια κατὰ τὸ Μοναστήριον τὸ ἐπὶ τοῦ Ἐριγῶνος. Ὑπῆρχεν βεβαίως ἐνταῦθα παλαιὰ πόλις (Heuzey, Mission 300 ἐξ. Δήμιτσας II, 101, 133. III, 246 ἐξ. ΑΕ 1932, 53¹), ἀλλὰ ταύτην καλεῖ τὸ δόγμα τῆς Ρωμαϊκῆς Συγκλήτου τῷ 168 π. Χ. Πελαγονίαν (Tit. Liv. 45,29), ὡς ἐκαλεῖτο καὶ ἡ χώρα. Ἄν δὲ προσέλαβε τὸ ὄνομα Ἡράκλεια, τοῦτο πρέπει νὰ ἐγένετο μετὰ τὸ 168 π. Χ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐπὶ τοῦ Λύγκου Ἡράκλεια κατεστράφη τῷ 48 π. Χ. καὶ δὲν ἀνεκτίσθη, πρέπει οἱ κάτοικοι νὰ προσέφυγον εἰς τὴν γείτονα καὶ συγγενῆ πόλιν Πελαγονίαν, συναποκομίζοντες καὶ τὸ ὄνομα τῆς φίλης πατρίδος, ὅπερ, ἱερὸν ὂν διὰ τὴν ἐκ τοῦ Ἡρακλέους καταγωγὴν τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, εὐκόλως ἐκολλήθη εἰς τὴν νέαν πόλιν, ἣν διέκρινεν οὕτω ἀπὸ τῆς χώρας Πελαγονίας¹. Ἄλλ' ἐπειδὴ δὲν πιστεύομεν, ὅτι ἡ χώρα τῆς παλαιᾶς κατὰ τὴν Φλώριναν πόλεως ἠρημώθη τελείως μετὰ τὸ 48 π. Χ., πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἀγρόται πολλοὶ ἢ ὀλίγοι, ὧν αἱ κατὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ καὶ τὸν νῦν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν ἐπαύλεις δὲν εἶχον πάθει κατὰ τὴν καταστροφὴν τῆς ὄχυρᾶς πόλεως (ΠΑΕ 1930, 78), θὰ παρέμειναν ἐκεῖ, καὶ πιθανῶς ἐκράτησαν καὶ οὗτοι τὸ ὄνομα Ἡράκλεια, ὅπερ καὶ ἄλλως ἦτο φυσικὸν νὰ παραμένῃ κατ' ἀνάμνησιν καὶ συνήθειαν εἰς τὸν παλαιὸν τόπον του. Ἐνεκα δὲ ταύτης τῆς πολυκυμάντου καὶ διπλῆς χρήσεως τοῦ ὀνόματος προέρχεται ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦτο μὲν τοῦ Λιβίου καὶ τοῦ Καίσαρος τοῦτο δὲ τῶν μεταγενεστέρων καὶ προσέτι ἡ σύγχυσις τῶν ἀπὸ Ἡρακλείας ἀποστάσεων εἰς τὰ Itineraria καὶ ἡ διαίρεσις τῶν νέων ἐρευνητῶν, ὧν ἄλλος μὲν τοποθετεῖ αὐτὴν εἰς Φλώριναν, ἄλλος δ' εἰς Μοναστήριον (πρβλ. Tafel ἐ.ἄ. 39. Δήμιτσας, Μακεδονικῶν II, 1874, 109 ἐξ.).

Ὡς πρὸς τὴν πρώτην ἀρχὴν τῆς ὄχυρᾶς Ἡρακλείας ἐν Φλώρινῃ παραθέτω τοὺς λόγους τοῦ Beloch ἐν Griech. Gesch.² III I σ. 528₂:

«Ἡ «ἐν Μακεδονίᾳ» Ἡράκλεια καλεῖται παρὰ Στεφ. Βυζαντίῳ «Ἀμύντα τοῦ Φιλίππου κτίσμα»: ἀλλ' ἐπειδὴ τοιοῦτος βασιλεὺς δὲν ὑπῆρξε, πρέπει νὰ νοηθῇ ἐνταῦθα ἢ ὁ Ἀμύντα Φίλιππος ἢ Ἀμύντας ὁ Φιλίππου πατὴρ. Ἡ πρώτη ἐκδοχὴ εἶνε πολὺ πιθανωτέρα. Δύναται δὲ νὰ πρόκειται ἢ περὶ τῆς Λυγκηστικῆς Ἡρακλείας ἢ περὶ τῆς Σιντικῆς. Πιθανῶς ἀμφότεραι αἱ πόλεις εἶνε κτίσματα τοῦ Φιλίππου καὶ πάντως τὸ ὄνομα ἐτέθη ἔνεκα τῆς ἐκ τοῦ Ἡρακλέους καταγωγῆς τοῦ παλαιοῦ βασιλικοῦ γένους: γνωρίζομεν δέ, ὅτι ὁ Φίλιππος, περπατώντας τὸν ἱερὸν πόλεμον, ἴδρυσεν πόλεις in extremis regni terminis (Justin. 8, 5, 7-9. 6, 1. πρβλ. Ἀρριαν. Ἀνάβ. 7, 9, 2 καὶ προσέτι Köhler Sitz. - Ber. d. Berl. Akad. 1891, 1 σελ.

¹ Μετάθεσιν τῆς Ἡρακλείας ἐπὶ Καίσαρος εἰς τὸ Μοναστήριον ὑποθέτει γενικῶς καὶ ὁ Geyer ἐν Pauly - Wissowa RE ἄρθρ. Makedonia σελ. 661. — Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Διονυσιοπόλεως δὲν φαίνεται, ἂν ὁ Ἀχορνίων συνήτησε τὸν

Πομπήιον ἐντεῦθεν ἢ ἐκεῖθεν τῆς Ἡρακλείας, οὐδὲ δεικνύει ἢ ἐπιγραφὴ ἱστορικὸν ἐνδιαφέρον περὶ τῶν λεπτομερειῶν τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, ὥστε νὰ συναγαγῶμεν τι περὶ τοῦ πυρπολήσαντος τὴν πόλιν.

485 ἐξ.). Ἐπειδὴ δὲ ὁ Δημοσθένης Φιλ. I, 48 λέγει «φασὶ τὸν Φίλιππον ἐν Ἰλλυριοῖς πόλεις τειχίζειν», γίνεται πιθανόν, ὅτι ἡ ἰδρυσις τῆς Λυγκηστικῆς Ἡρακλείας πίπτει εἰς τὸ ἔτος 349 π.Χρ.» Ὅρα ὁμοίως αὐτ. καὶ σελ. 490₃ καὶ IIIII, 282, ἐνθα λέγεται ἡ πιθανὴ γνώμη, ὅτι αἱ πόλεις ἐτειχίσθησαν τῷ 352, ἀφ' οὗ ὁ πρῶτος Φιλιππικὸς τοῦ Δημοσθένους ἐξεφωνήθη ἀρχομένου τοῦ 351. Πρβλ. Ὀλυνθ. 1,13 (349 π.Χ.).

Εἰς τὸν 4^{ον} αἰ. π.Χρ. εἶδομεν (ΑΕ 1932,52), ὅτι πρέπει νὰ ἀναχθῶσι καὶ τὰ τεῖχη κατὰ τὴν τεχνοτροπίαν αὐτῶν, ἣν ὁ Φίλιππος εἶχε γνωρίσει καλῶς ἐν τῇ νοτίῳ Ἑλλάδι, ὅθεν ἴσως μετεκάλεσε καὶ τεχνίτας λιθοξόους, οἵτινες θὰ ἐσπάνιζον ἐν Μακεδονίᾳ, ἀφ' οὗ εἰς τὰς οἰκίας τῆς πυρποληθείσης πόλεως μόνον πῶρους λαξευτοὺς εὔρομεν οὐχὶ δὲ καὶ σκληροὺς τιτανολίθους¹. Ἴσως μάλιστα, αὐτὸς εἰσαγαγὼν πρῶτος τὰς πολιορκητικὰς μηχανὰς κατὰ τὸ παράδειγμα Διονυσίου Α' τῶν Συρακουσῶν καὶ ἀναγκάσας νὰ κτίζωσι τοῦ λοιποῦ κατὰ κανόνα λίθινα τεῖχη ἀντὶ πλινθίων, ἔδιδεν ἐν Ἡρακλείᾳ ἐν τῶν πρῶτων παραδειγμάτων τοιαύτης ἐν Μακεδονίᾳ τειχοδομίας². Τοιαῦτα ὁμοίως ἰσχυρὰ τεῖχη δὲν εὐρίσκονται ἀλλαχοῦ τῆς μεσογαίας Μακεδονίας, τῆς Ἄνω, ἐπειδὴ μόνον παρὰ τὰ σύνορα, φαίνεται, κατεσκεύαζε τοιαῦτα ὁ Φίλιππος. Ἄν ἀλλαχοῦ βορειότερον ἐν τῇ ὑπὸ τὴν Γιουγκοσλαβίαν Μακεδονίᾳ κατὰ τὰ παλαιὰ ὑπὲρ τὴν Λυχνίτιν σύνορα αὐτῆς ὑπάρχουσιν ὁμοία φρούρια, ἀγνοῶ.

Αἱ πόλεις ὁμοίως, ὡς ἀποδίδει ὁ Ἀλέξανδρος εἰς τὸν πατέρα του (Ἄρριαν. 7,9) καὶ δι' ὧν οὗτος μετεκόσμησεν ἀστικῶς τὸν βίον τῶν Μακεδόνων, δὲν ἦσαν τόσον ἰσχυραί, ὥστε οἱ Μακεδόνες νὰ πιστεύωσιν εἰς αὐτὰς «μᾶλλον ἢ τῇ οἰκείᾳ ἀρετῇ». Πιστεύων ὅτι εὔρον τὰς πόλεις ταύτας, περιέγραψα ἤδη αὐτὰς βραχέως, ἐν ΠΑΕ 1933,63,67 (ὄρα πλεῖω ΠΑΕ 1934): οἱ λόφοι, ἐφ' ὧν ἐγείρονται, εἶνε χωματώδεις, ἐγίνοντο ἀπότομοι καὶ δι' ἐκκαφῆς τῶν κλιτύων (τοῦτο δὲ πιθανώτατα ἐγένετο καὶ ἐν Ἡρακλείᾳ τῆς Φλωρίνης περὶ τὴν ἀκρόπολιν καὶ εἰς ὑποκείμενα πεδία), οἱ δὲ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι τῶν ἀκραιῶν οἰκιῶν θὰ ἦσαν τυφλοὶ καὶ ἠνωμένοι, ὥστε νὰ εἶνε συνεχεῖς καὶ ὡς τεῖχος. Ἐννοεῖται, ὅτι τοῦτο δὲν εἶνε πολὺ ἰσχυρόν, ἀλλ' οὐδ' ἦτο τοῦτο ἄκρως ἀναγκαῖον, ἀφ' οὗ αἱ πόλεις δὲν ἦσαν κράτη, ἀλλ' ὑπήγοντο εἰς τὸ κράτος, ὅπερ ἐπροστιάτευσεν αὐτάς.

Πρὶν ὁ Φίλιππος στρέψῃ τὴν προσοχὴν του εἰς τὸν τόπον καὶ ὀχυρώσῃ αὐτόν, εἶνε πιθανόν, ὅτι οὗτος κατφεῖτο, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῶν ὀλίγων ἐκλεκτῶν μελαμβαφῶν ὀστράκων ἐλλαδικῶν ἐπεισάκτων ἀγγείων (ΠΑΕ 1930,77. ΑΕ 1932, 55 ἐξ.), ἅτινα εὔρομεν. Ἄλλ' ἄλλα ἐγχώρια εἶδη σύγχρονα ἢ παλαιότερα, ἱστορικῶν ὁμοίως χρόνων, δὲν εὔρομεν, ἐκτός ἂν τὰ «προϊστορικὰ» (αὐτ. 55 ἐξ. 69 ἐξ. 78.) ἐπέζων ἐκ παλαιῶν χρόνων. Τὸ πρόβλημα δὲ

1 Ὁ λόγος οὗτος τῆς ἐλλείψεως τεχνιτῶν τοῦ σκληροῦ λίθου πρέπει νὰ ὑπολογίζηται καὶ ὁσάκις διαπορούμεθα, διατὶ ἐν Μακεδονίᾳ δὲν ἠσκήθη πρὸ τῶν αὐτοκρ. ῥωμ. χρόνων ἡ γλυπτικὴ τοῦ μαρμάρου καὶ διατὶ λείπουν ἐπιγραφαί. Μέχρι τότε οἱ Μακεδόνες μετεχειρίζοντο μόνον τὴν σφύραν, ὡς συνέβαιναν ἐν Ἀττικῇ μέχρι τοῦ 6^{ου} αἰ. π.Χ., ὅτε ἦλθον οἱ νησιῶται καὶ ἐδίδαξαν τοὺς Ἀθηναίους τὴν σμίλην καὶ τὴν μαρμαρογλυφίαν. πρβλ. Ἑλληνικά Ζ', 42.

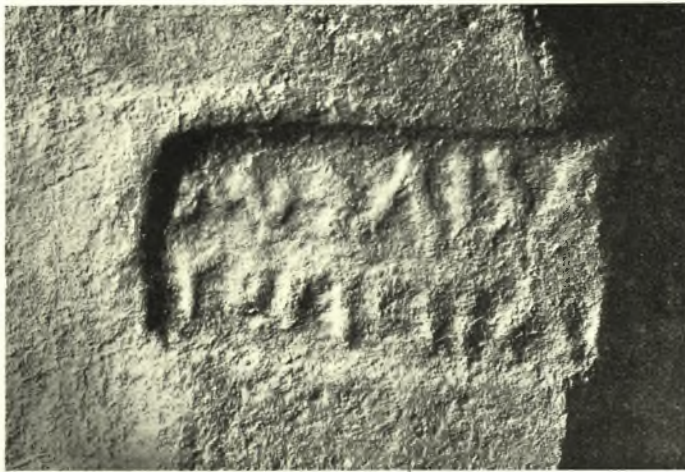
2 Πρβλ. Wilcken, Alexander der Grosse 29. Περὶ τῶν ἰσοδομικῶν τειχῶν καὶ τῶν ψευδοδομῶν ὄρα Wrede, Atti-

sche Mauern 43 ἐξ. Τὴν τεχνοτροπίαν ἴσως εἶχε γνωρίσει ὁ Φίλιππος ἐν Θήβαις, ὅθεν εἶχεν ἐξέλθει ἡ ἀπόφασις καὶ πιθανῶς καὶ τὸ σχέδιον τῶν τειχῶν τῆς Μεσσήνης.— Ἄν θὰ ἔπρεπε νὰ ἐνισχύσωμεν τὴν σκέψιν, ὅτι οἱ καθυστερημένοι ἐν τῷ πολιτισμῷ ὠφελοῦντο ἐκ τῶν φάτων τῶν προηγμένων. θὰ ἐφέρομεν τὸ παράδειγμα τοῦ Δεκεβάλου, ὅστις ἔσχε ῥωμαίους ἀρχιτέκτονας εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του (Brandis, Pauly-Wissowa RE IV, 1954, 2251. Kazarow, Beitr. z. Kulturgesch. der Thraker 36).

τῆς γεφυρώσεως τῶν προϊστορικῶν χρόνων μετὰ τῶν ἐλληνιστικῶν ἐν Μακεδονίᾳ θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ καὶ ἄλλοτε.

Προσθήκη κατὰ τὰς διορθώσεις. Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἢ ἀνασκαπτομένη ἀρχαία πόλις τῆς Φλωρίνης εἶνε ἡ Ἡράκλεια τῆς Λύγκου καὶ εἶνε κτίσμα τοῦ Φιλίππου. Ἡ δευτέρα γνώμη ἐξενεχθεῖσα γενικῶς περὶ Λύγκου ὑπὸ τοῦ Beloch, ἐντοπισθεῖσα δὲ καὶ ἐνισχυθεῖσα ὑπ' ἐμοῦ, ἐκυρώθη κατὰ τὸ παρελθὸν θέρος (1934) δι' εὐρήματος ἀξιολόγου.

Μεταβὰς ἐγὼ εἰς Φλώριναν καὶ λαβὼν πίστωσιν 15 χιλ. δραχμῶν παρὰ τῆς φιλοπόλιδος ἀρχῆς τῆς πόλεως πρὸς ἐπανάληψιν τῆς ἀνασκαφῆς, ἐζήτησα πάλιν παρὰ τοῦ Ὑπουργείου καὶ ἔλαβον βοήθην τὸν ἐπιμελητὴν κ. Μπακαλάκη, εἰς ὃν καὶ ἀνέθηκα τὸ ἔργον, ἵνα ἐπιδοθῶ αὐτὸς εἰς ἐρεῦνας παρὰ τὸν Ἀλιάκμονα.

Εἰκ. 6. Ἐσφραγισμένη κέραμος ἐκ τῆς ἀνασκαπτομένης Ἡρακλείας τῆς λύγκου λέγουσι «βασιλέως | Φιλίππου».

Μετ' ὀλίγον ὁ Μπακαλάκης μοὶ ἀνήγγειλε τὴν εὐρεσιν μεταξὺ τῶν κεράμων, τῶν ἐξ ἀρχῆς τῆς ἀνασκαφῆς μέχρι τοῦδε συλλεχθεῖσων, ἕξ θραυσμάτων στρωτῆρων φερόντων ὀπισθεν σφραγίδας ἐντύπους (εἰκ. 6) ἐπὶ τοῦ ὠμοῦ πηλοῦ, βαινούσας ἐπὶ τὰ λαϊὰ καὶ ἀναγινωσκομένας ἐκ δεξιῶν πρὸς ἀριστερά. Λέγουσι πᾶσαι «βασιλέως | Φιλίππου». ¹ Αἱ μορφαὶ τῶν γραμμάτων οὐδαμῶς εἶνε ἀσύμφωνοι πρὸς τοὺς χρόνους τοῦ πατρὸς τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Τὸ π

εἶνε ἀνισοσκελές, τὸ ο μικρότερον τῶν ἄλλων γραμμάτων· τὸ σ ἢ ὡς τρισκελές ἀρχαϊκὸν ἢ τετρασκελές ἢ ὡς γωνία <² ἢ μηνοειδές· τὸ ε μηνοειδές. Πᾶσαι αἱ μορφαὶ αὗται εὐρηναὶ κατὰ τὸν 4^{ον} αἰ. π. Χ. καί, ἂν ἡ Ἡράκλεια ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ Φιλίππου τῷ 352, κερδαίνομεν ὠρισμένην χρονολογίαν, καθ' ἣν αἱ μορφαὶ αὗται τῶν εἰρημένων γραμμάτων ἀπαντῶσι. Ἀξιοσημείωτος εἶνε ἡ μορφή τοῦ ω, ἣτις εἶνε μεταβατικὴ ἐκ τοῦ ω πρὸς τὸ ω. Εἰς τὴν πρώτην δηλ. μορφήν ἀνακάμπτονται ὑψηλὰ τὰ ἄκρα τῆς ἐλισσομένης ἐνιαίας γραμμῆς καὶ συστέλλεται κατὰ πλάτος καὶ ὕψος τὸ καμπύλον κέντρον, ὥστε παράγεται νέα μορφή μὴ ἀνήκουσα μῆτε εἰς τὴν πρώτην μῆτε ἀκόμη εἰς τὴν δευτέραν μορφήν, ἀλλ' εὐρισκομένη ἐν μέσῳ. Προφανῶς αἱ μορφαὶ αὗται τοῦ σ, τοῦ ε καὶ τοῦ ω εἶνε ἀποτέλεσμα τῆς συνειρημένης γραφῆς τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, ἀδιαφοροῦσης πρὸς τὰς ἐπισήμως οὕτως εἰπεῖν συνειρημένας λαξευτὰς μορφὰς ἐπὶ λίθου. Οἱ κεραμεῖς οἱ κατασκευάζοντες τὰς κεράμους κατεσκεύαζον καὶ τὰς ἐκ πηλοῦ πιθανῶς σφραγίδας, πλείονας τῆς μιᾶς, ἵνα ὑπάρχῃ ἐπάρκεια κατὰ τὴν ἐργα-

¹ Περὶ τῶν εὐρημάτων τούτων καὶ τῶν λοιπῶν, κινήτων ἢ ἀκινήτων (εὐρέθη καὶ ἄλλη ὁδὸς καὶ πλείονες οἰκίαι), θὰ διαλάβῃ λεπτομερῶς δι' ἐκθέσεώς του ὁ Μπακαλάκης ἐν τοῖς ΠΑΕ 1934.

² Χαρακτηριστικὴ τοῦ 4 αἰ. π. Χ. εἶνε ἡ μορφή αὕτη. Πρὸβλ. Ziebarth ἐν Sitz.—Ber. d. Berl. Akad. Philos.—Hist. Klasse 1934, XXXIII σ. 8 παράδειγμα ἐκ μολυβδίνων κα ταδέσμων παλαιότερον τοῦ 361 π. Χ.

σίαν τοῦ πηλοῦ δὲ ὄντος μαλακοῦ πρὸ τῆς ὀπτήσεως, ἡ χεὶρ τοῦ γράφοντος ἔκαμνεν οἰκονομίαν κινήσεων οἷαν ἐπὶ τοῦ παπύρου, τῆς διφθέρας, τοῦ λελευκωμένου γραμματείου καὶ τῆς σανίδος.

Ἐπειδὴ δὲ αἱ κέραμοι δὲν εὐρέθησαν καλύπτουσαι δημόσιόν τι κτίσμα ἢ ἱερὸν ἀλλ' ἰδιωτικὰς οἰκίας, δηλοῦται οὕτω οὐχὶ στενὸν τι ἐνδιαφέρον τοῦ διατάξαντος τὴν κατασκευὴν τῶν κεράμων βασιλέως ἀλλ' εὐρὺ ὑπὲρ τῆς ὅλης πόλεως. Ἡ δὲ σπάνις τῶν ἐσφραγισμένων κεράμων ἐν τηλικούτῳ πλήθει θραυσμάτων, δηλοῖ μακρὸν τὸν παρελθόντα χρόνον, ἀφ' ὅτου εἶχε ληφθῆ ἡ μέριμνα αὕτη, καὶ μεγάλην φθορὰν τῶν πρώτων κεράμων, ἀντικατασταθισῶν εἶτα διὰ νεωτέρων ἀσφραγίστων κατὰ τὰς μετοικοδομήσεις ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ 352 καὶ 48 π.Χ. χρόνῳ. Ὡστε ὄχι μόνον περὶ τῶν τειχῶν ἐμερίμνησε κατὰ τὰ εἰρημένα ὁ κτίστης βασιλεύς, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν οἰκιῶν, αἵτινες τότε ἐκτίσθησαν, ἵνα στεγάσωσι πλῆθος ἀνθρώπων, συνοικισθέντων πρὸς ἀποτέλεσιν αὐτάρκους καὶ εἰς ἔμφυχον ὑλικὸν πόλεως. Ἡ πόλις λοιπὸν ἐγένετο πολυανθρωποτέρα τῆς προὑπαρχούσης πιθανῶς κώμης.

Καὶ ἡ ἐκλογή δὲ τοῦ τόπου τῆς πόλεως ταύτης προσαρμόζεται πρὸς τὸν πολιοδομικὸν τρόπον τοῦ Φιλίππου τοῦ Γ', διότι ἡ θέσις δὲν εἶνε βράχος ἄγριος καὶ ἀπρόσφορος πρὸς κατοικίαν, ὡς εἰς τὰ παλαιὰ φρούρια, περὶ ὧν ἐπραγματεύθη ἤδη ἐν ΑΕ 1932 σ. 80 ἐξ, ἀλλὰ εἶνε γήλοφος εὐφορος καὶ ὄχι ἄνυδρος, εἶνε δηλ. ὡς πάντες οἱ γήλοφοι, ἐφ' ὧν ἠγέρθησαν αἱ πόλεις τῶν χρόνων τοῦ Φιλίππου κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Ἀλεξάνδρου (Ἀρριαν. 7, 9 Πρβλ. ΑΕ 1932 σ. 105, ΠΑΕ 1934)¹.

Τοιοῦτον δὲ ἀξιοσημεῖωτον γεγονὸς τειχίσεως πόλεως ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, καθ' ἣν ἐπανειλημμένως ἐπολέμησεν ὁ Φίλιππος Β', ἀποδίδεται καὶ γενικῶς εὐλογώτερον εἰς αὐτὸν κατὰ τὰς μνημονευθείσας ἀνωτέρω μαρτυρίας, ἢ εἰς τὸν Φίλιππον τὸν Ε', ὅστις πολὺ μακρὰν ἐντὸς τῆς Ἰλλυρίας παρὰ τὴν Ἀντιγόνοιαν (ἴσως τὸ Τεπελένι) ὠχύρωσέ ποτε θέσιν τινὰ ἐπὶ τοῦ Ἄου (Tit. Liv. 32, 5) καὶ μίαν μόνον πόλιν τὴν ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ υἱοῦ του Περσεῶς κληθεῖσαν Περσηίδα ἔκτισεν ἐν Δευριοπίᾳ (Liv. 39, 53).

ΑΝΤΩΝΙΟΣ Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ

¹ Περὶ τούτων τῶν πόλεων γράφω προσηκόντως ἐν τῇ τῆν ἀρχαιολογίαν τῶν Παριστρῶν χωρῶν, θὰ ἀσχοληθῶ προσεχῶς ἐκδοθησομένη ἐν Βελιγραδίῳ «Ἐπετηρίδι διὰ δὲ καὶ ἄλλοτε.